

ΑΡΧΕΙΟΝ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΟΜΟΣ 6. (1926) ΤΕΥΧΟΣ Δ'. ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ—ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1926

Η ΜΑΚΕΔΟΝΟΣΛΑΒΙΚΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΣ
ΚΑΙ Η ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ

ΓΕΝΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

ΥΠΟ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Δ. ΚΑΡΑΒΙΔΑ

Ἡ ἐπέκτασις τοῦ Κράτους πρὸς βορρᾶν καὶ ἡ ἐπὶ τόσον μεγάλης γραμμῆς γειτονία του μὲ λαοὺς κατὰ τὸ πλεῖστον ἀγροτικοὺς καὶ κτηνοτροφικοὺς ἔχει φέρει καὶ παρ' ἡμῖν, ὡς καὶ εἰς τὰ ἑμπορὰ Κράτη, ἐπὶ τάπητος δλόκληρον τὸ ἐθνογραφικὸν καὶ λαοβιολογικὸν πρόβλημα τῆς Βαλκανικῆς, μάλιστα δὲ ὑπὸ ἑλως νέαν ἰδιάζουσαν καὶ γονιμωτάτην νῦν μορφήν. Αὕτη δὲ ἡ μορφή δὲν εἶναι κυρίως ἡ θεωρητικὴ, περὶ τὴν ὁποῖαν ἀνεπτύχθησαν ἡ θαυμασία καὶ ἀποκαλυπτικὴ Βυζαντινὴ ἱστορικὴ ἐπιστήμη τῆς τελευταίας πεντηκονταετίας ὡς καὶ αἱ διαλεκτικαὶ ἀντεγλίσεις τῶν σωδινιστικῶν νεαρῶν Βαλκανικῶν Κρατῶν, ἀλλὰ εἶναι μία πρακτικὴ καὶ σύγχρονος μορφή τοῦ προβλήματος συνισταμένη εἰς τὴν ὀριστικὴν διευθέτησιν τῶν ἐκ τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως καταλειφθέντων ζωντανῶν ἐν μέσῳ ἡμῶν κοινωνικῶν οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν ζητημάτων, ὧν ἡ ἐπίλυσις εἶναι ἀναγκαία καὶ διὰ τὴν ἑμοιογενῆ καὶ δημιουργικὴν ἐσωτερικὴν συγκρότησιν τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ προκυψάντων Κρατῶν καὶ διὰ τὴν εἰρηνικὴν μεταξὺ αὐτῶν συμβίωσιν καὶ ἐκπολιτιστικὴν ἀλληλεπίδρασιν. Πράγματι δὲ ἕνας ἐκ τῶν ὄρων τῆς γενικῆς προόδου καὶ τῆς εἰρήνης εἰς τὰ Βαλκάνια θὰ πραγματοποιηθῆ ἂν τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἀνασυγκροτηθῆ κυρίως γεωργικῶς ἐντὸς τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἑδαφῶν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ καταστῆ συμπαγέστερον καὶ πολυπληθέστερον καὶ ἰδίως περισσότερον παραγωγικόν, ἔσον ἡμπορεῖ περισσότερον αὐταρκες οἰκονομικῶς· καὶ τοῦτο, διότι ἄλλως εἶνε ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ πραγματικὴ ἰσορροπία δυνάμεων ἐν τῇ Χερσονήσῳ.

Ἵπὸ τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἡ παρούσα μελέτη μου ἐν μὲν τῷ πρώτῳ, τῷ γενικῷ, μέρει τῆς θέλει περιλάβει μίαν προϊσαγωγικὴν ἐκθεσιν ἐπιτῶν ἐπω-

τέρωνγεγονότων και τῶν αἰτίων τῶν καθοριζόντων τὴν κατάστασιν εἰς ἣν εὗρισκοντο οἱ Ἕλληνες, ὅταν οἱ Σλάβοι ἐνεφανίσθησαν εἰς τὰ Βαλκάνια ὡς παράγων οἰκονομικὸς και ἀμέσως ἔπειτα ἱστορικὸς· θέλει δὲ ἐκταθῆ ἀκολουθῶς ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς ὡς ἀνάλυσις ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς, οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς και ἔθνικῆς θέσεως τῆς Μακεδονοσλαβικῆς ἀγροτικῆς Κοινότητος ὡς και τῆς πατριαρχικῆς γεωργικῆς οἰκογενείας εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Μοναστηρίου· θέλει συγχρόνως ἀναπτυχθῆ και εἰς λογικὰ και πρακτικὰ συμπεράσματα εἰς ἃ,τι ἀφορᾷ τὴν ἱστορικῶς ἐπιβεβλημένην ἀποσύνθεσιν — συντελουμένην ἤδη κατὰ μικρὸν ἐν τῇ πραγματικότητι — και ἀνάπλασιν ἐντὸς τοῦ σημερινοῦ ἐθνικοοικονομικοῦ μας πλαιοῦ τῶν δύο τούτων — ὅσα ὑφίστανται ἀκόμη εἰς τὴν μεθέριαν ἐν τῷ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν μας περιελθόντι τμήματι τῆς ἀνωτέρω περιφέρειας — κυττάρων οἰκογενείας και κοινότητος, σύμφωνα μὲ τοὺς ἀτέγκτους τοὺς αἰωνίως ζωντανοὺς νόμους τῆς οἰκονομικῆς και κοινωνικῆς αὐτῶν ἐξελιξέως.

* *

Εἶνε περιττὸν νὰ τονίσω τὴν μεγάλην και ἀποφασιστικὴν, ὡς ἐκ τῆς σημερινῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων εἰς τὰ Βαλκάνια, σημασίαν τῆς ὁμάδος τῶν προβλημάτων αὐτῶν, τὰ ὁποῖα θὰ προσπαθῆσω νὰ προσεγγίσω διὰ τῆς μελέτης μου, διότι εἶνε φανερόν, ὅτι, ἐκ τῆς πρακτικῆς και ζωντανῆς διαπλάσεως ἣν θέλουν ὑποστῆ ταῦτα ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν σήμερον μέσα εἰς τὰ χέρια μας, ἐξαρτᾶται ἡ ῥύθμισις τῆς εἰρήνης εἰς τὴν χώραν και ἡ κατακάρπωσις τῶν ἀγαθῶν αὐτῆς ἐν τῷ γενικῷ συμφέροντι τῶν λαῶν τῆς χερσονήσου. Πράγματι τοῦτο ἔχει ἀρκετὰ τονισθῆ. Ἴσως δὲ εἶναι ἐξ ἴσου φανερόν πόσον περιττὸς καταντὰ ὀλοένα και περισσότερο ἐμπρὸς εἰς τὴν φυσικὴν φορὰν τῶν πραγμάτων ὁ στενὸς ἐκείνος σκεδισμὸς, μὲ τὸν ὅποιον οἱ ὑπερπατριῶται τῆς χερσονήσου διεκδικοῦν κατ' ἑλλήλων τὰς ἰδίας αὐτῶν ἀπόψεις ἐπὶ τῶν προβλημάτων τούτων, και θῶς και ὁ μεροληπτικὸς τρόπος μὲ τὸν ὅποιον ἔνιοι εὐρωπαῖοι ἐπιστήμονες προσεπάθησαν νὰ ἀποκαταστήσουν αὐτὰ ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας ὑπὲρ τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἐκ τῶν διαμαχομένων. Ἐν μένον πρᾶγμα δὲν ἔχει σαφηνισθῆ ἐπαρκῶς, τὸ πόσον δηλαδὴ οἱ Ἕλληνες ἐπιστήμονες πάρα πολὺ λειψὰ και ἀδέξια ἔχουν ἀντιληφθῆ τὰ καθήκοντά των εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτὸν πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας ἀφ' ἧς ἔχουν περιορίσει τὰς φιλοδοξίας των εἰς τὸ νὰ ἀμύνωνται ἀπλῶς ὑπὲρ τῶν ἔθνικῶν λεγομένων δικαίων μας, προσπαθοῦντες νὰ ἀνατρέψουν διὰ τῶν κειμένων και τῶν λοιπῶν μνημείων τοῦ παρελθόντος τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ἀντιπάλων, παρασυρόμενοι οὕτως ἀπὸ αὐτοὺς ἐπὶ ἐδάφους τὸ ὅποιον εἶνε εἰκονικὸν και ἀπατηλὸν δι' ὄλους. Ἀπὸ τὴν πλεον ἰδεα-

λιστικὴν τέχνην ἕως τὴν πλέον ἀντικειμενικὴν ἔρευναν, ἕως αὐτὴν τὴν καθ' αὐτὸ ἀνάλυσιν, τὸ πραγματικὸν δημιουργικὸν στοιχεῖον εἶνε ὄχι ἡ παρατακτικὴ συσσωρεύσις γεγονότων παρελθόντων καὶ στοιχείων νεκρῶν, ἀλλ' ἡ συνθετικὴ καὶ πλαστικὴ ἱκανότης, ἡ φλεγομένη λυρικὴ ἐκείνη, ἀναλυτικὴ ἄμα καὶ συνθετικὴ, ὀξύτης ἣτις ἀναδεικνύεται ἐξ ἴσου καὶ εἰς τὸ νὰ ἀπομονώσῃ καὶ ἐπαξίως νὰ ἐκτίμῃ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἀναλύσεως τὰ καθέκαστον γεγονότα ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ νὰ ἀνερπάζῃ αὐτά, τρόπον τινὰ ἐκτάδην πρότερον κείμενα, καὶ μὲ χέριε πλαστουργικὰ νὰ τοποθετῇ αὐτὰ εἰς τὴν πρέπουσαν ὀργανικὴν θέσιν μέσα εἰς τὸ πλαίσιον τῆς ζωντανῆς εἰκόνας τῶν πραγμάτων, ἣν ὀφείλει νὰ ἱστορήσῃ ὁ ἀποκαθιστῶν αὐτὰ εἰς τὴν φυσικὴν των ἐξέλιξιν.

Αἱ ἑλληνοσλαβικαὶ σχέσεις ἐπλέχθησαν ἐν τῷ παρελθόντι μὲ διγνηκὴν κάλην καὶ ἀλληλοδιδασχυσίαν ζωντανὴν καὶ ὄχι μὲ νεκρὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα καὶ μὲ ἰδανικά, ἅτινα ἐκ τῶν ὑστέρων σχηματίζομεν. Ὁμοίως καὶ σήμερον, τὸ κύριον δημιουργικὸν γεγονός, καὶ τὸ κύριον συνάμα πρόβλημα, δὲν εἶναι τὸ παρελθὸν ἀλλὰ ἡ ὄρμηξ ἣν ἀπέδειξαν τὰ σλαβικὰ Κράτη πρὸς κατέκτησιν θέσεως ὑψηλοτέρας μέσα εἰς τὸν πολιτισμὸν τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ὄρμηξ ἣτις ὤθει τὴν δίψαν τῆς καὶ βίπτει τὴν σκιάν τῆς ἐπίσης καὶ πρὸς τὰ ὀπίσω μέσα εἰς τὸν πολιτισμὸν αὐτόν, τὸν ὀποιον ἐγώιστικῶς τείνουσι νὰ παραστήσουν ὡς ἴδιον αὐτῶν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἔργον. Ἀπέναντι δὲ τῆς ὄρμηξ ταύτης τὰ λοιπὰ Ἐθνη τῆς Χερσονήσου ἔχουσι συμφέρον νὰ ἐπικαλεσθοῦν ὄχι τὰ νεκρὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα ἀλλὰ τὸ γενεσιουργικὸν αὐτῶν πνεῦμα ὡς καὶ τὰς σημερινὰς ἰδίας αὐτῶν ζωτικὰς δυνάμεις καὶ ἀνάλογόν τινα θέσιν νὰ λάβουσι καὶ τώρα, ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς εἰρήνης, ὡς ἔπραξαν τοῦτο καὶ ἐν πολέμῳ. Καὶ μὲ τὴν ἰδίαν πνοὴν ν' ἀναδημιουργήσουσι τὴν ἱστορίαν των. Ἡ διαλεκτικὴ ἀπόκρουσις τῶν ἀντιπάλων ἐπιχειρημάτων εἶναι τι ὅλως περιττόν καὶ ἐπικίνδυνον. Μεταξὺ τῆς ἐριστικῆς σωθινιστικῆς διαλεκτικῆς καὶ τοῦ δημιουργικοῦ τοῦ συνθετικοῦ λυρικοῦ πνεύματος ὑπάρχει βίσιμη διαφορὰ, ἣτις εἶναι σαφὴς καὶ εἰς τοῦ πολέμου καὶ εἰς τῆς εἰρήνης τὰ ἔργα ἑλα, τὰ ὀλικὰ καὶ τὰ διανοητικά, ὧν εἶναι καὶ τὸ ἔργον τῆς ἱστορικῆς μελέτης καὶ τῆς ἀναπαραστάσεως γεγονότων παρωχημένων. Ὅχι λοιπὸν εἰς τὴν ἄμυναν κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἐπιχειρημάτων ἀλλ' εἰς τὴν θετικὴν ἀνάδειξιν τῆς ζωοποιου Ἰριδος, ἣτις ἐφώτισε καὶ ἐχρωμάτισε καὶ ἀπετέλεσε τὸν κύριον χαρακτῆρα τοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου τῆς Ἀνατολῆς, εἰς αὐτὸ τὸ ἔργον δέον νὰ ἐπαδοθῶμεν. Πρὸ παντὸς δὲ δέον νὰ ἀναδείξωμεν τὸ φαινόμενον αὐτὸ εἰς τὰς εἰρηνικὰς περιόδους τῶν ἑλληνοσλαβικῶν σχέσεων· διότι τὰ ἔθνη ταῦτα δὲν διετέλεσαν ἀείποτε ἐν πολέμῳ πρὸς ἀλληλο-ὅλως μάλιστα τὸναντιον συνέβη· καὶ τὸ ζήτημα εἶναι νὰ ἐκτιμηθοῦν ἀ-

κριδώς αἱ ἐν εἰρήνῃ σχέσεις αὐτῶν καὶ οἱ τρόποι μὲ τοὺς ὁποίους ἐπηρεάσαν ἀλλήλα· ἡ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ θέσις ἦν ἑλαβὸν ὁ εἰς ἔναντι τοῦ ἄλλου οἱ πληθυσμοί, εἰτινες, μετὰ τὰς ἐκάστοτε πολεμικὰς θυέλλας, εὐρέθησαν ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἐδαφῶν ἀνάμικτοι πλησίον ἀλλήλων καὶ ἀλληλοπροσηρμόσθησαν, εἰς τὸν ἕνα μὲν ὅρον ζωῆς ὑποκύψαντες εἰς δὲ τὸν ἄλλον ἐπιβληθέντες ἀναμεταξύ των. Θὰ χρειασθῆ νὰ μελετήσωμεν ἐδῶ ὄχι πῶς ὁ καιρὸς τῆς εἰρήνης παρενεβλήθη εἰς τὰς πολεμικὰς περιόδους ἀλλὰ πῶς ἐκ τῶν μακρῶν ἐν εἰρήνῃ ζυμώσεων προέκυψαν ὁτὲ μὲν νέαι πόλεμοι ὁτὲ δὲ πραγματικὰ βήματα κοινῆς πρὸς τὸν πολιτισμὸν προόδου ὄλων τῶν ἀνάμικτων λαῶν τῆς Χερσονήσου, βήματα προόδου ἄτινα ἐπανελήφθησαν καὶ ἔξω αὐτῆς ἕως τὰς ἐσχατίας τῆς Ρωσσίας. Τὸ Ἑλληνικὸν Βυζάντιον, παρὰ τοὺς πολέμους, ἐξήσχησεν καὶ συνεχῆ ἐκπολιτιστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν σλαβικῶν ἔθνων, τόσον δὲ, ὥστε οἱ πόλεμοι νὰ περιλαμβάνωνται μᾶλλον ὡς ἐξαιρέσεις ἐντὸς τοῦ γενικωτέρου αὐτοῦ ἱστορικοῦ φαινομένου. Ὁ ἀμερόληπτος καὶ μεγάλος συγγραφεὺς Κ. Κρουμπάχερ, ὁ ὁποῖος τόσον συχνὰ ὁμιλεῖ περὶ τοῦ «Γραικοσλαβικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐπήγαγε ἀπὸ τὴν νεώτερον τὴν ἑλληνικὴν περίοδον τῆς Ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας» εἰς τὸ βιβλίον του «Βυζαντινὴ Λογοτεχνία» (1) ὡς ἔξης ἐκφράζεται περὶ τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ φαινομένου «Μεταξὺ, λέγει, τῆς Ρωμανογερμανικῆς Δύσεως καὶ τῆς μὴ χριστιανικῆς Ἀνατολῆς ὑπάρχει ἕνας μέσος κόσμος πολιτισμοῦ, καὶ θρησκευτικὰ μὲν τὸν χαρακτηρίζει τὸ ἑλληνορθόδοξον δόγμα, πολιτικὰ δὲ τὸν προσδιορίζουν τὰ δύο ἀκραία σημεῖα τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ σλαβισμοῦ». Καὶ ἐδῶ ἐννοεῖ κανεὶς ἀκριδῶς τὸν λόγον δι' ὃν ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες, λόγῳ τῆς πραγματικῆς καθολικωτέρας ἐπηρεοῆς ἣν ἤσχησεν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος εἰς τοὺς γείτονας, ἔχομεν τὴν εὐχέρειαν, χωρὶς νὰ παραδιώσωμεν τὸ ἔδαφος τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας καὶ χωρὶς νὰ παρασυρθῶμεν ἀπὸ τὸν ξηρὸν σκεδινισμόν, νὰ ἀποβλέψωμεν πρὸς τὰς ἑλληνοσλαβικὰς σχέσεις μὲ τὸ συνθετικὸν τὸ ζωντανὸν ἐκεῖνο δημιουργικὸν καὶ ψυχραῖμον περὶ οὗ ὁμιλήσωμεν ἀνωτέρω πνεῦμα, τὲ ὁποῖον καὶ τὰ συμφέροντα τῆς εἰρήνης καὶ τῆς προόδου ἐξυπηρετεῖ καὶ συνάμα νέαν ἀκριβεστέραν μέθοδον ἱστορικῆς μελέτης καθιερώσει. Ἐννοεῖ δὲ τις ἀκόμη ἐδῶ καὶ τὸ διατὶ ἡμεῖς ἔχομεν συμφέρον νὰ ἀνατάμωμεν μὲ τὴν πλέον φωτεινὴν ἱστορικὴν μέθοδον παρὰ τὰ πολεμικὰ ἐξ Ἰσοῦ καὶ τὰ λοιπὰ φαινόμενα — οἰκονομικά, κοινωνικά, ἔθνολογικά, ἄτινα ἐσημειώθησαν εἰς τὰς περιόδους τῆς ἑλληνοσλαβικῆς εἰρήνης καὶ νὰ συγκομίσωμεν τὰ εἰδάγματα ὅσα φέρει μέχρι ἡμῶν ἡ παράδοσις τῆς εἰρήνης ταύτης· καὶ εἶνε τοῦτο ἀπαραίτητον διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν ἀσφαλῆ ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων, ὥστε οὔτε νὰ ὑπερτιμῶμεν οὔτε νὰ

1) Κ. Κρουμπάχερ, Βυζαντινὴ Λογοτεχνία, μετάφρασις Χ. Καρούζου.

ὀποτιμῶμεν τὴν παρὰ τὸ πλευρόν μας θέσιν τῶν γειτόνων Σλάβων, οἰτινες, καθ' ὃ κινούμενοι ἀπὸ τὴν φυσικὴν ὁρμὴν τοῦ νὰ διεκδικήσουν ὑψηλοτέραν ἢς κατέχουν θέσιν ἐν Ἀνατολῇ, λογικὸν εἶνε νὰ δείκνυνται ὀλιγώτερον ψύχραιμοι, νὰ διαταράσσουν ἐν τῇ σπουδῇ των τὰς ἀληθινὰς πηγὰς τῆς ἱστορίας καὶ νὰ διακυβεύουν τὴν ἰσορροπίαν ἐκείνην, ἣτις εἶνε ἀπαραίτητος εἰς τὴν μελλοντικὴν εἰρηρικὴν ἐξέλιξιν.

Ἡ ἐποχὴ καθ' ἣν, τῆς Τουρκικῆς αὐτοκρατορίας φυτοζωούσης ἐν μέσῳ ἡμῶν ἐν τῇ Βαλκανικῇ, εἶχαμεν τὴν εὐχέρειαν νὰ πολεμῶμεν πρὸς ἀλλήλους μὲ χάρτινα ὄπλα καὶ μὲ τὴν διαστρέβλωσιν τῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος, ὡς ἐκεῖνος ὁ ἰσχυρισμὸς τῶν Βουλγάρων σωβινιστῶν, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Μακεδόνες δὲν ἦσαν Ἕλληνας, ἡ ἐποχὴ ἐκείνη παρήλθεν ἀνεπιστρεπταί· εὐρισκόμεθα μὲ τοὺς Σλάβους ἀπέναντι ἀλλήλων μὲ τὰ ὄπλα εἰς τὰ χέρια· εἶναι αὐτὸ ἓνας λόγος διὰ νὰ ἐμβαθῶμεν ὑπέροπε εἰς τὸ πρόβλημά μας.

Τὸ πρόβλημα τοῦτο τῶν Ἑλληνοσλαβικῶν σχέσεων δύναται νὰ μελετηθῇ ἐν τε τῷ παρελθόντι καὶ ἐν τῷ παρόντι ἐπὶ κλειστῶν ἐπιπέδων — τοῦ πολέμου καὶ τῆς εἰρήνης, ἐν ταῖς τέχναις, τοῖς γράμμασι, τῷ ἐμπορίῳ, τῇ βιομηχανίᾳ καὶ τῇ γεωργίᾳ. Ἡ παρούσα μελέτη μας ἐρευνᾷ τὸ θέμα αὐτὸ τῶν ἑλληνοσλαβικῶν σχέσεων ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς μικτῆς μακεδονοσλαβικῆς ἀγροτικῆς Κοινότητος, ἣτις εἶναι ἓνα ζωντανὸν ἀνάγλυφον ἐνδεικτικὸν τοῦ τρόπου καθ' ὃν αἱ σχέσεις αὗται ὑφάνθησαν ἐν τῇ διαδρομῇ τῆς ἱστορίας.

II.

Ὁ Βυζαντινὸς Ἑλληνισμὸς ἐξεπολίτισε τοὺς Σλάβους — ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ θρησκευτικοῦ, τοῦ κοινωνικοῦ, τοῦ καλλιτεχνικοῦ — ἀλλὰ δὲν τοὺς ἐξελλήνισε γλωσσικῶς. Οἱ λόγοι αὐτοῦ τοῦ γεγονότος εἶναι πολλοί, περὶ δύο δὲ ἐξ αὐτῶν, τῶν κυριωτέρων — ὅποιοι θεωροῦνται ἡ λογία γλωσσικὴ παράδοσις καὶ ἡ ἀντισταθμὴ γεωργοοικονομικῆ πολιτικῆ τοῦ Βυζαντίου — θὰ λάβωμεν ἀφορμὴν νὰ ὀμιλήσωμεν εἰς πολλὰς περιστάσεις κατωτέρω. Τονίζομεν ἔδῃ, ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀποτυχίας αὐτῆς εἰς τὴν ἐξελλήνισιν εἶναι ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς, ἐνῶ λαοβιολογικῶς ὠφέλησε τοὺς Σλάβους καὶ ὠφελήθη ἐπίσης ἐκ τῆς διασταυρώσεως — ἐδῆγχε ὅπως ζημιωμένος ἐπὶ τοῦ ἐθνογραφικοῦ ἐπιπέδου, διότι ἀπέλασε καὶ τὰς μάζας τοῦ γλωσσικῶς σλαβίσαντος πληθυσμοῦ του, δι' οὗ ἦλθε πρακτικῶς ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς Σλάβους, ἀκόμη δὲ καὶ τὰ ἐδάφη ἐφ' ὧν ἐγένετο ἡ ἐπαφὴ αὕτη.

Ὁ αἰμῆνος Κρουμπάχερ εἰς τὸ ἴδιον βιβλίον του κοῦ ἀνεφέραμεν ἀνωτέω σημαίνοντι ὅτι : «ὁ γλωσσικὸς ἐξελληνισμὸς περιορίσθη εἰς μὲ-

τρια πράγματα· και τὸ μοναδικὸν μεγαλύτερον παράδειγμα εἶναι τὸ κέρδισμα τῶν Σλάβων ποῦ εἶχαν εἰσβάλει εἰς τὴν Στερεάν Ἑλλάδα και εἰς τὴν Πελοπόννησον. Οὕτω πράγματι εἰς ὅλον τὸ διάστημα κατὰ τὸ ὅποιον ἡ Αὐτοκρατορία τοῦ Βυζαντίου κατέκτα τὴν Σλαβικὴν συνείδησιν και εἰσήγεν κατὰ μικρὸν αὐτὴν εἰς τὸν πολιτισμὸν της — τὸν μέγιστον τοῦ μεσαίωνος — εἰς τὸν καιρὸν αὐτὸν τὸ σλαβικὸν στοιχεῖον ἐλάμβανεν ἐκ παραλλήλου τὴν ὕλικὴν κατοχὴν διὰ τοῦ ἀρότρου ἐπὶ τῶν ἐδαφῶν ἐφ' ὧν ἐξηπλώθη και ἀπερρόφα γλωσσικῶς τοὺς ἐπ' αὐτῶν γηγενεῖς πληθυσμούς, διότι βεβαίως τὰ μέρη ταῦτα δὲν ἦσαν πρότερον ἐρημα. Καὶ κατὰ ποῖον μὲν τρόπον ἐχειρίσθη ὁ ἑλληνισμὸς τὸν ἀστάθμητον παράγοντα τῆς ψυχολογικῆς και πνευματικῆς ἐπηροῆς του ἐπὶ τοῦ ἐπιδρομέως και κατὰ τὸ παρελθὸν και κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὁπότε, τοῦ κέντρου τῆς ἀκτινοβολίας τοῦ πολιτισμοῦ μετατεθέντος εἰς τὴν δύσιν — εἰς τὸν κύκλον δράσεως τῆς ὁποίας ὑπαγόμεθα ὅλοι — ὁ ἐπιδρομέως οὗτος ἤρχισε ν' ἀποκτᾷ ἰδίαν ἡγέτιδα ἐθνικὴν τάξιν και συνείδησιν πολιτισμοῦ, ὅλο αὐτὸ τὸ ζήτημα τοῦ χειρισμοῦ εἶνε ἐν ζήτημα τῆς ἱστορίας· ὅχι ὅμως ἐλιγώτερον ζήτημα, ὅπερ ὀφείλει νὰ γείνη ἀντικείμενον ἱστορικῆς ἐρεῦνης εἶνε και τὸ πῶς οἱ μετὰ τοῦ ἐπιδρομέως μιγέντες εἰς τὴν ὑπαιθρον γηγενεῖς πληθυσμοὶ ἀντέδρασαν και πῶς ἴσως ἀντιδρῶν ἀκόμη, ἐγκαταλειμμένοι γλωσσικῶς και γεωργοοικονομικῶς ὅπως ἔμειναν ἀπὸ τὴν Αὐτοκρατορίαν και ὅπως ἐκυλίσθησαν μετὰ τῶν νέων αὐτῶν ὁμοκλήρων εἰς τὸ σκότος — ὅλη αὐτὴ ἡ δρᾶσις, ἥς προῖον ἐγένετο ἡ σημερινὴ Μακεδονοσλαβικὴ Κοινότης, εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐλθῇ εἰς φῶς. Καὶ εἶνε τοῦτο πρέπον νὰ γίνῃ ὅχι μόνον διὰ λόγους ποῦ ἀναφέρονται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἱστορίαν, ἥτις ἐξειλίχθη ἐδῶ ἐπάνω σὲ σκοτεινοὺς, βαθεῖς και τραγικοὺς τόνους, ἀλλὰ και διότι οἱ ὅροι ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐξειλίχθη αὐτὴ ἡ δρᾶσις εἶνε ἐν πολλοῖς ἀκόμη και σήμερον ἐν ἐνεργείᾳ· εἶνε οἱ ὅροι οὕτως μέλλον νὰ ἐπηρεάσουν και εἰς τὸ μέλλον τὰς ἑλληνοσλαβικὰς σχέσεις· οἱ ὅροι ὧν οἱ Ἕλληνες θέον νὰ λάβουν βαθυτάτην ἐπίγνωσιν, διότι ἀκριδῶς ἐντὸς αὐτῶν ὑπέστησαν ἐπανειλημμένας εἰρηγικὰς μὲν ἀλλὰ ἐξόχως ἀποφασιστικὰς και ὀλεθρίως κρισίμους και δι' αὐτοὺς και διὰ τὸν πολιτισμὸν ἤττας. Οἱ Ἕλληνες ἀπὸ αἰῶνων ἔχουν συνηθίσει νὰ βλέπουν πρὸς τὸ παρελθὸν αὐτῶν μὲ ἓνα τρόπον τόσον μονομερῆ ὥστε, ὅσον και ἀν τονισθῇ τοῦτο, οὐδέποτε θὰ ἔχη ἐπαρκῶς ἐπαναληφθῇ, ὅτι ὀφειλομεν νὰ ἀντιλαμβάνομεθα και νὰ μελετῶμεν τὴν ἱστορίαν μας ὅχι μόνον ὡς καύχημα ἀλλὰ και ὡς διδάγμα. Ἰδοὺ διὰ ποῖον λόγον και ἡ προηγουμένη και ἡ παροῦσα παράγραφος τόσον ἐπίμονα στρέφονται πρὸς τὴν ἱστορίαν — ἐπειδὴ και ἱστορικὸν ὕλικὸν ὑπάρχει, ὅπως εἶναι ὁ γεωργοοικονομικὸς πολιτισμὸς τῆς Ἑλλάδος, ὁ ὅποιος ποτὲ δὲν ἐμελε-

τήθη ἐπαρκῶς, εἶτι δὲ καὶ ἡ μέθοδος τῆς ἐπεξεργασίας αὐτοῦ τοῦ ὕλικου οὐδόλως ἔχει καθορισθῆ ὅσον ὄφειλε σαφῶς, ἀφοῦ ἡ ἐδιάκοπος προσφυγὴ εἰς τὴν δόξαν καὶ εἰς τὰ ἐπιχειρήματα ποῦ παρέχει ἡ κλασικὴ ἐποχὴ καὶ τὰ ἔκτοτε γραπτὰ μνημεῖα τοῦ λογίου λόγου δὲν εἶναι βεβαίως ἀρκετὰ διὰ νὰ ἐμπνεύσουν τὴν πρακτικωτέραν μέθοδον ἐπεξεργασίας. Φυσικὰ οἱ πληθυσμοὶ τῆς ὑπαίθρου δὲν εὔρον καθόλου τὸν τρόπον διὰ νὰ ἀφήσουσιν εἰς χεῖρας τῆς ἱστορίας ἕνα μνημεῖον τῆς ἀγωνίας των· εἶοτι, ἂν ἐξαιρέσῃ κανεὶς τὰς τόσον πολεμηθείσας μεταρρυθμιστικὰς προσπάθειαις τῶν Ἰσαύρων — ἐκδωσάντων τὸν « Γεωργικὸν κώδικα » διὰ τοῦ ὁποῖου ἐξησφαλίζοντο εὐνοικώτεροι ὅροι ζωῆς εἰς τοὺς χωρικοὺς, περιωρίζετε ἡ ἀπόκτησις μεγάλῃς κτηματικῆς ἰδιοκτησίας καὶ φιλανθρωπότερον ὠρίζοντο αἱ σχέσεις τῶν ἀγροτῶν πρὸς τοὺς μεγάλους γαιοκτῆμονας — εἰ δὲ τῆς λοιπῆς περιόδου τῆς Αὐτοκρατορίας σχεδὸν οὐδεμίαν ἠχῶ εὐρίσκομεν ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ὄρους τῆς ζωῆς τῶν χωρικῶν· καὶ διότι ἡ μορφωμένη ἡγετικὴ τάξις τῆς Αὐτοκρατορίας παρημέλησε τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν, ἀκριβῶς τὸ κύριον ἔπλον διὰ τοῦ ὁποῖου οἱ γηγενεῖς τῆς ὑπαίθρου ἐνεπλάκησαν μὲ τοὺς ἐπιδρόμους. Ἀλλὰ καὶ μήπως ἔχομεν τὸ παράδειγμα κανενὸς Κράτους τὸ ὅποιον νὰ ἐσταδεδρόμησεν χωρὶς ζωντανὴν χωρικὴν τάξιν ὀργανωμένην ὑπὸ ἔπλου καὶ εὐχρηστοὺς θεσμοὺς; Καὶ μήπως τὸ Ἰταλικὸν Ἔθνος, μόνον καὶ μόνον διότι διὰ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ πνευματικῶν τέκνων ἐνηγκαλίσθη ἐγκαίρως τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ του, δὲν κτώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐνότητά του καὶ νὰ ἀπορροφήσῃ τοὺς ἀναριθμήτους βρβάρους, οἵτινες τὸ ἐπλημύθησαν, πολὺ πρὶν συγκροτηθῆ εἰς Κράτος ἑνιαῖον;

Μεταξὺ τῶν πεδίων δράσεως, εἴτε εἰρημικῆς εἴτε ἐνόπλου, ὅπου ὁ καθεὶς ἔγραψε τὴν ἱστορίαν του, ἔχει σμῆρον νὰ μελετᾷ μαζὺ μὲ ἐκεῖνον ὅπου ἔδραψε δάφνας μὲ ἴσην τοῦλάχιστον προσοχὴν καὶ ἐκεῖνα ὅπου ἀδέστη δοκιμασίας. Τὸ δὲ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, τὸ ὅποιον ἐδοκιμάσθη ἐπὶ μακρὸν ἐπὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἡπειρωτικῶν αὐτοῦ ἐδαφῶν ὅπου ἐμολώπισθη, ἐτραυματίσθη καὶ διεσπάσθη εἰς τὴν πολυχρόνιον αὐτοῦ ἐμπλοκὴν μὲ αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς γείτονας οὓς ἔχει καὶ σήμερον ἀπέναντί του, ὄφειλε ἔτι τώρα μὲ ὅλως ἰδιάζουσιν μέριμναν νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἡπειρωτικὴν ταύτην ἱστορίαν του, μίαν ἱστορίαν ἣτις κατὰ φυσικὸν λόγον μέλλει νὰ βίβῃ νέον πῶς ἐπιτῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἀκριβῶς διότι μέλλει νὰ ἀναδειξῇ τὴν δρᾶσιν τῶν χωρικῶν του μαζῶν εἰς τὰ τμήματά του ἐκεῖνα τὰ ὅποια ἦσαν μακρὰν τῶν μεγάλων κέντρων τοῦ ἐμπορικοῦ, ἑστικοῦ καὶ λογίου πολιτισμοῦ του καὶ τὰ ὅποια συνεπῶς ἀφέθησαν συχνὰ εἰς τὴν τύχην των. Τὸ Ἔθνος ἔχει ἀνάγκην νὰ ἀποκαταστήσῃ ἐγκαίρως καὶ πλήρως τὴν πλευρὰν ταύτην τῆς ζωῆς αὐτοῦ καὶ δὴ μ' ἐπιμονήν, μὲ σαφήνειαν καὶ μὲ

βαθειαν υποβλητικότητα — τοῦτο δὲ διότι εἶνε ὁ μόνος τρόπος διὰ νὰ δυνη-
θῃ νὰ λάβῃ μιαν ἀκριβῆ ἰδέαν τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ καὶ τῆς θέσεως του, τόσον
ἐν τῷ παρελθόντι ὅσον καὶ ἐν τῷ παρόντι καὶ μελλοντικῶς, ἀπέναντι τῆς
ὀγκωδεστάτης μάζης τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν τῶν γειτόνων του. Τὸ
πρᾶγμα ἔχει γίνεαι ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν σαφέστερον. Τὸ Ἔθνος ἔχει
συγκεντρωθῆ καὶ συμπεισθῆ, ἴσως ὅσον ποτὲ ἄλλοτε, ἐντὸς τῶν παλαιῶν
κοιτίδων του καὶ εὐρίσκεται οὕτω εἰς μιαν νέαν κρίσιμον καμπὴν τῆς
ζωῆς. Ἐχει διὰ τοῦτο ἀνάγκη μιᾶς νέας ἱστορίας ἀναλόγου μὲ τὰς πε-
ριστάσεις, ἣτις νὰ συγκομισθῇ ἐνώπιον αὐτοῦ τὰ διδάγματα τῆς πείρας τῶν
παλαιότερων αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἰδίων αὐτῶν ἔδαφῶν παθημάτων, νὰ προκα-
λέσῃ τὰς ἀναγκαίαις ἀντιδράσεις πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην καὶ νὰ τὸ
προσζητοῦσιν εἰς τὰ νέα καθήκοντά του ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ του.

* *

Ὁ καθηγητῆς Weigand, ὅστις ἐσχάτως ἔγραψε δυσμενῆ διὰ τοὺς Ἑλ-
ληνας μελέτην περὶ τῆς ἐθνογραφίας τῆς Μακεδονίας, παραδέχεται τὰ
ἑξῆς: « ἑκδόμη πρὸ τοῦ χωρισμοῦ τοῦ Ἀνατολικοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κρά-
τους ἦτο ἐξελληνισμένη ὅχι μόνον ἡ Μακεδονία ἀλλὰ καὶ ἅπασα ἡ Θρα-
κικὴ Χώρα ὑπὲρ τὴν Ῥοδόπην μέχρι τοῦ Αἰμου, μετὰ δὲ τὴν Ἰδρυσιν τοῦ
Βυζαντινοῦ Κράτους (τὸ 395 μ. Χ.) πρὸς βορρᾶν μὲν τοῦ Αἰμου ἐπα-
κράτει ἡ Λατινικὴ, πρὸς μεσημβρίαν δὲ ἡ Ἑλληνικὴ, ἣτις ἐλαλεῖτο φυ-
σικὰ καὶ ἐν τῇ πρὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου ἐξελληνισμένῃ Μακεδονίᾳ ὑπὸ
τῶν ἐκεῖ ἀναμίκτων φύλων ἐκ Μακεδόνων, Θρακῶν, Ἰλλυριῶν καὶ ἐν μι-
κροτέρῳ μέρει ἐξ Ἑλλήνων ».

Καὶ ὅτι μὲν συχνὰ θὰ ἀναμίχθησαν οἱ ἀρχαῖοι Μακεδόνες μετὰ τῶν
γειτόνων αὐτῶν Θρακῶν ἐξ Ἀνατολῆς καὶ Ἰλλυριῶν ἀπὸ Δυσμῶν, τοῦτο
δὲν εἶναι ἀπίθανον· ἀλλὰ τὸ σημαντικὸν εἰς τὴν μελέτην τοῦ Wei-
gand εἶνε ὅτι αὐτὸ κοῦ κυρίως ἐπιδιώκει εἶνε τὸ νὰ διαστῆλῃ φυλετικῶ
ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας τοὺς παλαιούς Μακεδόνες, οὓς παριστᾷ ὡς ἐξελληνι-
σθέντας. Ἐπὶ τούτου δὲ ἀκριβῶς τοῦ σημείου ὁ σοφὸς καθηγητῆς Γ. Ν.
Χατζηδάκης (1) ἐπικαλεῖται τὸ ὑπὸ τοῦ Ulrich Köhler ὀποστηρικθῆν ὅτι
« ἂν τις ἀνευ προκαταλύσεως ἐξετάζῃ τὰ πρᾶγματα θὰ καταλήξῃ κατ'
ἀνάγκην εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι αἱ χώραι μεταξὺ τοῦ Ἀξιοῦ καὶ τῆς
Θεσσαλίας ἦσαν ποτὲ Ἑλληνικαὶ καὶ κατφκοῦντο ὑπὸ φύλων συγγε-
στάτων πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς πρὸς μεσημβρίαν χώρας ... » στηριζόμενος
δὲ εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ ἥθη καὶ ἔθιμα τῶν ἀρχαίων Μακεδό-
νων καὶ εἰς τὸ ὅτι τοπωνυμιαὶ ἑλληνικαὶ (Ἀταλάντη, Εἰδομένη, Γορτυνία,
Ἐβρωπος, Ἄργος, Δίον . . .) ἦσαν ἐν χρήσει ἔκπαλαι εἰς τὸ ἐσωτερικὸν

(1) Γ. Ν. Χατζηδάκης. Περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων.
Ἀθῆναι 1925.

τῆς Μακεδονίας, ἀποδεικνύει ὅτι, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα ἑλληνικὰ φύλα, οὕτω καὶ τὸ Μακεδονικὸν κατήλθεν ἀπὸ βορρᾶ, ὅτι τοῦτο ἐν Μακεδονίᾳ ἐγκατασταθὲν ἔκτισε πόλεις καὶ παρέμεινεν αὐτόθι διαρκῶς ἐν συνεχεί ἐνόητι συνειδήσεως καὶ πολιτισμοῦ μετὰ τῶν νοτιωτέρων Ἑλλήνων καὶ οὕτως ἀνασκευάζει τὰ ὑπὸ τοῦ Weigand γραφόμενα. Ἐπὶ πλέον ὁ κ. Χατζηδάκης δὲν παραλείπει νὰ ὑπενθυμίσῃ, ὅτι τίποτε ἄλλο δὲν ἀποδεικνύει ἐν πάσει περιπτώσει ἀκριβέστερον τὴν γνησίαν ἐθνικότητα τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων παρὰ τὸ ἴδιον αὐτῶν ἔργον τὸ ὅποιον ἐπέτελεσαν ἀφ' ἧς εἰσῆλθεν εἰς τὸν στίβον τῆς ἱστορίας· διότι, ἐνῷ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἐσκέφθη ποτὲ νὰ ἰδρῦσῃ Κράτος Μακεδονικόν, μὴ Ἑλληνικόν, ὅπως τοῦναντίον πανταχοῦ τῆς Ἀσίας καὶ ἐν Αἰγύπτῳ Ἑλληνικὰ Κράτη ἰδρυσαν, τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν διέδεξαν καὶ καθόλου ἑλληνικὴν ἱστορίαν κατεπιγράφοντο. Τίς δὲ ἀγνοεῖ, ἔρωτά — τέμνων ἀπὸ ῥίζης τὴν συζήτησιν ὁ σοφὸς καθηγητὴς μας — ὅτι αἱ ἱστορικαὶ πράξεις ἐκάστου ἔθνους εἶναι ἡ πιστὴ ἔκφρασις τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ;

Εἶναι εὐχάριστον ὅτι ἡ ἀποφασιστικὴ αὕτη καὶ οὐσιώδης ἀποστροφὴ τοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ ἐγένετο ἐπικαίρως διὰ νὰ μᾶς δώσῃ ἀφορμὴν νὰ τὴν ἐπαναλάβωμεν καὶ δὴ ὄχι πλέον ἀμυνόμενοι ἐναντίον ξένου ἀνδρός προπαγανδίζοντος ἐν Εὐρώπῃ τὰ βουλγαρικὰ συμφέροντα, ὄχι ἀκόμη ὑπερασπιζόμενοι ἐν ματαίᾳ ἐριδί τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, τὸ ὅποιον μόλις προσφάτως ἐπακέρωσεν ἐκ νέου ἐμπράκτως ἐν Μακεδονίᾳ διὰ δυνάμειος ζωντανῆς — τοῦ γνησιωτέρου δηλαδὴ προτίοντος τῆς ἱστορικῆς ἐξελιξέως — τὰ ἱστορικὰ αὐτοῦ δικαιώματα, ἀλλὰ νὰ τὴν ἐπαναλάβωμεν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἐν μέσῃ Ἑλλάδι, ἐμβαθύνοντας εἰς τὴν θεμελιώδη πρᾶγματι σημασίαν τῆς.

Τὸ Ἔθνος μας δὲν ἐκλείπει καθόλου τὴν ἱστορίαν του μὲ τὴν ἀνθησιν τοῦ κλασικοῦ πολιτισμοῦ του καὶ μὲ τὴν κατόπιν διὰ τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ διάδοσιν αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον. Συντέλεσεν καὶ ἔκτισε σειράν πράξεων ἴσως εἰς μερικὰς ἐξ αὐτῶν νὰ μὴ ὑπῆρξεν ἐξ ἰσοῦ εὐτυχές· ἀλλ' ἔχει νὰ ἀντλήσῃ ἐξ αὐτῶν ὀλιγωτέραν μὲν ἴσως δόξαν, πολὺ δὲμως σοβαρώτερα διδάγματα. Τοῦτο τὸ ἔννοει κανεὶς καλῶς, ἀρκεῖ μόνον νὰ σκεφθῇ, ὅτι ἔργον τῆς ἱστορίας δὲν εἶνε νὰ ἐπιμηχύνῃ μόνον τὰς σελίδας τῆς δόξης τῶν ἔθνων καὶ νὰ ἐκμεταλλεύεται ἐριστικῶς καὶ μετὰ ἀγόνου μεγαλορρημοσύνης τὰς λαμπρὰς ἱστορικὰς πράξεις τῶν προγόνων, ἀλλὰ τὸ νὰ συγκεντρῶνῃ μὲ ἴσην ἐπιμονὴν τὸ φῶς αὐτῆς καὶ ἐπὶ τῶν συνεπειῶν, αἵτινες ἠκολούθησαν ἐκάστοτε εἰς τὰς μεγάλας πράξεις καὶ ἐπὶ τῶν ζυμώσεων αἵτινες προηγήθησαν ἐκάστοτε τῶν εὐτυχῶν ἢ ἀτυχῶν πράξεων τούτων. Πρέπει νὰ ἐμβαθύνωμεν ἐξ ἰσοῦ

ἐντὸς αὐτῶν τούτων τῶν κυριωτέρων ἡπειρωτικῶν τοῦ ἔθνους ἑδαφῶν
ὡς εἶναι ἡ Μακεδονία.

*
*

Ἐπάνω εἰς τὸ ζήτημα αὐτὸ τῆς δράσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὴν
Σλαβικὴν κατεύθυνσιν ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Κ. Κρουμπάχερ διε-
τύπωσεν πολλὰς διαφωτιστικὰς παρατηρήσεις. Ὁμιλῶν (1) διὰ τὴν κατά-
πτωσιν τῆς ἐθνικῆς παιδείας καὶ λογοτεχνίας κατὰ τοὺς δύο σκοτεινοὺς
αἰῶνας (μεταξὺ τοῦ 650 μ. χ. καὶ 850 μ.χ.) προσθέτει ὅτι : «Οἱ λόγοι
τοῦ ἀπροσδοκῆτου αὐτοῦ ξεπεσμοῦ δὲν ἔχουν ἀκόμη ἐξηγηθῆ ἀρκατὰ βέ-
βαια ὁμως συνετέλεσε σ' αὐτὸ ἡ ἐξωτερικὴ κατάστασι τοῦ Κράτους : ἡ
ἀναγκαστικὴ συγκέντρωσι δλων τῶν δυνάμεων καὶ τῶν μέσων του κατὰ
τῶν νέων τρομερῶν ἐχθρῶν του, τῶν Ἀράβων (ποὺ σὲ λίγο ἐπίασαν τὸν
ἀγῶνα καὶ μὲ τις δύο παγκόσμιες τότε δυνάμεις, τὸ Βυζάντιο καὶ τὴν
Περσίαν) καὶ ἐκτὸς ἀπ' αὐτοὺς καὶ κατὰ τῶν Βουλγάρων καὶ Σλάβων. Τὸ
χάσιμο τῶν ἐπαρχιῶν ποὺ ἦταν πνευματικὰ οἱ πιὸ ζωνθεές, τῆς Ἀφρικῆς
τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Συρίας ἡ ἀδιάκοπη τραχιὰ πολεμικὴ κατάστα-
σι . . . ». Καὶ περαιτέρω λέγει τὰ ἐξῆς : « Τὰ πιὸ μεγάλα καὶ πιὸ
πλούσια σ' ἐπακόλουθα γεγονότα στοὺς δύο σκοτεινοὺς αἰῶνας εἶναι ὁ
ἀφανισμὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὰ Νότια καὶ Νοτιοανατολικά
μέρη, ἐξ αἰτίας τῆς ὑποταγῆς τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συροπαλαιστίνης
ἀπὸ τοὺς Ἀραβες, καὶ ἡ ὁλοένα μεγαλύτερη συγκέντρωσι τῆς πνευματι-
κῆς ζωῆς στὴν Πρωτεύουσα. Ἡ Κωνσταντινούπολι ἐγίνε ἀληθινὸ προ-
πύργιο τοῦ Χριστιανισμοῦ γιὰ μιὰ χιλιετηρίδα.

«Μ' αὐτὴν ὁ χριστιανικὸς πολιτισμὸς, ἀναπληρώνοντας τις ἀπώλειαι
του εἰς τὰ νότια καὶ νοτιοανατολικά μέρη, ἐκέρδισε νέες ἀποικίας ἑλλη-
νοχριστιανικοῦ πνεύματος στὰ βόρεια καὶ βορειοανατολικά, στοὺς Σλάβους
καὶ στοὺς λαοὺς τοῦ Καυκάσου. Ὁ ἐκχριστιανισμὸς καὶ ἡ μόρφωσις τῶν
Σλάβων ἀρχισε τὸν ἔννατον αἰῶνα (2) μὲ τὴν δραστηρία ἐνέργεια τῶν ἱε-
ραποστόλων Κυρούλλου καὶ Μεθοδίου, ποὺ μετέφρασαν τὰ ἱερὰ βιβλία
γιὰ τὴν ἐπιτυχία αὐτὴν μεγάλη σημασία εἶχε τὸ γεγονὸς ὅτι τὴν ἴδια ἐ-
ποχὴ ἡ παιδεία βρισκόταν σὲ ἀκμὴ στὸ Βυζάντιον ἔξ ἄλλου μὲ τὴν ἐκτῆ
Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (680) ἡ δογματικὴ ἐξέλιξι τῆς Ἐκκλησίας εἶχε οὐσι-
αστικὰ ἀποτελειώσει καὶ μὲ τὴν τελειωτικὴν καταστολὴ τῆς εἰκονομαχί-
ας (843) εἶχε ἀποτραβηχθῆ καὶ τὸ τελευταῖο σκοτεινὸ σύννεφο ἀπὸ τὸν
ὀρίζοντα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς».

Βλέπει κανεὶς καθαρὰ σ' ὅλα αὐτὰ ὅτι ἡ ἀκμὴ τῆς ἐθνικῆς λογιω-

1) Βλέπε τὸ προμνησθέν βιβλίον του περὶ Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας.

2) Οἱ Σλάβοι τῆς Πελοποννήσου ἐδέχθησαν τὸν χριστιανισμὸν τῷ 849 ἐπὶ
Μιχαὴλ τοῦ Γ'· μετὰ τὴν ἐπαναστήλωσιν τῶν εἰκόνων.

ταπιστικῆς ἀντιλαϊκῆς παιδείας, τὴν ὁποίαν οἱ βάρβαροι λαοὶ ἐσέβοντο μὲν λόγῳ τοῦ ἀπεράντου κύρους της οὐδέποτε ἔδυναντο νὰ κατακτήσουν καὶ νὰ καρπωθοῦν, καὶ ἡ πλήρης ἐξ ἄλλου ἐξουδετέρωσις τῶν μεταρρυθμιστικῶν ἰδεῶν τῶν εἰκονομάχων καθὼς καὶ ἡ θριαμβευτικὴ ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων μαζὺ μὲ τὰς ἀνέσεις καὶ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν φαντασμαγορικὴν καὶ τὴν ἐπιβλητικωτάτην ἐξωτερικὴν λαμπρότητα τῆς Ἐκκλησίας, ὑπῆρξαν δύο προϋποθέσεις, δύο ὅπλα — ὀπλοβλητικωτάτης ὄντως μαγικαίαις ἀπέναντι τῶν ἀπολιτίστων λαῶν — ἀπερραξιστικὰ διὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸν τῶν Σλάβων. (1) Δυστυχῶς ὅμως αὐτὰ δὲν ἦσαν ἀρκετὰ καὶ διὰ τὸν ἐξελληνισμὸν τῶν πρὸς τοῦτο ἐχρηιάζοντο μίᾳ ἀριστη σιδηρᾷ στρατιωτικῇ ὀργάνωσις, ἀνθίζουσα εἰκονομικῶς καὶ ἠθικῶς συμπαγῆς ἀγροτικῆς τάξις καὶ καλλιεργημένη ἔμοιογενῆς λαϊκῆ γλῶσσα καὶ παιδεία. Ἐξ αἰτίας τῆς ἐλλείψεως τῶν προϋποθέσεων αὐτῶν, ὁ Ἑλληνισμὸς, ὁ ὁποῖος εἶχε ἤδη ἐμπλακῆ, κατὰ τὸ πλεῖστον μάλιστα εἰρηρικῶς, μὲ τοὺς Σλάβους εἰς τὴν ὁπαιθρον χώραν πολὺ πρὸ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ

1) Ὁ Μίλλερ εἰς τὴν « Ἱστορίαν τῆς Βουλγαρίας » ἀναφέρει τὴν παράδοσιν, καθ' ἣν ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Βόρις προσῆλθεν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν, πεισθεὶς περὶ τοῦ « μεγαλείου » τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν ἀδελφὴν τοῦ αἰχμάλωτον διατελέσασαν ἐν Βυζαντίῳ. Κατ' ἄλλην παράδοσιν, δεινὸς τις ζωγράφος, καταφοβίαις τοῦ Βουλγάρου διὰ φλογερῆς εἰκόνος παριστώσης τὴν μέλλουσαν κρίσιν, παρέσυρεν αὐτοὺς εἰς τὸ βάπτισμα. Ὁ θάνατος τοῦ Βουλγάρου ἡγεμόνος Καλογιάννη (Σκυλογιάννη) πρὸ τῆς Θεσσαλονίκης (1207) ἀπεδόθη, πρὸς κατάπτωσιν τῶν Σλάβων, εἰς τὸν κολιοῦχον Ἅγιον Δημήτριον. Ἐννοεῖται, ὅτι ὠθοῦμενοι ἐδῶ ὄχι ἀπὸ πνεῦμα ἐπιεικείας ἢ δογματικὸν τινα ὀρθολογισμὸν, ἀλλὰ ἀπλὴν ἀνάγκην κάμνοντες, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑποτιμήσωμεν τὴν σημασίαν αὐτῶν τῶν μεθόδων, αἰτίαις εἶχαν πάντοτε τὴν θέσιν των τοῦ περισσότερον καὶ τοῦ ὀλιγότερον εἰς τοὺς διαφόρους λαοὺς, ἀναλόγως τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν. Καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα παρεδέχοντο, ὅτι οἱ ἱερεῖς δὲν ὄφειλαν νὰ ἀποκαλύψουν εἰς τὸ χυδαῖον κληθὸς τῶν γυναικῶν καὶ τοῦ ὄχλου τὰς ὑψηλὰς πλὴν ἀπλὰς ἀληθείας ἀλλὰ νὰ δαμάζουν αὐτὸ διὰ τοῦ « μύθου ». Αὐτὸς ὁ Πλάτων ἀπηγεῖ συχνὰ τὰ μυστικιστικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς του: Ἐγκαίρως ὅμως παρὰ τοῦς Ἑλλησιν ἡ σκυθροπῆ δεισιδαιμονία ὑπεχώρησεν εἰς τὸν ἀνθρωπισμὸν, οἱ βάνησοι θεοὶ τῶν βαρβάρων ἐξηγενησθησαν καὶ ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ κατηνυγάζθη καὶ ὠργανώθη κάτω ἀπὸ τοὺς σταθεροὺς νόμους τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας. Μὲ τὴν βαθμιαίαν διάλυσιν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἐκ τοῦ μέσου τοῦ ὁποίου ὡς φάρος ὑψηλὸς φεγγοβολεῖ ὁ μέγας Πλούταρχος εἰς τὸν ὀρίζοντα ποῦ εἶχεν ἀρχίσει νὰ σκοτεινιάζη, ἔκτοτε τὰ μυστικιστικὰ ρεύματα ἐνετάθησαν ἐκ νέου. Ἡ ἀδιάκοπος ἐπιερωμὴ τῶν βαρβάρων ἐδυνάμωσε ἔτι μᾶλλον τὸν μυστικισμὸν ἐν Βυζαντίῳ, ὅπου ὁ καλογηρισμὸς καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ διπλωματία ἐπολλαπλασιάσασαν τὰς προσπαθείαις τῶν ἀκριβῶς εἰς τὰς περιστάσεις, καθ' ἃς οἱ διδάχοι τῶν Καισάρων εὐρέθησαν ἐν ἀδυναμίᾳ νὰ συγκρατήσουν διὰ τῶν ὀπλωντῆν πολιτικὴν τάξιν εἰς τὸ χάος τῆς Ἀνατολῆς. Ἦρθετο τότε ἡ συμφορῆσις μὲ τοὺς ἐπιφόβους ἐχθροὺς, εἰς οὓς ἐδίδετο χρυσός, πολυτίμημα ὑφάσματα ἐκ τῆς ἐθνικῆς βιομηχανίας καὶ αἱ καλύτεραι θέσεις κατὰ τὰς μεγαλοπρεπεῖς τελετουργικὰς ἐορτὰς ἐν τῇ πρωτεύουσῃ.

των, υπέκυψε γλωσσικῶς εἰς αὐτοὺς εἰς πλεῖστα διαμερίσματα. Καὶ οἱ ἴδιοι δυσμενεῖς ὄροι ἐξηκολούθησαν καὶ μετὰ τὸν ἐκχριστιανισμόν των. Ἡ Βουλγαρία μετὰ τὴν πλήρη ὑποταγὴν τῆς εἰς τὸν Βασίλειον Β' (1018) ἔμεινε σχεδὸν ἀδιαλείπτως ἐν πλήρει παθητικότητι· ἂν δὲ ἐξαιρήσῃ καινεῖς τὴν βραχείαν ἀναλαμπὴν τοῦ Σερβικοῦ Ἔθνους κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα (Στέφανος Ντουσάν 1331 ἕως 1355 καὶ μάχη Κοσουποδίου 1389) ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχε ἔκτοτε μέχρι τοῦ 19ου αἰῶνος διὰ τῆς Ἐκκλησίας διὰ τῆς παιδείας καὶ συχνὰ διὰ τῆς πολιτικῆς δυνάμεως — καθὸ περισσότερον τῶν ἄλλων ἰσχύσας ἐν Φαναρίῳ καὶ ἐπὶ τῆς Πύλης — καθ' ἕλθον αὐτὸ τὸ διάστημα ἔντελῶς εἰς τὰ χέρια τοῦ Σλάβου τῆς Βαλκανικῆς· καὶ ἐν τούτοις ἀπέτυχεν διαρκῶς ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἐξαγγελνισμοῦ. Διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ φαινομένου τούτου μίᾳ παρατήρησις τοῦ Ἰβίου Κ. Κρουμπάχερ πίπτει ἐπὶ τοῦ ὄλου ζητήματος ὡς ἰσχυρὰ δέσμη φωτὸς: « τὸ ἀποτέλεσμα, γράφει, τῆς εἰσβολῆς τῶν Σλαβικῶν φύλων φάνηκε πρὸ πάντων στὴν ἐθνογραφικὴ διαμόρφωσιν τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου, στὴν ἀνάπτυξιν τῆς χωριάτικης κοινότητος καὶ στὴ γεωργικὴ νομοθεσίᾳ βέβαια ».

Διὰ τὴν φαντὴ καθαρώτερα διὰ τοῖους ἀκριβῶς λόγους ἡ Σλαβικὴ ἐπιηροὴ ἐξεδηλώθη ἐντονωτέρα ἐπὶ τῶν ἐπιπέδων τοῦ σημειῶναι ὁ Κ. Κρουμπάχερ θὰ χρειασθῆ μίᾳ σύντομος ἀναδρομὴ εἰς τὰ ἱστορικὰ προηγούμενα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.

III

Αἱ ἱστορικαὶ πράξεις ἐνὸς λαοῦ δύνανται γενικώτατα νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἀπὸ ἐνὸς κέντρου συμπαγοῦς ἐκτοξευομένη ἀκτινοβολία δυνάμεων κατειργασμένων εἰς μορφὰς χρησίμους εἰς τὴν ζωὴν ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ ἢ τοῦ πολιτικοῦ εἴτε τοῦ πνευματικοῦ καθόλου ἐπιπέδου. Μεταξὺ ὅμως τῶν δυνάμεων αὐτῶν πρέπει νὰ διακρίνωμεν ἐκείνας, αἵτινες ἀπαξ ἐξαπολυθεῖσαι, ἐκυκλοφορήθησαν τόσον πολὺ, ὥστε ἀπέκτησαν μὲν εὐρυτέραν καὶ μᾶλλον ἢ ἤτιον παγκόσμιον σημασίαν πλὴν οὐδέποτε, ἢ ἐμυδρῶς μόνον καὶ ἐμμέσως, ἐπανήλθον εἰς τὴν ζωογόνον ἐστίαν ἐξ ἧς ἔλαβον τὴν ἀφετηρίαν των -- ἀπὸ ἐκείνας, αἵτινες, σχοῦσαι τύχας μᾶλλον περιορισμένας, ἀπεδόθησαν ἐν τούτοις εἰς τὴν ἐστίαν αὐτῶν κατὰ τὸν ἕνα ἢ ἄλλον τρόπον καὶ εἰσέρρευσεν πάλιν εἰς ὄφελος τοῦ ἔθνους ἐξ αὐτῶν προήλθον. Γενικῶς πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὰς ἱστορικὰς πράξεις τοῦ εἶναι ὡς ὄργανικαὶ λειτουργίαι ἀμέσως χρήσιμοι εἰς τὸ ἔθνος καὶ τὰς ἱστορικὰς πράξεις τοῦ εἶναι ὡς λειτουργίαι πλεονάζουσαι ἀπὸ τὴν ζωτικὴν ἀνάγκην συντηρήσεως καὶ ἀδείξεως τοῦ ἔθνους.

Πράγματι τὸ ἔθνος δὲν δύναται εὖτε νὰ νοηθῆ εὖτε καὶ νὰ ὑπάρξῃ

πραγματικῶς ὡς ἐκδήλωσις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων ὡς ὄργανον ἀκόμη τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἱστορίας, κατὰ κανόνα ἄλλον τρόπον παρά ὡς συμπαγῆς μάζας λαοῦ ἐπίμονα προσηλωμένη εἰς χώραν εὐρείαν, ἔχουσα ἰδίαν γλῶσσαν καὶ ἔθιμα, ἔχουσα ὀργανωμένας τὰς ἐργατικὰς καὶ παραγωγικὰς τῆς δυνάμεις καθὼς καὶ ἕλας ἐκείνας τὰς ἄλλας λειτουργίας αἵτινες εἶναι ἀπαραίτητοι εἰς τὴν συντήρησιν καὶ τὴν αὐξήσιν αὐτοῦ.

Ἐθνη, ὡς οἱ Φοίνικες, οἱ Καρχηδόνιοι, οἱ Βενετσᾶνοι, ἅτινα ἐστεροῦντο ἐνὸς ἢ καὶ πλείονων ἐκ τῶν στοιχείων αὐτῶν, ἐξετέλεσαν μὲν πράξεις μεγάλας ἐξηφανίσθησαν ἕως ἐν τέλει ἐκ τῆς ἱστορίας. Ἀντιθέτως δὲ συνέβη μὲ τοὺς Ρωμαίους καὶ μὲ τοὺς Σλάβους, ὧν μάλιστα οἱ πρῶτοι καὶ παγκοσμίου σημασίας πράξεις ἐξετέλεσαν ἀλλὰ καὶ ἐπέζησαν εἰς αὐτάς.

Μέσα εἰς τὸν κύκλον τῆς δράσεως τοῦ σημερινοῦ Ἀγγλικοῦ Ἐθνους — τὸ ὅποσον ἔφερε τὸν πολιτισμὸν καὶ ὀργάνωσε τὰς παραγωγικὰς καὶ μαχητικὰς δυνάμεις τῆς ἀνθρωπότητος ἕως τὴν καρδίαν τῶν ἐρήμων — ὑπάρχουν πράξεις ἕως κοσμοϊστορικῆς σημασίας, μεταξὺ αὐτῶν ἕως ἐκείναι: μόνον συντείνουσι εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἔθνους καὶ τὴν ἀνανέωσιν τῶν πηγῶν τῆς δυνάμεώς του ὅσαι εἶνε χρήσιμοι εἰς τὴν ἀδιάσπαστον ὑπερξίν τῶν μαζῶν του καὶ εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ μεγίστην ἀπόδοσιν τῆς ἐργασίας τοῦ λαοῦ αὐτοῦ εἴτε ἐντὸς τοῦ νησιωτικοῦ πατρίου ἐδάφους εἴτε ἐπὶ ἄλλου, ὡς ἡ Ἀμερικὴ καὶ νῦν ἡ Αὐστραλία, παρουσιάζοντος τὰς αὐτὰς ἐγγυήσεις ἀσφαλείας καὶ ὑπεροχῆς τοῦ εἰς αὐτὸ ἐξαπλωμένου λαοῦ ἀπέναντι τῶν ἐγκατοίκων του ἢ ἄλλων διεκδικητῶν του. Τὸ Ἀγγλικὸν ἔθνος ἐμεγαλύνθη τόσον πολὺ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους διότι ἐγνώρισεν νὰ πολιτευθῆ ὡς ἄριστα σύμφωνα μὲ τὰς ἀρχὰς αὐτάς. Ἀντιθέτως, ἡ ἱστορία τῶν Βενετσάνων μαρτυρεῖ, ὅτι ἡ μεμονωμένη ἐμπορικὴ τάξις, ἡ ὁποία εἶναι ἐξαπλωμένη εἰς στενὰς ἐπικαίρους λωρίδας γῆς χωρὶς συμπαγεῖς ἑμογενεῖς εἰς ταύτην πληθυσμεύς καὶ χωρὶς βίβας, ἡ ἐμπορικὴ αὕτη τάξις εὐκόλως ὑποχωρεῖ ἐξ αὐτῶν, καὶ τὴν ἐπιδίωξιν τοῦ κέρδους σκοποῦσα μόνον, εὐκολώτερα μετακινεῖται ἢ καὶ ἀπορροφᾶται. Ὁ ἐργαζόμενος καὶ εὐθέως παραγωγικὸς μέσος νοικοκύρῃς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποχωρήσῃ παρά μόνον κατόπιν ἐπιμόνου, μακρᾶς καὶ βίαιας πίεσεως.

Ἐδρότατον καὶ πλῆρες διδαγμάτων στάδιον μελέτης παρουσιάζει ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους κρινομένη ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν ἀνωτέρω ἀρχῶν, ἀν δηλαδή ἐκάστη ἱστορικὴ αὐτοῦ πρᾶξις μελετηθῆ ἔχι ὡς πρὸς τὰς συνεπίαις ποῦ εἶχε διὰ τὸν παγκόσμιον πολιτισμὸν, τὸν χριστιανισμὸν ἢ τὴν διάδοσιν τῆς ἀρχαίας κλασικῆς σοφίας, ἀλλ' ὡς πρὸς τὰς συνε-

πείας ποῦ εἶχαν αὐτὴ ἐπὶ τοῦ ἰδίου τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀν ζητηθῆ νὰ καθορισθῆ ὄχι τι οἱ ἄλλοι ὠφελήθησαν ἀπὸ τὸ ἔθνος ἢ τι ἐνουνειδήτως ἐπραξε τοῦτο δι' αὐτοὺς ἀλλὰ τὸ τι ἔκανε διὰ τὸν ἑαυτὸν του.

Τὸ κοσμοϊστορικὸν ἔργον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τὰ εἰς αὐτὸ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα ὡς καὶ ἡ μετ' αὐτῶν συνδυασθεῖσα ἐξάπλωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἀνατολήν, εἶναι, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, τὸ κρισιμώτερον γεγονός τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους (ὄχι ὡς πρὸς τὸν πολιτισμὸν ἀλλ' ὡς πρὸς τὸν ἑαυτὸν του) διὰ τὰς συνεπείας αἱ εἶχεν ἐπ' αὐτοῦ.

— Τὸ γεγονός αὐτό, κρινόμενον ἀπὸ καθαρῶς ἑλληνικῆς ἀπόψεως, παρουσιάζεται ὡς ταυτόσημον μὲ μίαν ἀπὸ τὰς παλαιότερας καὶ οὐσιωδετέρας λειτουργίας τῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους, τὴν ἀποικιστικὴν, τὴν κατὰ περιόδους δηλαδὴ ἐκπομπὴν τοῦ περισσεύοντος ἔγκου τῶν ἐργατικῶν χειρῶν ἐκ τῶν ἐδαφῶν τῆς κυρίως ἡπειρωτικῆς καὶ νησιωτικῆς Ἑλλάδος. Τὸ ἀθρόον ἕμως εἰς τοὺς Ἑλληνας ἀνοιγμὰ τῶν πυλῶν τῆς Ἀνατολῆς, ποῦ ἠκολούθησε τὰς καταπληκτικὰς ἐπιτυχίας τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐδημιούργησεν ὅρους ἀντικειμενικοὺς ἐντὸς τῶν ὁποίων τὸ παλαιὸν σύστημα τῆς ἀποικιστικῆς λειτουργίας μετεβλήθη εἰς αὐτὰς σχεδὸν τὰς βάσεις του, ἡ δὲ μεταβολὴ αὕτη ἐπερεν βαθεῖς καὶ βίσιμὰς ἀλλοιώσεις εἰς τὴν οἰκονομικὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους καὶ ἕως εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἰδιοσυγκρασίαν του.

Ἡ ἀρχαία Ἑλλάς, κατὰ τὰ ἡπειρωτικὰ αὐτῆς, ἀπὸ τῆς Ἀχρίδος εἰς Τάλινρον, Ἔρια, ἐφ' ὧν ἐπεκάθητο τὰ συγγενῆ Θρακικὰ καὶ Ἰλιυρικὰ φύλα, ἦτο χώρα κτηνοτροφικὴ καὶ ἐξόχως γεωργικὴ καὶ πολυδάσος, γεμάτη δένδρα καρποφόρα, εἰς τρέπον ὥστε ἐντὸς αὐτῆς ἡ δένδροκομία ἐφθασεν εἰς τὸ ἀπόγειόν τῆς. Οἱ λαοὶ αὐτῆς ἦσαν συνοικισμένοι μόνιμως ἐντὸς αὐτῆς καὶ ἤξευραν νὰ κατασκευάζουν ὄργανα, νὰ ἀποξηραίνουν τὰ ἔλη, νὰ ἀνοίγουν τὴν χέρσον γῆν ἦσαν λαὸς οἰκοδόμων, ἤξευραν νὰ κτίζουν πόλεις καὶ φρούρια ἐντὸς τῶν ὁποίων συνεκόμιζον τοὺς καρποὺς τῶν κόπων τῶν. Εἶχαν ἀνάμνησιν μᾶς παναρχαίας ἐνότητος πολιτισμοῦ καὶ ἀνήγον τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν τελετὰς εἰς παλαιὰς παραδόσεις φρυγικὰς καὶ θρακικὰς· οἱ Εὐμόλπιδαι, γένος Ἰσρατικὸν ἐν Ἀθήναις ἐλέγοντο καὶ Θρακίδαι, δηρηχεῖα ἢ παράδοσις παλαιὰς μεταναστεύσεως Θρακῶν εἰς Ἀττικὴν καὶ Βοιωτίαν καὶ ἐπικεινωνίας μετ' αὐτῶν, εἰσαγαγόντων τὴν λατρείαν τῶν Μουσῶν εἰς τὸν Ὀλυμπον, τὸν Παρνασσὸν καὶ τὸν Ἑλικῶνα. Ὁ μουσικὸς κειδὸς καὶ μυσταγωγὸς Ὀρφεὺς ἔδωκεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὄθησιν θεουργικὴν καὶ ἑισουσιακὴν, εἰ ἐκ Ὀρφικοῦ κατέπην κατὰ τὸν Τον π. χ. αἰῶνα ἐκωδικοποίησαν (1) τὰς κοινὰς ταύτας παραδό-

1) Decharme Ἑλληνικὴ Μυθολογία.

σεις, θεογονίαν, ἱερῶς ὕμνους, ἐξίλασθηρίους τύπους μαγικούς. Πᾶσαι δὲ αἱ καθ'αυτὸ λατρεῖαι ἔσονται, δηλαδή αἱ Διονυσιακαὶ καὶ Βακχικαὶ — τῶν Ἀθηνῶν, Δελφῶν, Σαμοθράκης, Ἀθήνου, Ἀδελφῶν (Θράκης), Φρυγίας — ὁμοιάζαν, φέρουσαι κυρίως ἀγροτικὸν χαρακτήρα. Ἡ μήτηρ τῆς κόρης Περσεφόνης — συμβόλου τῆς αἰωνίως ἐπανανθίζουσας ἀνοξίσεως — ἡ Δημήτηρ εἶναι ὁ φορεὺς τοῦ πλοῦτος καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Αὐτοπροσώπως ἐδίδαξε τὴν γεωργίαν ἐν Ἐλευσίνῃ εἰς τὸν βασιλέα Κελεόν. Ἦλθεν ὡς ἀπλή πτωχὴ γράϊα εἰς τὸ πηγᾶδι τῆς πόλεως καὶ ἐνεφανίσθη, εἰς τὸν βασιλέα, ζητοῦσα νὰ τῆς κάμῃ νδὸν καὶ νὰ λατρευθῆ ἐν Ἑλλάδι, ἔκου τὴν ἀποκαλοῦν ξανθὴν ὡς σίτον, ἀγλαόκαρπον, πλουτοδότειραν. Ἴδου ὁ πανάρχαιος ὁμηρικὸς ὕμνος τῆς :

« Εἰμι δὲ Δημήτηρ τιμᾶχος, ἦτα μέγιστον
ἀθανάτοισι θνητοῖσι τε ὄνειαρ καὶ χάριμα τέτυκται . . . »

καὶ ἐζήτησε νὰ τῆς ὑψώσουν βωμὸν :

« ὡς εἰποῦσα θεά, μέγεθος καὶ εἶδος ἄμειψεν,
γῆρις ἀπωσαμένη, περὶ τ' ἄμφι τε κάλλος ἄητο
ὀδμή δ' ἱμερόεσσα θυκέντων ἀπὸ πέπλων
σκίδνωτο, τῆλε δὲ φέγγος ἀπὸ χροῶς ἀθανάτοιο
λάμπει θεᾶς, ξανθαὶ δὲ κόμαι κατενήνοθεν ὤμους,
αὐγῆς δ' ἐπλήσθη πυκινὸς δόμος, ἀστεροπῆς ὡς . . . »

Ἀέγει δτι, ἀφοῦ ἀπεκάλυψεν δτι εἶναι ἡ θεά, ἐτίναξε τὴν γῆρας μακράν, ἐπάνω τῆς δὲ ἀνθίσεν ἡ ὀμορφιά τῆς, εὐδῶδια κοθητῆ ἐχύθη ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς καὶ τὰ ξανθὰ μλλικὰ τῆς ἐπλημμύρισαν τοὺς ὤμους τῆς.

Οἱ παλαιὸι αὐτοὶ γεωργικοὶ πληθυσμοὶ (1) δὲν κατέβησαν εἰς τὴν

(1) Ὅστιν ὁμιλοῦμεν περὶ γεωργίας διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὅτε δὲν ὑπῆρχε ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων καὶ τὸ μέγα σημερινὸν ἐμπόριον, πρέπει νὰ ἐννοῶμεν ἓνα αὐτάρκη κατὰ τόπους πλήρη γεωργικὸν πολιτισμὸν μὲ ὅλους τοὺς συναφεῖς κτηνοτροφικοὺς καὶ βιοτεχνικοὺς κλάδους. Κατωτέρω εἰς τὰς εἰδικὰς παραγράφους διὰ τὴν Μακεδονοσλαβικὴν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν θὰ φανῆ τὸ τοῦ πληρότερον. Ἐπὶ πλέον σημειώνομεν ἐπὶ τῆ εὐκαιρίᾳ δτι δὲν ἰσχυρίζομεθα ποσῶς δτι αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ μητροπόλεις καὶ αἱ ἀποικίαι τῶν ἦσαν ἀρχῆθεν ἢ καὶ ἔμεινεν κατόπιν μόνον γεωργικαί· ἀλλ' ὅτι τόσοσιν αἱ ἀποικίαι ὄσον καὶ ὁ πολιτισμὸς γενικῶς ἀπέρρευσαν ἀπὸ ἰσχυρῆς μύζης λαοῦ συμπαγοῦς καὶ κυρίως γεωργικοῦ, ὅστις ἀνέπτυξεν ἁρμονικὰ τὰς παραγωγικὰς τῶν δυνάμεις καὶ τὴν τεχνικὴν τῶν μόρφωσιν. Ἐκεῖνο περὶ συνήθως παρατηροῦν οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν ἑλληνικὴν γραμμασιολογίαν, ὅτι δηλαδή αὕτη ἀνεπτύχθη « φουσιολογικῶς » δῖον νὰ ἐννοηθῆ κυρίως ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ ἐπιπέδου. Διότι ἀπὸ τὸ καθαρῶς γεωργικὸν καθῆκετ' ἄλλ' ὡς ἀπὸ τῶν συναφεῖς αὐτῶ βιοτεχνικοὺς κλάδους, περὶ ὧν ἄνωτέρω, δὲν μετετέθησαν ἀμέσως εἰς τὸ καθαρὸν ἐμπόριον καὶ τὰς θαλασσίας μεταφορὰς ἀλλ' ὡργίνωσαν τὰς πόλεις τῶν ὡς κεντρικὰς ἐργασίας μὲ ἀνθηροτάτην χειροτεχνίαν καὶ βιομηχανίαν καὶ εἶχαν μεγάλην ἐξαγωγὴν ἥτις ἦτο καὶ ἡ κύρια πηγὴ τοῦ πλοῦτος τῶν. Διὰ δὲ τῆς Μιλήτου, δὲ ἢς κυρίως

θάλασσαν οὐδ' ἤψαντο τοῦ ἐμπορίου ἀπὸ ἀπλήν περιέργειαν οὐδ' ἐκινήθησαν ἐπίσης πρὸς τὸν ἀποικισμὸν παρὰ ἀφοῦ διεξήγαγον μακροῦς καὶ σκληροῦς ἀγῶνας κατὰ τῶν κυριάρχων τῆς Μεσογείου Φοινίκων καὶ κατὰ τῶν ἐντοπίων εἰς τὰς ἀποικίας ἔπου μετέθεσαν νὰ ζητήσουν νέους κλήρους γῆς καὶ νὰ συνεχίσουν τὸν πατροπαράδοτον τρόπον τοῦ ζῆν. Ἀλλὰ διὰ νὰ ἀντιληφθῆ τις σαφῶς τὸ ζήτημα δεόν νὰ προσέξῃ εἰς τὰ ἑξῆς: 1) ὅτι οἱ λαοὶ ἐπήραν πάντοτε εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ παρουσιαζομένου ἐλάσσονα κόπον. 2) ὅτι τότε τὸ ἐμπόριον καὶ ὁ ἀποικισμὸς συνεδουάζοντο μὲ μεγίστους κινδύνους καὶ δὲν κατήρχοντο ἐκεῖ παρὰ οἱ ἱκανώτεροι καὶ ὑπὲρ μεγίστην συνάμα πίεσιν διατελοῦντες — ἡ ζωὴ τοῦ ἐμπορίου δὲν ἦτο τότε ἰδανικὴ καὶ ζηλευτὴ ἐν σχέσει πρὸς τὴν τοῦ γεωργοῦ καὶ 3) ὅτι, συνεπεία τῶν λόγων αὐτῶν, οἱ πληθυσμοὶ ἐχρειάσθη νὰ ἐξαντλήσουν ὅλα τὰ μέσα τῆς ἐν τῷ πατρίῳ ἐδάφει ἐξοικονομήσεως τῶν πραγμάτων — ἔντασις τῆς ἐργασίας, βελτίωσις τῶν μεθόδων καλλιέργειας, ἀρδεύσεις, ἀποξηράνσεις, ὕδραγωγεία, δεινδροκομίαι, σεισάχθειαι, ἀνεδασμοὶ τέλος τῆς γῆς συχνὰ δὲ καὶ στάσεις καὶ ἐμφύλιοι πόλεμοι — διότι πάντα ταῦτα ἦσαν ἐν πάσῃ περιπτώσει ὀλιγώτερον ἐπικίνδυνα ἢ ἡ ἐξοδος ἐκ τῆς χώρας.

Ἀκριβῶς δὲ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἔχει τις ὅλα τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀρχαίου ἀποικισμοῦ — πρῶτον μὲν, ὅτι, πρὶν ἢ ἀνοίξουν οἱ δρόμοι τῆς θαλάσσης, τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν ἀποικίων, τὸ πατριον ἔδαφος ὤφειλεν ἤδη νὰ ἔχῃ ὑπερπυκνωθῆ, νὰ ἔχῃ ἐκπολιτισθῆ ἀπὸ ἀπόψεως μεθόδων ἐκμεταλλεύσεως, πρᾶγμα τοῦ συνεπάγεται τὴν ὑπαρξίν κεινωμένων προοδευμένων καὶ ἰσχυρῶν — καὶ, δεύτερον, ὅτι οὐχ' ἦττον ἰσχυρῶς ὀργανωμένοι καὶ πλήρεις ἀνωτέρων παραδόσεων καὶ τεχνῶν ποικίλων ὤφειλαν νὰ εἶναι καὶ οἱ ἐξερχόμενοι ἐκ τοῦ ἐδάφους αὐτοῦ. Καὶ ἐκ τῶν αὐτῶν ἀκόμη λόγων προσδιορίζεται καὶ ἐν ἄλλο κύριον γνώρισμα

ἦλθαν εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς Ἀνατολικούς λαοὺς καὶ ἦτις ὑπῆρξεν μέγα κέντρον παραγωγῆς καὶ μεταφορῶν ὡς καὶ συνδέσμου πρὸς τὰς χώρας τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῶν Ἰνδιῶν, ἐγνώρισαν τὴν καταργασίαν τῶν μαλλίων καὶ τῶν πολυτελῶν ὑφασμάτων καὶ τῶν χρωμάτων, κλάδον εἰς ᾧ εἶχαν ἀναδειχθῆ τὸ πρῶτον οἱ Φοίνικες. Αἱ καλλιεργητικαὶ, χειροτεχνικαὶ καὶ βιομηχανικαὶ παραδόσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶνε ἡ συμπεκνωμένη πείρα τριῶν — τεσσάρων προσηγθέντων τοῦ ἰδιοῦ τῶν πολιτισμοῦ ἐν Ἀνατολῇ. Ἐπαναλαμβάνω δὲ ὅτι κατὰ τὴν ἔννοιαν κυρίως ταύτην δεόν νὰ ἐννοηθῆ ἡ φυσιολογικὴ ἀνάπτυξις, ἦτις, αὐτῇ κυρίως, ὑπῆρξεν ἡ βῆσις τῆς μεγάλης κατόπιν ἐν Ἑλλάδι ἀνάθεως τῶν τεχνῶν καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ὅστις ἀπετέλεσεν ἐν εἶδος ἐκκαθαρίσεως καὶ ἀνασυνθέσεως τῶν προσηγθέντων αὐτοῦ πολιτισμῶν. Τοῦτ' αὐτὸ δυνατὰ τις νὰ παρατηρήσῃ διὰ τὸ σημερινὸν μέγα Ἀγγλικὸν ἔθνος, ὅτι δηλαδὴ ἡ κυρία δύναμις του ἐγκρατεῖ εἰς τὸ ὅτι ἔχει μεθοδικώτερον καὶ καθαρικώτερον ὀργανωμένας τὰς ἐργατικὰς αὐτοῦ δυνάμεις καὶ ὅτι παράγει εἶδη ἀφθονώτερα καὶ καλύτερα παρὰ τὰ ἄλλα ἔθνη.

της παλαιᾶς ἐκείνης κινήσεως τῶν λαῶν — ὅτι δηλαδὴ ἐκάστοτε ἐν ἐξήρχετο τῆς χώρας παρὰ μόνον τὸ ἀπολύτως πλεονάζον τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ, εἰς τρόπον ὥστε αὐτὴ οὐδέποτε ἔτρεχε τὸν κίνδυνον ν' ἀραιοθῆ εἰς πληθυσμόν. Καὶ πάλιν δὲ οἱ ἀποικοὶ ἦσαν ἠναγκασμένοι ν' ἀκολουθήσουν τοὺς ἐξῆς ὁρους: 1) ὅτι ἐξήρχοντο ὡς γανωμένοι κοινωνικῶς, πολιτικῶς καὶ πολεμικῶς, 2) ὅτι ἐξήρχοντο κατὰ μάζας, καὶ ὄχι κατ' ἄτομα, πρᾶγμα ποῦ ἔχει κολοσσιαίαν σημασίαν ἀπὸ ἀπόψεως διατηρήσεως τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων, τῆς γλώσσης κλπ. καὶ 3) ὅτι ἐπῆγγαιναν μὲ τὴν μοιραίαν ἀπόφασιν νὰ δουλέψουν καὶ ὄχι νὰ πλουτίσουν, νὰ ριζώσουν εἰς τὴν γῆν καὶ νὰ ἀποκτήσουν νέους κλήρους ἐξ αὐτῆς καὶ ὄχι διὰ νὰ ἐμπορευθοῦν μόνον, πρᾶγμα ποῦ ἔχει ἐπίσης ἐξαιρετικὴν σημασίαν ἀπὸ ἀπόψεως ἐμμονῆς εἰς τὸ κτηθῆν καὶ εἰ' ἰδρωτός ποτισθῆν ἔδαφος, συνοχῆς φυλετικῆς καὶ διατηρήσεως τῶν πατρίων.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὸ σύστημα τοῦ παλαιοῦ ἀποικισμοῦ. (1)

* *

Ἄλλὰ οἱ ὅροι ζωῆς οἱ δημιουργηθέντες διὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ὁ Ἀλέξανδρος κατεκερμάτισε διὰ μιᾶς πάντα ὄμοια τὰ Κράτη τῆς τε ἐγγύς καὶ μέσης Ἀσίας ὡς καὶ τῆς Αὐγύπτου, οἱ ὅροι αὗτοι ἐπηρέασαν τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ὄχι μόνον εἰς τὸ ἀποικιστικὸν σύστημα τοῦ ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰς τὰς κυριωτέρας οἰκονομικὰς κοινωνικὰς πολιτικὰς καὶ βιολογικὰς ἀκόμη λειτουργίας του.

Διὰ μιᾶς γενικῆς φράσεως δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, ἐξαπλωθὲν ἐπὶ ἐνὸς μετώπου τεραστίου καὶ ὑπὲρ ὁρους εὐνοικωτάτους εἰς αὐτό, κατέληξεν εἰς τὸ ἀντίθετον ἄκρον ἀπὸ ἐπιήγῃτο εἰς αὐτὸ ἠναγκαίον — ὅτι δὲ σχεδὸν ἐξηνεμίσθη καὶ ἐλιχνίσθη καὶ ἐφάνετο ἐκ-

(1) Τὰ κύρια σημεῖα εἰς τὰ ὁποῖα οἱ Ἕλληνες ἐβελτίωσαν τὸ ἀποικιστικὸν σύστημα ἐν σχέσει μὲ ἐκεῖνο τῶν Φοινίκων βλέπει τις εἰς τὸν « Mommsen » — *histoire Romaine* — nouvelle édition, traduite par de Querle — tome premier — ὅπου σημειώνει τὰ ἐξῆς: σ. 158: « Sur tous les points des côtes de Sicile raconte Thucydide, avant que les Grecs y fussent venus ou du moins s' y fussent établis en nombre, les Phéniciens avaient établi des comptoirs sur toutes les pointes de terre et les petites îles pour y trafiquer avec les habitants non pour y acquiescer des terres ». καὶ περὶ αὐτῶν σ. 168: « Ils (les Grecs) ne méprisaient en aucune façon l'agriculture et les acquisitions territoriales. Ce n'était pas l'habitude des Hellènes au moins quant ils atteignirent à leur complet développement de se contenter, à la manière phénicienne, de fonder des comptoirs fortifiés au milieu d'une terre barbare ». Καὶ εἰς τὴν σ. 179: « Sur tous les points les petits établissements commerciaux des Phéniciens firent place à la colonisation plus énergique des Grecs ». Αἱ διαφοραὶ αὗται ἐξηγοῦν διὰ τί αὗται αἱ παλαιαὶ ἀποικίαι καὶ μέγα μέρος βαρβάρων ἐβαλλήνισαν καὶ ὀκωσθήσασιν αἱ ἴδιαι ἀντιστάθησαν ἐπὶ μακρὸν καὶ δὲν ἀπεροφήθησαν.

τοτε ὡς προωρισμένον μάλλον διὰ τὴν προμηθεύσῃ εἰς τὴν Οἰκουμένην ἐκλεκτὴν ζύμην διὰ τῆς ἐστίας πολιτισμοῦ παρὰ διὰ τὴν συνεχίσῃ τὴν ἴδιαν αὐτοῦ ἐθνικὴν σταδιοδρομίαν.

Ἐδρικόμεθα ἤδη κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον χρόνους εἰς μίαν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὀπείαν ἢ ἀνάμειξιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ μετὰ τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ἢ ὅπερα ἄλλως ὑπῆρξεν συνεχῆς διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ἔφθασεν εἰς τὸ ἀκρότατον σημεῖον τῆς ἐντάσεώς της. Θὰ ἴδωμεν δὲ ἔδω διὰ πόλους λόγους τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, ἀποῦ ἐπὶ μακρὸν ἀντηγωνίσθη ἐν Ἀσίᾳ πρὸς τὰ μεγάλα αὐτῆς ἔθνη, ἰδίως τοὺς Πέρσας, Ἀραβας καὶ Τούρκους καὶ ἀποῦ ἔχασε κατὰ μικρὸν τὰς ἐκεῖ ἐπαρχίας του, (1) εὐρέθη συνεπηγημένον ἐν ταῖς παλαιαῖς αὐτοῦ ἐστίαις (2) ἐν Εὐρώπῃ ὑπὸ δροῦς τοιοῦτους ὡς συνοψίζονται ἐν τῇ μνησθείσῃ παρατηρήσει τοῦ Κρουμπάχερ : « οὗ ἡ εἰσβολὴ τῶν Σλάβων εἰς τὴν Βαλκανικὴν Χερσονήσον ἐπηρέασε τὴν ἐθνογραφικὴν τῆς διαμέρφωσιν καὶ ἰδίως τὴν ἀνάπτυξιν τῆς χωριάτικῆς κοινότητος. . . . »

Κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον χρόνους ἡ θέσις τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, περιλαμβανούσῃ τὰς πλουσιωτέρας τότε καὶ ἐμπορικωτέρας χώρας τοῦ κόσμου, ὑπῆρξεν ἐπὶ μακρὸν τελείως ἀσφαλῆς καὶ ἀδιεσπάρκτος, ἐξηκολούθησε μάλιστα ἡ κατάστασις αὕτη μένουσα ἡ ἴδια καὶ μετὰ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐπικράτησιν καὶ κατὰ τὴν μακρὰν διάρκειαν τῆς « Pax Romana », διότι αἱ ἕροι τῆς διεισδύσεως τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰς νέας αὐτῆς χώρας δὲν ἐπηρεάσθησαν οὐσιωδῶς ἐκ τοῦ νέου καθεστώτος.

Ἄλλ' ἀκριβῶς αἱ ἕροι αὗτοι δὲν εἶναι πλέον αἱ ἴδιοι ἐκεῖνοι τοῦ παλαιοῦ ἀποικιστικοῦ συστήματος, τοῦ ὁποῦ τοῦ χαρακτηριστικὰ ἐν πρὸς

(1) Ὁ Κρουμπάχερ ἀναφέρει ὡς κρίσιμους χρονολογίους τὸ 640 μ. χ. διὰ τὴν Συρίαν καὶ Αἴγυπτον καὶ τὸ 1071 διὰ τὰς μικρασιατικὰς ἐπαρχίας. Τὸ τελευταῖον προσηγορεύον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Ἀσίᾳ ὑπῆρξεν τὸ βασίλειον τῆς Τραπεζοῦντος τὸ ὁποῖον ἴδρυσεν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τῆς πρώτης πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1204 ὑπὸ τοὺς Φράγκους) ὁ Ἀλέξιος Δ' ἐκ τοῦ Οἴκου τῶν Κομνηνῶν.

2) Σχετικῶς μετὰ τὴν σύμπτυξιν αὐτὴν θὰ ἠδύνατο τις νὰ παρατηρήσῃ ὅτι ἔχει πολλὰ τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ μετὰ τὴν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας γενομένην συνεπίστροφον τῆς ἡττης μας ἐν Μικρασίᾳ καὶ τῆς ἐκτριζώσεως τῶν ἐκεῖ πληθυσμῶν μας. Ἐυρισκόμεθα ἐν Εὐρώπῃ καὶ πάλιν ἀπέναντι τῶν Σλάβων ὑπὸ δροῦς οἵτινες κατ' οὐσίαν εἶναι αἱ ἴδιοι, εἰμὲθα δηλαδὴ λοχυροὶ μὲν ἐν τῷ ἐμπορίῳ καὶ ταῖς θαλασσίαις μεταφοραῖς ἀλλὰ χωρὶς σταθερὰν καὶ ἔμμοτον γεωργοοικονομικὴν πολιτικὴν ἐπὶ τῶν ἡπειρωτικῶν μας ἐδαφῶν, μετὰ ἀλυτον ἀκόμη τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης, τοῦ κυρίου ὅλου μάχης τῶν λαϊκῶν τάξεων ἐπὶ τοῦ ἐθνολογικοῦ ἐπιπέδου. Σημειωτέον ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ὅτι αἱ Ἑλληνικαὶ μάξαι ἐν Μικρασίᾳ αἰτινες καὶ πρότερον καὶ κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ μεγάλου Τιμούρ ὑπέστησαν καταστροφὰς εἶχαν πυκνωθῆ ἐκ νέου κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μακροῦς εἰρήνης τοῦ ἐξηκολούθησε τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων.

ἐν ἡλλειώθησαν ἀπαντα. Ἡ ἐξέδρα ἐκ τοῦ πατρίου ἐδάφους ἐν ἴσοπλάνῳ ἢ δυσκολωτέρα λύσις ἀλλ' ἢ ἀκρίτως εὐκολωτέρα ἀπὸ τὴν ἐν τῇ μητροπόλει καταπόντησιν, ἀφ' ἧς αἱ πόλεις τῆς Ἀνατολῆς, τῆς Συροκαλασιότηνης καὶ τῆς Αἰγύπτου εὐρέθησαν ἀλφ. τῆς τελείως ἀνεκταὶ καὶ προσιῶνται εἰς πάντας. Συνεπεία τοῦτου ἡ χαλάρωσις τοῦ καλμοῦ τῆς ζωῆς ἐν τῇ πατρίδι ἐπήλθεν ἄμερος. Τὸ πατριον ἔδαφος, τὸ ὅποιον εἶχεν ὑποστῆ σειρὰν δοκιμασιῶν ἀπὸ τοῦ παλοκοννησιακοῦ καὶ τῶν κατόπιν μεταξὺ Θηβῶν καὶ Σπάρτης πολέμων μέχρι τῆς ἐνώσεως ἔλων ὑπὸ τὸν Ἀλέξανδρον, παρηματήθη ἤδη ἐτι μᾶλλον ἀπασα ἡ ὀργάνωσις τῆς ἐργασίας — αἱ καλλιεργητικαί, αἱ χειροτεχνικαὶ καὶ βιομηχανικαὶ παραδόσεις ὡς καὶ ἡ κοινωνικὴ πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ τάξις, — ἦτις ἦτο καὶ ἀναγκαῖα καὶ χρήσιμος εἰς τὰ παλαιὰ ἄσθη, τὴν πλήρη σφριγώντος ἐργατικοῦ καὶ ἀπαταιτητικοῦ πληθυσμοῦ — εἰς: εἰσθγσαν εἰς τὴν ῥίζαν τῶν. Ἡ ζωὴ ἐγένετο εὐκολωτέρα, ἀλλ' ἢ συνα, με τοῦτο ἐκλυσίς μετεδόθη ἀπὸ τὰς νέας ἀποικίας εἰς τὰς μητροπόλεις — ἔπου πλέον ἔπαυσε νὰ γίνεται λόγος περὶ τῆς παλαιᾶς ἐκείνης σκληρᾶς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς πειθαρχίας, ἦτις ἐν τούτοις εἶνε ἡς τῆς προόδου καὶ ἐλευθερίας, ἦς ἀπαντες ἐσυνήθισαν κατὰ μικρὸν νὰ ἀπεξενώνωνται με εὐκολίαν ἀποβάσαν εἰς τὸ τέλος εἰς καθεστῶς μόνιμον. Ἡ ἐγχώριος παραγωγὴ ἠλαττώθη καὶ εἰς ὕλικόν πλοῦτον καὶ εἰς πληθυσμόν, ἐγκαταλείφθησαν δὲ συγχρόνως καὶ αἱ σκληρότεραι καὶ δυσκολώτεραι ἐργασίαι καθὼς καὶ τὰ δυσκολώτερα ἐδάφη. Τοιοῦτοτρόπως τὸ ἔθνος μετὰ τὴν παράλυσιν καὶ ἀποσύνθεσιν τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς οἰκονομικῆς τῆς ζωῆς ἔχασε ὑπὸ τοὺς πόδας του τὰς οἰκονομικὰς βάσεις του καὶ μαζὺ με τὴν βαθμιαίαν ἀρήμωσιν ἐπηκολούθησεν ἡ διάσπασις τῆς ἐνότητος καὶ συνοχῆς τῶν ἐργαζομένων μαζῶν αὐτοῦ.

Ὅπως πως ἐδημιουργήθη ῥήγμα καὶ ἐσχηματίσθησαν κενὰ τόσον ἀπὸ ἀπόψεως κυκνότητος πληθυσμοῦ ὅσον καὶ ἀπὸ ἠθικῆς καὶ οἰκονομικῆς (καὶ γλωσσικῆς συνεπῶς) ἀπόψεως — κατόπιν τῆς γενικῆς ἐξασθενίσως τοῦ ἔθνους ἐπὶ τῶν ἡπειρωτικῶν ἰδαφῶν του.

Οἱ Ρωμαῖοι εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι εἰσῆλθαν πρῶτοι καὶ ἄνθρωποι εἰς τὴν Χερσονήσον, ὑποτάξαντες τοὺς βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας ἀλληλοδιδάχως μετὰ τὰ ἄσθη τῆς κάτω Ἑλλάδος καὶ κατακτῆσαντες τὴν Θράκην. (26 μ. χ.) Τὸ σημαντικὸν γεγονός εἶναι ὅτι μαζὺ με τὴν ἀπώλειαν τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας εἰσῆλθεν εἰς τὴν γῶρην καὶ νῆαι μάζαι λαοῦ. Ὁ Ὀβίδιος ὁ ὅποιος ἐστάλη ἀπὸ τὸν Αὐγουστιον ἐξόριστος εἰς τὴν Θράκιαν πόλιν «Τόμις» παραπονιᾶται ὅτι δὲν τὰ κερνεύσε καλὰ εἰς αὐτὴν διότι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπικεινωθήσῃ γλωσσικῶς.

Ἄλλὰ οἱ Ρωμαῖοι ἠνοίξαν τὴν Ἐγνατίαν ἀπὸ τῆς Ἀδριατικῆς εἰς

τὸν Εὐξείνιον πόντον, πόλεις δὲ μεγάλαι ἐσχηματίσθησαν παραλλήλως αὐτῆς ὅπου καὶ ἡ λατινικὴ ὠμιλήθη καὶ συγγραφεῖς Λατίνοι ἐσημειώθησαν προδόντες τοῦ χρόνου. Ἀπὸ δὲ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἤρχισαν νὰ προσέρχωνται εἰς τὴν χώραν καὶ ἄλλοι ξένοι λαοί, οἵτινες ὁμοῦ προσήλθον μᾶλλον εἰρηνικῶς καὶ διέμεναν ἐργαζόμενοι ἐν ἀρμονίᾳ μὲ τοὺς γηγενεῖς. Ἐπειτα ἐπήλθον οἱ Γότθοι καὶ φυλαὶ μικρότεραι. Κατὰ δὲ τὸ σκοτεινὸν τοῦτο διάστημα μέχρι τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος παρενεβλήθησαν εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς Βαλκανικῆς οἱ Σλάβοι, οἵτινες χωρὶς ποσῶς νὰ δημιουργήσουν πράγματα πολεμικὰ ἐγκαταστάθησαν καὶ ἀπερρόφησαν ὄγκους μεγάλους ἐκ τῶν ἐγκατοίκων Θρακῶν, Ἰλλυριῶν καὶ Ἑλλήνων, καθὼς ὕστερον καὶ τὴν πολεμικὴν φυλὴν τῶν Βουλγάρων. Ἥτας διέβη τὸν Δούναβιν μόλις κατὰ τὸ 2ον ἔμισυ τοῦ 7ου αἰῶνος.

Καὶ ταῦτα μὲν εἰς ὅτι ἀφορᾷ τὰς τύχαι τῶν ἡπειρωτικῶν ἐλληνικῶν ἑδαφῶν, μετὰ τὴν ἐν Ἀνατολῇ ἐπικράτησιν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τὰς μεταβολὰς αἰτινες ἐπήλθον ἐν τῇ Ἰσορροπίᾳ τῶν πληθυσμῶν μεταξὺ τῆς μητροπόλεως καὶ τῶν τότε νέων χωρῶν, ἰδίως τῶν πρὸς τὴν Συρίαν καὶ Αἴγυπτον ὅπου κυρίως ἐστράφη τὸ ἀποικιστικὸν ῥέυμα.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς ἀνω σημειωθείσης μεταβολῆς — ἔτι δηλαδὴ ἐξήρχοντο ἐκ τῆς χώρας πολλοὶ περισσότεροι ἢ ὅσοι πράγματι ἐπερίσταν — ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι διαφοραί, κυρίως ὡς πρὸς τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὸν τρόπον τὸσον τῆς ἐξόδου ὅσον καὶ τῆς εἰς τὰ νέα μέρη ἐγκαταστάσεως τῶν ἀποίκων, ἀκόμη δὲ καὶ ὡς πρὸς τὰ ἔργα εἰς ἃ ἐκεῖ ἐπεδόθησαν.

Δὲν ἐπήγαινον πλέον ὀργανωμένοι πολεμικῶς κοινωνικῶς καὶ πολιτικῶς. Τὰ ὄπλα ἦσαν ἐφεθῆς περιττά, διότι ἡ χώρα εὕρισκετο εἰς τὰ χεῖρας τῶν. Τὸ παλαιὸν σύστημα τῶν οἰκιστῶν, οἵτινες ἦσαν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν παλαιῶν ἀποικιῶν, ἄνδρες ἐξόχου πολεμικῆς οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς ἱκανότητος καὶ ἐμπειρίας, οἵτινες συχνὰ ἐλατρεύθησαν ὑπὸ τῶν ἐπιγόνων ἐν ταῖς ἀποικίαις ὡς ἥρωες καὶ ὡς ἡμίθεοι, τὸ σύστημα αὐτὸ ἐγκαταλείφθη· δὲν ἐπήγαιναν ὀργανωμένοι κοινωνικῶς οὔτε ἀκόμη καὶ πολιτικῶς, ὡς κυρῆνες συμπεγεῖς μὲ ἀκμαίαις θρησκευτικῶς καὶ κοινωνικῶς παραδόσεις ὡς καὶ φρόνημα πολιτικὸν — διότι πᾶσαι αὐταὶ αἰεὶ ἄρεται εἶχαν ἤδη ὑποστῆ ἰσχυρὸν κλονισμὸν καὶ ἐντὸς αὐτῶν τῶν μητροπόλεων. Διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν οὔτε νὰ διατηρήσουν εἰς τὰς νέας χώρας χωριστὰς καὶ ζωντὰς παραδόσεις ἠδυνήθησαν οὐδέ, πολὺ ὀλιγώτερον, νὰ μεταδώσουν τοιαύτας εἰς τοὺς λαοὺς, μεθ' ὧν ἤλθον εἰς ἐπαφὴν. Τοῦτο δὲ δὲν τὸ ἐπέτυχαν καὶ διότι μετέβησαν εἰς λαοὺς ἀρχαίους καὶ ὑπερέβησαν συντηρητικοὺς καθ' ὃ βεβαρυμένους ἀπὸ τὴν παρακμὴν σφίγας παλαιότερων καὶ ἐξ ἰσοῦ μεγάλων πολιτισμῶν, μέσα εἰς τὰ φέρδην μίγδην συσσωρευμένα εἰρήπεια τῶν ὁποίων ἀπεκονιορτώθησαν, εἰς τοὺς

ἀνέμους τῶν συγκεχημένων ἀναμνήσεων, καὶ τὰ ὑλικά ἄτινα εἰσήγαγον καὶ ἄτινα ἔξ ἦσαν περισσότερο στερεά.

Τώρα δὲ πλέον ὁ ἀποικισμὸς ἐγένετο μᾶλλον κατ' ἄτομα εἰσδύοντα τῆς καχεῖας εἰς ἀναζήτησιν τύχης προσωπικῆς ἐντὸς τῆς ἀπεράντου χώρας παρὰ κατὰ μάζας συμπαγεῖς πρὸς μόνιμον ἐγκατεστάσιν ἐντὸς ἀναλόγου ἔκτασεως γῆς ὑπαίθρου πρὸς ἐργασίαν — ὅπως ἀκριβῶς ἐγένετο ἐν μέρει μὲ τὰς ἀρχαίας ἐλληνικὰς ἀποικίας καὶ ἔτι μᾶλλον μὲ τὰς σλαβικὰς κατόπιν τοιαύτας. Ἐννοεῖται δ' ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅτι τοῦτο εἶνε καὶ τὸ σπουδαιότερον χαρακτηριστικὸν τῆς περιόδου αὐτῆς — ὅτι δηλαδή, ἐνὸς αἰμαζαῖ τοῦ ἐλληνο-βικου ἔθνους ἠραιοῦντο καὶ διεσπῶντο ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρα τῶν ἠπειρωτικῶν αὐτοῦ ἔδαφῶν, οὐδόλως ἐξ ἄλλου συνεκέντροτο τοῦτο ἐν χώρῳ συνεχεῖ συμπαγῶς καὶ κατὰ ὄγκους μεγάλους ἐν ταῖς νέαις ἀποικίαις, ὥστε ν' ἀποκτήσῃ ἐκεῖ νέας ἐστίας ὁμοιογενεῖς καὶ ἰσχυράς, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἦτο ἐν τούτοις ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ σταδιοδρομίαν. Παρατηρήθη ἕνας ἐλάχιστος διασπαθισμὸς τοῦ λαοῦ καὶ συγχρόνως ἐλάττωσις καὶ ἐξασθένησις τῶν ἀνανεωτικῶν αὐτοῦ πηγῶν.

Πράγματι οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τότε ἤρχισαν νὰ λαμβάνουν συνείδησιν τῆς ὑψηλῆς πλὴν ὑπερβολικῆς — ὠφελίμου ἀτομικῶς ἀλλὰ ἐπιδεδουλωμένης ἐθνικῶς — ἐκείνης ἐξυπνάδας των, ἣτις εἶνε ἀκόμη σήμερον τὸ κύριον ἐλάττωμα των ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς κοινωνικῆς καὶ κρατικῆς ὁργανώσεώς των καὶ ἐπύγαν ἐκεῖ ἐπιδιώκοντες μᾶλλον τὴν ἔνεσιν παρὰ τὴν δημοκρατίαν καὶ εὖραν τρόπον νὰ ζήσουν μᾶλλον διὰ τοῦ πολυστόμου πλὴν ἀστάτου πνεύματος παρὰ διὰ τῆς σιωπηλῆς καὶ ἐμμόνου, ἐρρίζου ἐργασίας. Ἐγείναν μᾶλλον λόγιοι καὶ ἐκπολιτισταὶ παρὰ ἄνθρωποι τῆς δουλειᾶς. Τοῦτο ἀπέβη βεβαίως πρὸς μέγα ὄφελος τῶν κατωτέρων λαῶν ἐντὸς τῶν ὁποίων εἰσέδυσαν, ἔσχεν ὅμως ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων ἀντανάγκασιν ἣτις ἀπέβη ἐπιζημίαι εἰς αὐτοὺς καὶ ἀπὸ πλείστων ἄλλων ἀπόψεων καὶ πρὸ παντὸς διότι ἡ ὑψηλὴ πτῆσις ἦν διέγραψαν τότε τοὺς ἀπεμάκρυνε πάρα πολὺ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα καὶ ἀπὸ τὰς ρίζας τῆς ζωῆς. Οἱ σημερινοὶ Ἀγγλοὶ χωρὶς νὰ εἶναι λόγιοι — ἀγνοοῦντες συχνὰ τὴν ἱστορίαν αὐτῶν ἱστορίαν, ἣς ἐν τούτοις εἰς ἕκαστος ἐξ αὐτῶν ἀποτελεῖ ζωντανὸν σύμβολον, συμπεκνωτικῆρα καὶ φορέα — καὶ χωρὶς νὰ καυχῶνται ὡς ἐκπολιτισταί, ζοικοῦν ἐν τούτοις τὸν κόσμον διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι εἶνε ἐμμόνως προσηλωμένοι εἰς τὰς πρακτικὰς ἐργασίας καὶ τὰς κοινωνικὰς αὐτῶν πειθαρχίας — συμπαγεῖς ὡς ἀπόρθητα φρούρια ὅπου καὶ ἐν εὐρέθει καὶ ὅσον δῆποτε ὀλίγοι — χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ἔσχωδν ἐπηροῆν ἐκπολιτιστικὴν μικροτέραν ἢ ὅσην ἐξήσκησιν οἱ Ἕλληνες. (1)

(1) Προφανῶς δὲν πρόκειται ν' ἀρνηθῆ τις τὴν κοσμοϊστορικὴν ὕψιστην τοῦ πολιτισμοῦ ἣν ἐτραγεματοποίησαν οἱ μεταλεξανδρικοὶ Ἕλληνες ἀνεπιτήθησαν

Ἄν θὰ ἦτο χρήσιμον νὰ μεταχειρισθῶ μίαν σύγχρονον φράσιν, θὰ ἔλεγα ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος εἶχεν ὑπερβολικὰ ἀστικοποιηθῆ, ἐλαττωθείσης καὶ διασπασθείσης τῆς μάζης τῶν ἐργατικῶν αὐτοῦ τάξεων, αἰτίας. Ἐν τούτοις ἀποτελοῦν τὸ θεμέλιον παντὸς ἔθνους ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἐξῶ ἔννοοῦμεν — ὡς συχνὰ ἀνωτέρω τὸ ἐξηγήσαμεν — τὸν ἕρον τοῦτον, ἀποτελοῦν τὴν πραγματικὴν ἰδίαν αὐτοῦ εἰκονομικὴν βᾶσιν καὶ συγχρόνως ἀνανεωτικὴν πηγὴν διὰ τὰς ἀστικὰς τάξεις αὐτοῦ. Σχεδὸν τὸ Ἔθνος ὀλόκληρον εἶχεν μεταβληθῆ εἰς τάξιν ἰθύνουσαν ἀπάνω εἰς τὴν σκηνὴν τῆς παγκοσμίας ἱστορίας. Εἶναι ἓνα γεγονός τὸ ὅποιον ὠφέλησεν τὴν οἰκουμένην ὀλόκληρον ἀλλ' ἐξήντησεν τὸν Ἑλληνισμόν. Θὰ ἠδυνάμην ἀκόμη νὰ μεταχειρισθῶ ἓνα χαρακτηρισμὸν γενικώτερον, ὅτι δηλαδὴ κατὰ τὴν μεγαλεξανδρινὴν ἐποχὴν μὲ τὸν νέον ἀποικισμόν τοῦ ἠκολούθησεν ἀπὸ τὴν Εὐρώπην πρὸς τὴν Ἀσίαν, ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπέρασε τὸν μῆνα τοῦ μέλιτος μὲ τὴν Ἀνατολὴν ἐπὶ χρόνον μακρότατον.

Βεβαίως, ἔταν τις ἀποβλέπη πέρα πολὺ γενικὰ εἰς τὸν Χριστιανισμόν καὶ τὰ ἄλλα μεγάλα βεῖματα πολιτισμοῦ τοῦ ὀκλήσαν προῖόν αὐτῆς τῆς ἐπιμείζιας, δὲν εἶνε δυνατόν παρὰ νὰ θημβωθῆ ἀπὸ αὐτὰ καὶ κατὰ φυσικὸν λόγον θὰ σταματήσῃ ἐπάνω εἰς αὐτά.

Ἄν ὅμως ζητήσωμεν νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῆς κινήσεως καὶ ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς αὐτὴν μὲ πνεῦμα κάπως στενωτέρου, ἐξ Ἰσου ὅμως γόνιμον καὶ μέγιστα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν ἰδιαιτέρων ἑλληνικῶν τυχῶν, θὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, ἀποικισθὲν εἰς τὰ νέα μέρη καθ' ὃν ἐλαττωματικὸν βασικῶς τρόπον ἐξηγήσαμεν ἀνωτέρω καὶ ἀναπτυχθὲν ὑπερμέτρως ἐπὶ ἑνὸς μετώπου τερραστίου, παρέδωκεν ἑαυτὴ εἰς ἀπατηλὰς τρυφερότητας καὶ εἰς ἓνα μοιραῖον ἀναγκαλισμὸν, ὅστις τελικῶς τὸ ἀπερρόφησεν ἐξ ὀλοκλήρου καὶ τὸ ἐξηφάνισεν εἰς τὸν ἀπύθμενον ἀσιατικὸν κυκλῶνα. Ὅλο ἐκεῖνο τὸ ἐμφυχον ὕλικόν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς τελικῶς ἀπωλεσθὲν καὶ ἀπωλεσθὲν μάλιστα ἐπιζημίως διὰ τὸ ἔθνος. Συνέβη δὲ τοῦτο εἰς τὸ ἔθνος καὶ διὰ τὰς ἐξηγηθείσας ἰδίας αὐτοῦ ἀδυναμίας ἀλλὰ ἀκόμη καὶ δι' ἓνα λόγον περισσώτερον ἀντικειμενικόν, εἰς τὸν ὅποιον καὶ ἰσχυρότερη ἀκόμη ἔθνη ἠθελαν ὑποκύψει, τὸ ὅτι δηλαδὴ, ὀλιγάριθμον ὄν, ἐξηπλώθη μὲ ὑπερβολικὴν οὐχ' ἦττον ἐπιπολαιότητα — ἄνευ συνοχῆς δὲ — ἐπὶ

ὅμως ὑπερβολικὰ καὶ κατὰ ἓνα σύστημα τοῦ ἀπέβη εἰς αὐτοὺς ἐκζητήσιον. Τὸ συνήθως λεγόμενον, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀπέβησαν τότε ἐκπολιτισταὶ τοῦ κόσμου, εἶνε ἴσως ἀληθινὸν πᾶσα πᾶνω ἀπὸ ὅ,τι ἠμπορεῖ νὰ ἐκφρασθῆ μὲ λόγους. Ἡμεῖς ὅμως σήμερον εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ μαλετήσωμεν τὸ γεγονός αὐτὸ ὄχι ἀπὸ τὴν ἀποψιν τοῦ μεγαλείου τοῦ προσεκόρισεν εἰς τὸ ἔθνος ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἀποψιν τῶν θητικῶν ζημιῶν τοῦ ἐπροξένησεν εἰς αὐτό.

τμημάτων τῆς ὑδρογείου, ὡς ἡ Συροπαλαιστίνη καὶ ἡ Αἴγυπτος καὶ ἰδίως αἱ ἀνατολικώτεραι χῶραι αἱ συνδέουσαι αὐτὰς πρὸς τὰς Ἰνδίας — ἀπάνω εἰς τὰ ὁποῖα ἐδάρυναν οἱ ὄγκοι λαῶν ἀρχαίων καὶ μεγάλων καὶ ἅπαντα ἀπετέλουσαν τὰς κυριώτερας κατὰ ξηρὰν συγκοινωνιακὰς διαβιάσεις, αἵτινες ἔκπαλαι κατεκλύθησαν ἀπὸ τοὺς μεγάλους Ἀσιατικούς λαοὺς, εἰς δὲ τοὺς μεταλεξανδρινούς χρόνους ἀπὸ τοὺς Πέρσας πρῶτον καὶ κατόπιν τοὺς Ἀραβας, βραδύτερον δ' ἀκόμη ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἐξηπλώθη οὕτω πως ἐπὶ διαβάσεων, αἵτινες ἦσαν ἐκ φύσεως ἀκράτητοι, αἵτινες τοῦ διημισητητήθησαν καὶ εὐθύς ἀμέσως καὶ τελικῶς τοῦ ἀφηρέθησαν κατόπιν ἀπὸ τοὺς Ἀραβας οἵτινες τὸ ἐξεργάζωσαν ἐκείθεν. Ἐιδικιτέρως δὲ πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὡς πρὸς τὴν Συρίαν, ἧς ἀπέτελεσε τὴν βᾶσιν παλαιότερα μὲν τοῦ Φοινικικοῦ πολιτισμοῦ βραδύτερα δὲ τοῦ Ἀραβικοῦ, ἔτι ἦτο δυσκολώτατον νὰ ἀποικισθῆ καὶ νὰ κρατηθῆ (1)

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς πρέπει νὰ σημειωθῆ, διὲν ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἀποικισμοῦ ποῦ ὠργάνωσαν οἱ Ῥωμαῖοι εἰς τὰς χῶρας τοῦ κάτω Δουναβίου εἶνε ἓνα γεγονός ἀξιοθαύμαστον διότι, ἂν καὶ αἱ χῶραι αὗται εὐρίσκονται ὄχι ὀλιγώτερον ἐπὶ παγκοσμίων διαβάσεων, ἂν καὶ ἐπ' αὐτῶν διήλθον αἱ καταιγίδες ἀναριθμητῶν ἐπιδρομῶν, αἱ ἐστὶν ἕμως ποῦ ἐδημιούργησαν ἐκεῖ οἱ Ῥωμαῖοι διατηροῦν ἀκόμη τὸν λατινικὸν χαρακτήρα των. Οἱ Ἕλληνας ἀντιθέτως, οἵτινες ἐπατάλησαν εἰς τὰς μεταλεξανδρινὰς ἀποικίας ὄχι ὀλιγώτερον ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους ἐμψυχον ὀλικόν, δὲν ἐπέτυχαν τίποτε μόνιμον. Μόνον, καθὼς ἤκουσα, εἰς τὴν Αἴγυπτον διατηρεῖται μία ὁμάς χωρίων, ἅπαντα φέρουν ἀκόμη χαρακτηριστικὰ τινὰ τῆς παλαιᾶς μακεδονικῆς ἐνδυμασίας καὶ σώζουσι ζωντανὴν τὴν παράδοσιν τῆς καταγωγῆς των. Ἡ ἀλήθεια εἶνε ὅτι δλαὶ αἱ περὶ τὸ Αἴγαῖον χῶραι, μεταξὺ τῶν ὁποίων θὰ εἶχε νὰ διοχευεθῆ ὁ Ἑλληνισμὸς, εὐρίσκονται ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τόσον τῶν κατὰ ξηρὰν ὅσον καὶ τῶν κατὰ θάλασσαν παγκοσμίων ἐδῶν. Ὁ εὐτυχέστερος ἀποικισμὸς εἶναι ὁ τῶν Ἀγγλοσαξόνων εἰς τὴν Βόρειον Ἀμερικὴν καὶ ὁ σημερινὸς ἀγγλικὸς τοιοῦτος εἰς τὴν Αὐστράλιαν, ἧς εἶνε μίξ μεμονωμένη Ἡπειρόνησος εἰς τὴν διάθεσιν τῶν Ἀγγλῶν ἀποικῶν, ἀπέναντι τῶν ὁποίων δὲν ὑπάρχει κχιμμία οὐτε ἐγχώριος οὐτε ξένη φυλὴ ἱκανὴ νὰ τοὺς διεκδικήσῃ τὰ νέα ἐδάφη των.

Καὶ ταῦτα μὲν εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὰς θετικὰς ὁπλογοισίμους ζητίας

1) Ὡς πρὸς τὰς ἀνατολικώτερον κειμένας διαβάσεις, αἵτινες, κείμεναι εἰς τὴν δυτικὴν ἐξοδὸν τοῦ μεγάλου διαύλου τοῦ Θιβέτ, ἐκείνου τοῦτο μετὰ τῶν ὑπερθετῶν αὐτοῦ κειμένων Ἀσιατικῶν χωρῶν, μετὰ τοῦ βορειοδυτικῶς κειμένου Τουρκιστάν, μετὰ τῶν Ἰνδιῶν, τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δέον νὰ παρατηρήσῃ τις, ὅτι, ὅπως καὶ τὰς Ἰνδίας, τὰς κατέχει σήμερον ἡ Ἀγγλία ἀλλὰ διὰ τῆς δυναμικῆς τῆς μητροπόλεως καὶ ὄχι διὰ τῆς ἀποικίσεως κληθῶσμων εἰς αὐτὰ τὰ μέρη.

τοῦ ἔθνους αἰτίνας ὑπῆρξαν συνέπειαι τῆς ὑπερμέτρου διασκορπίσεως καὶ μίξεως αὐτοῦ ἐν Ἀνατολῇ. Ὑπάρχουν ὁμως καὶ ἄλλαι συνέπειαι αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ἰδiosisκρασίαν καὶ τὴν εἰσνοητικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἔθνους κατόπιν Ἑλληνισμοῦ καὶ αἱ ὁποῖαι εἶνε χρήσιμον νὰ ἐκτεθῶν συντόμως ἐδῶ, διότι θὰ μᾶς εὐκολύνουν διὰ νὰ χαρακτηρίσωμεν ἐπαρκῶς τὴν κατάστασιν αὐτοῦ, ἕταν βραδύτερον, ὑποχωρήσαν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ὁμαδικῶς — ὄχι δηλαδὴ μόνον πολιτικῶς — τὸ πρῶτον εἰς τοὺς Ἀραβίας ἀπὸ τῶν ἐπαρχιῶν του τῆς Αἰγύπτου, Συρίας καὶ Μεσοποταμίας καὶ ἔπειτα εἰς τοὺς Τούρκους ἀπὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εὐρέθη ἐπὶ τῶν ἡπειρωτικῶν τοῦ ἐδαφῶν ἐν τοῖς Βαλκανίοις ἀπέναντι τῶν Σλάβων.

Ὑπάρχουν συνέπειαι γενικαί, αἱ ὁποῖαι ἐξεηλωθήσαν ὡς ἀλλοιώσεις βαθεῖαι ἐπὶ ὄλων τῶν μορφῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ προαλεξανδρινοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὡς αὐτὸς εἶχε σχηματισθῆ ἐν ταῖς κυρίαις κείταισιν αὐτοῦ ἐν τῇ Εὐρώπῃ, ταῖς νήσοις καὶ τῇ ἑστικῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Πρόκειται περὶ τοῦ μέτρου καθ' ὃ ὁ μεταλεξανδρινός Ἑλληνισμός ὑπέκυψεν εἰς καθαρῶς ἀνατολικὰς ἐπηροάς, ζήτημα τὸ ὁποῖον ἐνδιαφέρει τὰς πηγὰς τοῦ τε Βυζαντινοῦ (1) (καὶ τῶν ἀποτόκων αὐτοῦ σλαβικοῦ καὶ νεοελληνικοῦ) πολιτισμοῦ ὡς καὶ τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ τοιοῦτου, ὅστις εἶνε ἕνα κράμα λατινικῶν καὶ ἑλληνοανατολικῶν στοιχείων.

Ἐκτός δὲ τῶν γενικῶν αὐτῶν ἀλλοιώσεων ἐπηκολούθησαν ἀκόμη εἰς τοῦ; μεταλεξανδρινούς χρόνους ἕνα νέον φαινόμενον, τὸ ὅπολον ἔχει μεγάλην σχέσιν μὲ τὸ εἰδικόν θέμα τῆς κατόπιν ἐξελίξεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἢ ἐμφάνισις δηλαδὴ τοῦ ἀπτικισμοῦ. Καὶ οἱ μὲν ἢ γλώσσα εἶνε τὸ κυριώτερον μέσον διατηρήσεως καὶ ἐπβολῆς τῶν παραδόσεων καὶ τοῦ χαρακτήρος μιᾶς ὀρισμένης ἐθνικότητος, τοῦτο εἶναι φανερόν, εἶνε δὲ συννεπῶς καὶ εὐνόητον διὰ τὴν ἔθιξα πρὶν κατ' ἐπανάληψιν καὶ εἰς τὸ μέλλον θὰ θίξω τὸ ζήτημα αὐτὸ ἐν τῇ μελέτῃ μου. Ὅ,τι δὲ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ τοῦτο εἶνε τὸ ἐξῆς: εἰς τὴν κίνησιν ποῦ ἐδημοούργησεν ὁ Ἀλέξανδρος ποῦ ἦταν εἶδος πανελληνικοῦ συναγερμοῦ καὶ συμφυρμοῦ — ὅπως ἀκριβῶς καὶ μὲ τοὺς σημερινούς πολέμους ποῦ ἔφεραν εἰς ἐπαρῆν ἕλα τὰ τμήματα τοῦ ἔθνους καὶ ἐπικράτησιν πλήρη τῆς δημοτικῆς μας γλώσσης — ἐπηκολούθησε ἢ ὑποχώρησις τῶν διαλέκτων (ἰωνικῆς, δωρικῆς

(1) Τὰ ρεύματα ἐντός τῶν ὁποίων ἐνεκλάκησαν αἱ καθαρῶς ἑλληνικαὶ παραδόσεις ἐπὶ Βυζαντινοῦ σημειώνονται χαρακτηριστικῶς εἰς τὴν ἐξῆς παρατήρησιν ποῦ ἀναφέρει ὁ Georges Duthuit εἰς τὴν μονογραφίαν του «Byzance et l'art du XII siècle»: — «L'expression — art byzantin — est une étiquette commode placée sur un ensemble de phénomènes ethnologiques, — éthiques et esthétiques engageant vingt races différentes et communiquant par de larges canaux ou d'étroites ramifications avec toutes les sociétés de moyen âge, y compris la Chine et l'Inde.

αἰωλικῆς) εἰς ἐνιαίαν γλῶσσαν, τὴν ὀνομασθεῖσαν « Κοινήν » γενεμένην τότε πανελληνιον καὶ σχεδὸν παγκόσμιον. Συγχρόνως ἕως ἐνεφανίσθη τότε καὶ ὁ Ἀττικισμὸς, ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ ὠφέλησεν τὴν παγκοσμίαν ἀντιγέννησιν — ὡς γενικὰ ὁ ἑλληνικὸς λογιωτατισμὸς ὁ ὁποῖος διέσωσεν τὰ πολυειδῆ μνημεῖα τοῦ κλασικοῦ πολιτισμοῦ μας καὶ τὰ παρέδωκεν εἰς τὴν μεταμεσαιωνικὴν Εὐρώπην — συχνὰ ἕως ἀπέβη εἰς ζῆμίαν τῶν καθαρῶς ἑλληνικῶν μαζῶν ὅσαι εὐρισκοντο ἐκτόμῃ τότε συμπαγεῖς καὶ εἶχαν ἀνάγκην νὰ ζήσουν δι' ἴδιον λογαρισμὸν καὶ ἐχρηιάζοντο συνεπῶς ὡς κύριον ὄπλον κατὰ τῶν ὀλοένα ἀνανουμένων ἐπιδρομῶν μίαν γλῶσσαν διαρκῶς ζωντανὴν καὶ ἐπιμελῶς καλλιεργουμένην καὶ ἀνεπτυτομένην.

Ἐμελετήσαμεν ἀνωτέρω τοὺς αἰσίους φαινομενικά, κατὰ βάθος ἕως δυσμενεῖς ὅρους τοῦ ἀπικριστικοῦ συστήματος, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου διὰ μέσου μακροτάτης περιόδου ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐντεθεὶν ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ ἠπειρωτικοῦ πληθυσμοῦ, σχεδὸν τὸ ἅνθος αὐτοῦ, διωχθεύθη εἰς τὴν Ἀνατολήν, τὴν Αἴγυπτον καὶ Συρίαν. Ἐξηγήσαμεν ἐκτόμῃ τὰς οἰκονομικὰς καὶ πολιτικὰς περιστάσεις ὅπ' ἔς τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ ἔθνους, ἀναπτύξαν ἐκεῖ εἰς θέσιν γεωγραφικῶς ἀκράττητον μίαν μεγάλην πλὴν ἀρρίζωτον ἔθνικῶς ἔρῃσιν καὶ γονιμοποιήσαν καὶ κινητοποιήσαν τὰς τοπικὰς δυνάμεις ἐκείνας ἐξ ὧν ἐδλάστησεν εἰτα ἡ ζωντανὴ κίνησις τῶν Ἀράβων, ἠνυχκάσθη εἰς τὸ τέλος νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸς τὰς μικρασιατικὰς χώρας ἕως οἴτου περιωρίσθη εἰς τὸ Βυζάντιον.

Μεταξὺ τῶν συνεπειῶν τῆς μεγάλης αὐτῆς δράσεως ὑπάρχουν μερικαί, ὡς ἡ ἐκκόλαψις καὶ ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ, αἱ ὁποῖαι ἔλαβον ἔκτασιν παγκόσμιον, αἱ ὁποῖαι ἕως διὰ τοῦτον ἀκριβῶς τὸν λόγον ὑπερβαίνουν τὰ ὅρια τοῦ θέματος τῆς παρούσης μελέτης. Ἀντιθέτως ὁ βαθμὸς μέχρι τοῦ ὁποίου οἱ ἐπὶ τῆς Ἀσίας Ἕλληνες ὑπέστησαν τὰς τοπικὰς ἐκεῖ ἐπηροὰς καὶ ἐξασιανίσθησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, ὁ βαθμὸς αὐτῶν τῶν ἀλλοιώσεων καὶ ὁ ἐξ αὐτῶν προεθῶν μίγξις Ἑλληνισμὸς μᾶς ἠνδιαφέρει σημαντικώτατα, τοῦτο δὲ ἵότι ἡ κατόπιν ἐπακολουθήσασα ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων εἰρηνικὴ κατάκτησις τοῦ ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς τοῦ Βυζαντίου — ἕπερ διηθόθεν ἐπὶ μακρὸν τὰς τύχας τοῦ ἔθνους καὶ διεχειρίσθη ἐπισήμως τὰς σχέσεις αὐτοῦ μὲ τὸς Σλάβους — εἶνε ἔργον κατ' οὐσίαν ὄχι τῶν ἐπὶ τῆς χερσοννήσου τμημάτων αὐτοῦ — διότι αἱ ἐπὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος εἰσὶται πολιτισμοὶ εἶχον κατὰ μακρὸν οὐραση — ἀλλὰ τοῦ ἐπὶ τῆς Ἀσίας Ἑλληνισμοῦ, (1) ὅστις συνεκεντρώθη ἐξ ἀνατολῶν ὅπου εἶχε διασπαρῆ

(1) Ἡ τελευταία μεγάλη πρῶξις τῆς λατινικῆς παραδόσεως, λέγει ὁ Κρον-

εις την νέαν ἐν Βυσπόρῳ πρωτεύουσαν. Ὁ Γκαίτε ἔχει εἰπεῖ διὰ τὴ νεωτέ-
ρα Εὐρώπῃ ἐγνώρισε τὴν Ἑλλάδα μέσα ἀπὸ τὰ γυαλιὰ τῆς Ρώμης· καὶ
ἐύαται τις νὰ εἰπῇ τὸ αὐτὸ διὰ τὸ Βυζάντιον, διὲ ἐγνώρισε καὶ ἐκείνη
τὴν Ἑλλάδα ἔχι ἀπ' αὐθείας, ἀλλὰ μέσον τοῦ ἀσιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ,
ἔστις ἦτε φυσικὸν νὰ εἶχαν ὑποστῆ μεγάλας ἀλλοιώσεις καὶ ἔστις οὐχ ἦ-
τον ἀπετέλεσαν ἐν ἐκ τῶν κυριωτέρων δυναμικῶν στοιχείων ἐξ ὧν συνεκρο-
τήθη κατόπιν ὁ κοσμοιστορικὸς βυζαντινὸς πολιτισμὸς. Τὸ ἐμπρόβλημα
τῶν ἀλλοιώσεων αὐτῶν καὶ τοῦ ἑλληνοατολικοῦ ἀμαρτήματος, ἔπερ προ-
έκυψεν ἐντεῦθεν, εἶνε ἕνα ἀπὸ τὰ σκοτεινότερα καὶ τὰ μᾶλλον ἀμφισπῆ-
τούμενα προβλήματα τῆς ἱστορίας, ἐμπλεγμένον καθὼς εἶνε καὶ σχεδὸν
ταυτισμένον μὲ τὴν μεγάλην ὑπόθεσιν τῶν πηγῶν τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτι-
σμοῦ. Μία μεγάλη σειρά σφῶν συγγραφέων, ἀπὸ τὸν δυσμενῆ διὰ τὸ Βυ-
ζάντιον ἀγγλὸν Γίββωνα (1) ἔως τοὺς συγχρόνους μύστιας τοῦ ὀφθλοῦ βυ-
ζαντινοῦ δράματος, ἔχουν μελετήσῃ τὰ θέματα αὐτὰ ἐπὶ τοῦ οἰκονο-
μικοῦ καὶ πολιτικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ, ἰδιαιτέρως δὲ ἐπὶ τοῦ αἰσθητικοῦ
ἐπιπέδου, προκειμένου περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησια-
στικῆς τῆς χριστιανικῆς, ἀκριβέστερον, τέχνης.

Θὰ παραθέσωμεν ἐδῶ μίαν σειράν ἀπὸ τὰς γνώμας τοῦ ἐξέφρασαν εἰ ἀν-
δρες αὐτοὶ ἐπάνω εἰς τὸ ζήτημᾶ μας διὰ νὰ λάβῃ τις ὅσον ἡμπορεῖ πλέον
ἀδράν καὶ πλέον σκληρὰν ἰδέαν αὐτοῦ, πρᾶγμα τοῦ ἄλλως εἶναι ἐξόχως
ἐπίκαιρον σήμερον, ἔταν, ἀφοῦ τὰ ἐρείπια καὶ τὰ ἀπομεινάρια τοῦ κατὰ
καιρὸς ἐκεῖθεν τοῦ Αἰγαίου ἐκχυθέντος Ἑλληνισμοῦ εὐρίσκωνται τῶρα
ἐντὸς τῶν νησιωτικῶν καὶ τῶν ἡπειρωτικῶν ἐλευθέρων ἐδαφῶν μας, δυ-
νάμεθα πλέον νὰ εἰμεθα ἐπαρκῶς ἀντικειμενικοί, ὥστε ν' ἀποκομίσωμεν
ἐξ αὐτῶν τῶν γνώμῶν πᾶν ὅ,τι ἐνέχει στοιχεία ἀληθείας καὶ ἀκόμη πᾶν
ἔ.τι ἔστω καὶ ὑπερβολικὸν θὰ εἶνε ὅμως χρήσιμον εἰς τὸ μέλλον.

Θὲ ἀναφέρω κατὰ παράταξιν, χωρὶς σχόλια, τὰς γνώμας αὐτάς,
αἱ ὅποιαι, ὀφειλόμεναι ἄλλως εἰς καλᾶμους στοργικώτατα κατ' ἀρχὴν
πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος διακειμένους, συνοψίζονται εἰς τὸ ἔτι ὁ χαρα-
κτῆρ τοῦ Βυζαντινοῦ ὀπῆρξε κατ' ὀσῶν ἀνατολικὸς καὶ ἔτι οἱ Ἑλληνες,
ὀκεισελθόντες κατὰ μικρὸν ἐν τῇ θέσει τῶν Ῥωμαίων εἰς τὴν διοίκησιν
τῆς Ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας, ὀχι μόνον ἐιστήρησαν τὸν διοικητικὸν

μᾶχερ — ὀπου καὶ ἀνωτέρω — ἦταν ἡ κωδικοποίηση τοῦ Δικαίου ἀπὸ τὸν
Αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸν (527-565)· εἶναι ὀμως χαρακτηριστικὸν, ὀτι ὁ πνευ-
ματικὸς ὀδηγὸς τοῦ γιγαντιαίου ἔργου, ὁ Τριβωνιανὸς, ἦταν μικρασιάτης ». Σῆ-
μειωτέον ἔπισης ὀτι ἀκριβῶς ὀπὸ τὴν ἡγεσίαν αὐτοῦ τοῦ Τριβωνιανοῦ μέρος ἔ-
τῶν Νεαρῶν ἐγράφη ἄλληλικά».

(1) Ἡ Βυζαντινὴ ἱστορία τοῦ Γίββωνος ἐξεδόθη ἐν Λονδίνω μεταξὺ τοῦ
1776-1788.

ὄργανισμὸν καὶ τὴν μαχητικότητα τοῦ Κράτους ἐπὶ αἰῶνας μακροῦς ἀλλὰ καὶ ἐπέτυχαν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς χώρας καὶ εἰς μεγίστην ἀκτινα γύρω πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν συμπερόντων τοῦ Χριστιανισμοῦ, τῆς παιδείας καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

Μίαν μόνον παρατήρησιν θὰ ἔπρεπε νὰ κάμωμεν εὐθὺς ἀμέσως. Ὅτι δηλαδὴ οἱ ἀνεπιτυχῶς (¹) — ἐποικισθέντες εἰς Ἀσίαν Ἑλληνες καὶ μοιραίως διὰ τοῦτο διασκορπισθέντες, ἀνέπτυξαν ἐν τούτοις μίαν προσωπικὴν δράσιν ὅπως ἰδιόρρυθμον· ἀπεμακρόνθησαν μὲν βαθμυδῶν τῶν καθαρῶς ἑλληνικῶν (εἰς τὸ ἐπίπεδον τὸ κοινωνικὸν καὶ τὸ καλλιτεχνικὸν — ἀρχιτεκτονικῆ, γλυπτικῆ, διακοσμητικῆ) παραδόσεων· ἐνεκολπώθησαν ὁμοῦς τὰ ἰσλαμικὰ μοτίβα κατὰ τρόπον δημιουργικὸν καὶ ἐξόχως προσωπικόν, ἐκινήτηκαί τισιν τὰς ναρκωμένους ἐκεῖ δυνάμεις, ἔβρυσαν πόλεις, ἀνέπτυξαν τὰς συγκοινωνίας — τὰς ὁδοὺς καὶ εἰς Ἀραβίαν ἐπειτα ἐνίσχυσαν — καὶ τὸ ἐμπόριον, ἐσκανδάλισαν ὅλας τὰς φιλοδοξίας καὶ ἐξεχύθησαν ἐνὶ λόγῳ ὡς κολύβοις ζωοποιῶς ποταμός. (²) Ἐνεκολπώθησαν ἕλας αὐτὰς τὰς τάσεις καὶ τοὺς ἔθωπον μορφῆν, ὅχι πλέον βέβαια κατὰ τοὺς κανόνας καὶ τοὺς ρυθμοὺς τῆς κλασικῆς ἑλληνικῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ μορφῆν ἧσον ἦτο δυνατόν πλέον ὑψηλὴν. Ἐπὶ πλέον δέ, καίτοι μετέδωκαν τοὺς τύπους τῆς

1) Ὡς κολλάκις ἐτινίσσαμεν μὲ ὅλην τὴν πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἐπιτυχίαν των δὲν ἠμύροσαν· νὰ δημιουργήσουν σταθερὰν ἔθνικὴν φυλετικὴν βῆσιν ἐπὶ ἀναλόγῳ ἐπιτάσεως ἰδαφικῆς, βῆσιν δι' ἧς θὰ ἐξελλήνιζαν τοπικὰ τοὺς γύρω λαούς. Ἀντίθετα «στὴ Δύση, λέγει ὁ Κρουμπάσσο, μαζὺ μὲ τὴν βίαιον ἐπέκτασιν τῆς ὁμοεικῆς κυριαρχίας ἠμῆκε καὶ ἡ λατινικὴ γλώσσα στὴς νέας ἐπαρχίας, μέσα ἢ ἔξω ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν, στὴν Ἰσπανίαν καὶ Γαλλίαν» καὶ τὴν ἐποχὴ τοῦ χωρισμοῦ τοῦ Κράτους ἠκίχηεν ἔδο μίαν συμπληγὴν λατινικὴν ἢ ἐκλατινισμένην μάζα».

2) Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ ἰσλαμικὰ μοτίβα ὁ Duthuit — ὅπου καὶ ἀνατίθω — λέγει τὰ ἑξῆς : «La polychromie ne s'était jamais éteinte en Orient: la période hellénistique et les siècles qui lui succèdent nous font assister à son puissant réveil. — L'artiste bosphoréen adopta la mode orientale et l'appliqua à la décoration des articles particuliers à la clientèle barbare». Προφανῶς ἴδωσαν ἀγορὰς καὶ ἀνέπτυξαν τὴν βιομηχανίαν τῶν εἰδῶν τοῦ ἑξῆς· τὸν οἱ ἀνατολικοὶ λαοί. Ἦτο δὲ ἀπόμεινον νὰ φερῶσαν τελικῶς καὶ οἱ ἴδιοι τὰ εἰσὶ φορέματα, νὰ ἀκολουθήσουν τὰς ἰδίας συνθησίας. «On sait comment les Grecs en vinrent, malgré leur mépris fanatique des nomades, à adopter les soies... les modes «hunniques», puis comment ils revêtirent les costumes «barbares» bottes chamarrées, tiaras, ambles pantalons...» βλέπε Ν. Β. Κονδακὸν : les costumes orientaux à la cour de Byzance. Ὅλοι ἐκ παραλλήλου οἱ ἡγεμόνες τῆς Ἀνατολῆς εἶχαν ὡς ἐγκόλιον τὴν ἱστορίαν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Οἱ δὲ ἀνατολικοὶ λαοὶ ὁμιλοῦν ἀκόμη περὶ αὐτοῦ ὡς τοῦ κατ' ἐξοχὴν βασιλέως. Ἐξέλλου διὰ τῶν ἑλληνικῶν ἐποικιστῶν διεδόθη ὁ χριστιανισμός. Ἀπὸ τὴν Ἐδέσσαν διεδόθη τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Τίγρηδος καὶ Εὐφράτου. Μ. Η. Βεργ, bibliothèque de synthèse historique 24e volume.

κλασική: παραδόσεως (διέσωσαν) οὐχ' ἴτεον καὶ ἐξῶ πλείστους εἰς τὴν γλώσσαν καὶ εἰς ἑλλην τὴν Βυζαντινὴν Λογοτεχνίαν, περὶ τῆς ὁ Κρουμπάχερ λέγει: εἶνε ἡ ἐπιφανεστέρη μαρτυρία τῆς πνευματικῆς ἐπιβιώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶ τέλους τῆς ἀρχιότητος ὡς τὴν ἀρχὴ τῶν νεωτέρων χρόνων) ἐκράτησαν ἡμῶς ἀνθηρότατον τὸ αἶσθημα τῆς ὑπεροχῆς καὶ τὸ μέγα φρόνημα. διὰ τοῦ ἑποίου ἐπεβλήθησαν ἐγκαίρως ἐν Βυζαντίῳ ζῶντες μέσα εἰς ποικιλωτάτους ἔρους ζωῆς πρακτικῶς διετηρήσαν ἀδιάκοπον τὴν ἑλληνικὴν μνήμην ὡς ἓνα σταθερὸν καὶ χρήσιμον προσαντολισμὸν· αὐτὴν ἄλλως τὴν τάσιν πρέπει νὰ ἐννοοῦμεν ὅταν ἐμιλοῦμεν περὶ τῆς ἑλληνικότητος τοῦ Βυζαντίου. τάσιν, ἣν ἐγκαθίδρυσαν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ αἱ λαῖνοι! Ἕλληνας καὶ εἰς τὴν ὑπέβαλαν καὶ τοὺς ἀλλαχόθεν συρρέυσαντας ἐκεῖ τοιοῦτους ὡς καὶ πολλοὺς ἄλλους βρῆθάρους, μίαν τάσιν πρὸς τὴν κλασικὴν Ἑλλάδα. ἦτις ἐγένετο εἰς τὸ τέλος μία πανίσχυρος παράδοσις καὶ ἦτις ἔχει ἐπιζητήσει ἐν μέσῳ ἡμῶν καὶ σήμερον ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ λογιωτατισμοῦ, ὡς μία ὑπερφυσικὴ ἀποκατάστασις συνεχείας καὶ ἐνότητος πρὸς τὰς γενεὰς τῆς μεγάλης δημιουργίας. Προφανῶς δὲ τὰ ἔθνη χαρακτηρίζονται κατὰ τὰς ἐνδομύχους τάσεις αὐτῶν καὶ ὄχι ἐκ τῶν ἔρων εἰς οὐδὲ συχνὰ ἡγαγκάστησαν νὰ συμμορφωθοῦν· κρίνονται ἐκ τοῦ ὄνειρου τὸ ὅποιον καλλιέργου ἐἰς τὰς συνειδήσεις καὶ ὄχι ἐκ τοῦ ἐνδύματος ἢ τῆς μόδας ἢ τῆς γλώσσης· εἰς τὴν ὑπέκυψαν. Βεβαίως εἰς τὴν ἀνωτέρω τάσιν ὑπῆρξε καὶ ὑπάρχει ἀκρίμεια, ἓνα ποσὸν μεταφυσικῆς ἀρκετῆ ἐπίπονον καὶ ἐξ ἴσου ἐπικίνδυνον διὰ τὰ τὸ φέρῃ ἐν ἔθνος μεθ' ἑαυτοῦ, ὡς μόνην πλὴν ἀσύλληπτου ἀγκυρανσιωτηρίας, εἰς στιγμὴν καθ' ἣν ἀπειλεῖται εἰς αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν του. Ἄλλ' αἱ Ἕλληνες ὄφειλαν κάποτε νὰ πληρώσουν μὲ τοιοῦτον ἐπικίνδυνον τρόπον τὰ πολιτικὰ τῶν λάθη καὶ τὸν διασκορπισμὸν τῶν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Τόσημερινὸν ἡμῶς νέον Ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὅποιον ἀνεστήθη ἐκ τοῦ σωροῦ αὐτοῦ τῶν σκληρῶν πραγματικότητων, τῶν ἐρειπίων καὶ τῶν ὀπτασιῶν, θεὸν νὰ ἐπωφεληθῇ διὰ τὸ μέλλον ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον ἐκ τῶν λαθῶν αὐτῶν τοῦ παρελθόντος· τοῦτο δὲ πάλιν θέλει τὸ ἐπιτύχει ἀν καταβληθῇ προσπάθεια πρὸς διαστολήν τῶν κατὰ μέρος μόνον δυσαρθέστων ἀνωμαλιῶν ἀπὸ τὰ πραγματικὰ καὶ βασικά λάθη τὰ ὅποια διὰ μακρῶν ἀνεπτυξάμεν ἀνωτέρω προκειμένου περὶ τοῦ ἀστόχου μεταλεξανδρινοῦ ἀποικιστικοῦ συστήματος — ἐπηρεάσαντος τὸ ἔθνος εἰς αὐτὸν τὸν μηχανισμόν τῆς οικονομικῆς του ζωῆς καὶ ὑπεραστικοποιήσαντος αὐτὸ — καὶ τὰ ὅποια δὲν θὰ λείψωμεν καὶ κατωτέρω νὰ ἐπαναλάβωμεν.

Συχνὰ ἔχομεν συμμερισθῆ τὰς ἀπέψεις τῶν εἰκονομάχων, συχνὰ ἐπίσης κατεκρωγιάσαμεν τὸν λογιωτισμὸν, μὲ τὴν ἀντικλήρον εὐπρό-

καίται περί τῶν δύο κυρίων κλειδῶν τοῦ κακοῦ. Ἐν τούτοις μὲ μίαν πλέον ἐπίμονον ἀνάλυσιν εὐκολα ἐννοεῖ κανεὶς, ὅτι ἡ εἰκονολατρεία καὶ ἡ λογιστικισμὸς δὲν ἦσαν ρεύματα ἰκανὰ ν' ἀνακόψουν τὴν πρόθεσιν τοῦ ἔθνους καὶ τὴν ἀναγέννησιν αὐτοῦ, ὅτι δὲ ἰδίως τὸ δευτερον ἐξ αὐτῶν ἦτο κατ' οὐσίαν ὄχι ἡ αἰτία ἀλλὰ τὸ κύριον ἀποτέλεσμα τοῦ βασικοῦ κακοῦ, τοῦ ὑπερβολικοῦ θηλαδῆ διασκορπισμοῦ τοῦ ἔθνους καὶ τῆς συνολικῆς ἀστικοποιήσεως αὐτοῦ.

Τὸ Βυζαντινὸν Κράτος ἦτο Κράτος μᾶλλον θρησκευτικὸν καὶ πολιτικὸν παρὰ ἐθνικόν (1), τὰ δὲ ἰδιαιτέρας τοῦ ὑπῆρξεν ἡ ἐπιβολὴ τῆς θρησκείας καὶ τῆς «Ἀρχῆς» — Imperium — τοῦ ἡγεμόνος. Ἀλλὰ μὲ ποῖον τρόπον θὰ διέδιδαν τὴν θρησκείαν; «Στὴ Δύσι, λέγει ὁ Κρουμπάχερ, ὁ ἐκ-χριστιανισμὸς ἔγεινε μὲ τὸ ὄργανον τῆς λατινικῆς γλώσσας, ἐντελῶς διαφορετικὰ στὴν Ἀνατολῇ ἂν καὶ ἡ ἑλληνικὴ, ἡ γλῶσσα τῶν ἱερῶν βιβλίων εἶχε καλῶτερες ἀξιώσεις γιὰ τὸν τίτλον τῆς γενικῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας, ποτὲ ὅμως δὲν ὑψώθηκεν σὲ κυρίαρχη θέσιν στὴν Ἀνατολή, ἔπειτα τὰ ἱερὰ βιβλία ἐνωρὶς μεταφράσθησαν στὴς ἐθνικὰς γλώσσας, Συριακά, Κοπτικά, Ἀρμενιανά, Γεωργιανά, Ροθτικά, Βουλγαρικά κλπ. καὶ τὸ κήρυγμα ἔγεινε στὴς ἐθνικὰς γλώσσας». Συνέθη δὲ εἰς τὴν εὐρίαν εἶχαν μὲν ἀποστόλους διὰ νὰ στείλουν ἐν μέσῳ τῶν βαρβάρων ὄχι ὅμως καὶ συμπαγεῖς ἐργατικὰς μάζας ἐφ' ὧν θὰ ἐστηρίζετο ἡ διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας διάδοσις τῆς θρησκείας. Ἐν τούτοις τὸ Βυζαντινὸν ἦταν, ὡς ἐρρήθη Κράτος θρησκευτικόν (2), μὲ ἀσιατικὸν χαρακτῆρα, ἐγκατεδρυθέντα μάλιστα ἐν τῇ πρωτεύουσῃ ὄχι τόσον ἀπὸ τοῦς γηγενεῖς ἀσιάτας ὅσον ἀπ' αὐτοὺς τούτους τοὺς ἀσιανοὺς — ἑξασιατισμένους — Ἕλληνας. Ὁφείλει διὰ τοῦτο τὸ Κράτος αὐτὸ νὰ ἐκκληρώσῃ καὶ μὲ ἄλλην γλῶσσαν καὶ διὰ παντὸς ἄλλου μέσου τὴν ἀποστολὴν του, ἐξηγεῖται δὲ ἐκ τούτου διατὶ οἱ εἰκονομάχοι, ἂν καὶ λογικῶς εἶχαν δίκαιον, ἤττήθησαν εἰς τὸ τέλος. «Κατηγοροῦσαν, λέγει ὁ Duthuit, αὐτοὺς τοὺς ὑπερφιάλους ζωγράφους, ποῦ ἐπέμεναν νὰ ὑψώσουν τὴν τέχνην, τοὺς ὑπεράνω ὄλων τῶν ἑκ-

(1) Ἡ ἐννοία τῆς ἐθνικότητος δὲν ὑπῆρξεν κατὰ τὸν μεσαιῶνα σαφῆς ὅσον εἶναι σήμερον ἡ δὲ ἰδέα τῆς θρησκείας ἦτο κατὰ πολὺ εὐρυτέρα ἐπίσης καὶ εἰς τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος ὡς καὶ εἰς τὸ Ρωσικὸν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὸ Τουρκικὸν Κράτος μόλις μετὰ τὸ περας τοῦ μεγάλου πολέμου καὶ τὸν περιορισμὸν κυριαρχίας του ἐν Ἀσίᾳ ἤρρισε νὰ ἀπαλλάσσεται τοῦ θεοκρατικοῦ καὶ μυστικιστικοῦ χαρακτῆρος του.

(2) Ὁ Καθηγητὴς κ. Ἀνδρεάδης εἰς τὸ βιβλίον του «Ἡ Δημοσία Οἰκονομία τῶν Βυζαντινῶν» λέγει τὰ ἑξῆς: «Ἐν τῶν σπουδαίων κοινῶν δαπανῶν ἦτο τὸ τῶν θρησκευτικῶν διπλωματικῶν ἀποστολῶν, δι' ἃν οἱ Βυζαντινοὶ ἐπιφάνετο νὰ προσηλυτίζωσιν εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ αἰτίνας εἶνε κατὰ τὸν Gasquet τὸ στοιχεῖον ὅπερ ἔδωκεν εἰς τὴν Βυζαντινὴν πολιτικὴν τὸν διακριτικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα».

κλησιαστικῶν Τεχνῶν· κι' ἐκεῖνοι—οἱ ἀμαθείς ζωγράφοι μὲ τὰ βυπαρὰ χέρια—ἀπαντοῦσαν διὰ πραγματικὰ αὐτὸ ποῦ ἀποτελοῦσε τὸ Ἰβανικό τους καὶ τοὺς ἔκανε νὰ ἐπιμένουν τόσο ἦταν τὸ ἔζη: νὰ διευκολύνουν στοὺς ἀγραμμάτους, ποῦ δὲν ἤξεραν νὰ διαβάσουν, τὴν κατανόησιν τῶν Ἀγίων Γραφῶν. Ἡ ἄριστικὴ ἡγετῶν τῶν εἰκονομάχων ἐπὶ Θεοδώρου (842 μ.Χ.) ἐπέφερε τὴν ἄριστικὴν ἀποτυχίαν τῶν κοινωνικῶν, οἰκονομικῶν καὶ στρατιωτικῶν μεταρρυθμίσεων (1) ἃς ἡ ἐπικράτησις τῶν μοναχῶν καὶ ἡ κατὰ τὰς τάξεις τῆς μερίδος αὐτῶν διασπάσεις τοῦ δημοσίου χρήματος ἐμπαλίωσαν. Δέον ἐν τοῦτοις νὰ ἐπιμνησθῶμεν ὅτι ἔψιν μας ἐστὶν εἰς τοὺς ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν αἰκόνων ἀπακολουθήσαντας χρόνους συνετελέσθη ὁ προσηλυτισμὸς τῶν Μοραβῶν, τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ῥώσων. Βεβαίως οἱ σκεπτόμενοι ἐστὶν ἡ τύχη τῆς Μοναρχίας ἐξηρτάτο ἐκ τῆς δυνάμεως μόνον τῶν ἑπλων τοῦ πολέμου, διὰ τὴν παρασκευὴν τοῦ ὀπλοῦ καὶ μόνον ὤρειλε νὰ δαπανᾷ, θὰ κέραιον ἴσως καὶ τὸν συλλογισμὸν ἐστὶν ἡ Μοναρχία καὶ μετ' αὐτῆς τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος κατὰ τίποτε δὲν ὤρρηθησαν ἀπὸ τὴν ἐπικράτησιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸν εἰς αὐτὴν προσηλυτισμὸν τῶν βρεβάρων γύρω λαῶν. Εἰς τοῦτο ὁμοίως εἰ ἄλλοι θὰ ἀπαντήσουν ἐστὶν ἡ Ἰβία Ἐκκλησία, διατηρήσασα τὸ μέγα κύρος τῆς, ἴσως κατόπιν τὸ ἔθνος εἰς στιγμὰς καθ' ἃς ἀπέτελεσεν δι' αὐτὸ τὴν μοναδικὴν ὄντως σάνδα σωτηρίας. Ἡ δὲ πράγματι ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια εἶνε ἐστὶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκεῖνην τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἦτο ἐν μείζονι παντὸς ἄλλου ἐνεργεῖα καὶ ἐστὶν ἡ Ἐκκλησία ὅπως ἡ ἄλλω: θὰ ἠκολούθει τὸν μοιραῖον δρόμον τῆς καὶ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Ἔθνῳ, τὸ ὅτιον ἐκ λόγων ἱστορικῶν τὴν ἐξυπηρέτησεν, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιβληθῆ εἰς ἴσην ἀκτίνα γύρω μάλῃ μὲ αὐτὴν γλωσσικῶς καὶ φυλετικῶς, διὰ τοῦτο βεβαίως ἡ κυρία αἰτία δὲν εἶνε αἱ εἰκόνες, ἡ δὲ ἰδύναμία αὐτῆ δέον νὰ ἐξηγηθῆ μὲ τοὺς ἀληθινούς λόγους. ὧν ὀπῆρξεν συνέπεια ἴφρευτος.

Παρομοίως ἐπιφυλίξεις θὰ ἔπρατε νὰ λάθωμεν καὶ ἐπὶ τῆς ἀντιλογί

1) Ἡ νίκη τῆς Θεοδώρου ἔφερε εἰς τὴν ἐξουσίαν τὴν μερίδα τῶν ἀντιδραστικῶν κοβλ. Ἀνδραϊδῶν, ὅπου καὶ ἀνατίετα: «Ἡ πρὸς ταύτην ἡ ἐκεῖνη τὴν πρῶτοντινον προσοπικὴ ἔφευξεν τοῦ Μονάρχου συνέπικτε πάντοτε πρὸς τὰ συμφύροντα ὀλεκλήρου πῆξιας· ἡ πρῶτη ὁμοίως φροντίς κοινωνικῆς πῆξιας πολιτικῶς ἐπικρατούσης εἶνε τὸ μὲν ν' ἀπαλάσσηται ὅσον ἐνεστι τῶν δημοσίων βαρῶν, τὸ δὲ νὰ προσπορίζεται ὅσον ἐνεστι μείζονα μερίδα τῶν ὑπὸ τοῦ δημοσίου δαπανωμένων. Οὕτως, ἐπικρατήσαντος τοῦ φιλοπολέμου Ν. Φωκᾶ, οἱ στρατιωταὶ ἐθ' μόνον ἐξήτουν ν' ἀπαλλαγῶσι τῶν «φορολόγων ἀνθρωποπαρίων» ἀλλὰ καὶ ἐλάμβανον μείζονος ἀξίας πτῆματα, ἀνάλογα δὲ ἐπέτῆχανον οἱ θανατοὶ, οἱ μεταχοὶ, οἱ λόγιοι γραφευκοράται ἢ ὁ ὄχλος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀνεχομέων εἰς τὸν ὅφρον Μοναρχῶν βασιζομένων ἐκ' αὐτῶν, ἢ συμπαθούτων πρὸς αὐτούς».

ωτατιστικῆς κατακραυγῆς, θέμα εἰς ὃ θὰ ἐπανεέλθωμεν διὰ μακρῶν κατωτέρω. Ὄταν, τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἀποβαλόντος τὴν παλαιὰν αὐτοῦ ἀπειρητικότητα, οἱ Ἕλληνες τοῦ Βυζαντινοῦ ἐπροσπάθησαν νὰ κάμουν πολιτικὴν ἐθνικὴν, ἔγεινεν ἐκ τῶν πραγμάτων φανερόν ὅτι δὲν διέθεταν ὅλα τὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενα μέσα πρὸ παντός· δὲ ζῆν εἶχαν ἐνιαίαν, ζωντανὴν γλώσσαν. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ λέγουν ὅτι ἐπταίσιον ὀλογωτατισμός, ὁ ὁποῖος βεβαίως δὲν προσέθεσεν γλωσσικῶς εἰς τὸν ἔγκον τοῦ ἔθνους, παρὰ λίαν περιορισμένον ἀριθμόν, διότι τὸ γλωσσικόν ὄργανόν του δὲν ἦτο ζωντανόν. Ἄλλ' ὁ λογιωτατισμὸς ἐξεπλήρωσεν, ἐλλείπει ἄλλου δραστηκωτέρου μέσου, μίαν ἱστορικὴν λειτουργίαν, διότι ἐχρησίμωσεν ὡς ἓνα σύμβολον ἐνότηνος διὰ τὸ ἐν διχοπορῇ καὶ ἰδιωματικῶν γλωσσικῶς γενόμενον ἔθνος, τὸ ὅποιον μάλιστα εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς ὑπαίθρου του εἶχαν ὑποκύψει ἀκόμη καὶ εἰς ξένας γλώσσας, ἐν αἷς ἐφωμοιώθη. Ἀκόμη ὁ λογιωτατισμὸς ἐν τῇ κυρίᾳ αὐτοῦ τῇ ἀναγκαστῆ ἱστορικῶς λειτουργίᾳ δὲν ἐγένετο αὐτὸς βέβαια αἰτία τῆς διασπορᾶς τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ συνακολούθου ἰδιωματισμοῦ ἀλλὰ ὑπῆρξεν συνέπεια αὐτῶν τῶν γεγονότων, ἕτινα προηγῆθησαν καὶ αἵτινα ἀφελόνται εἰς τὰ γενικώτερα ἀκριβῶς ἐκεῖνα αἰτία, εἰς ἃ ἀναφέρεται ἡ παρούσα μελέτη.

Ἡ κατάστασις αὕτη, ἐξημιοργήθη ἐν συνδυασμῷ μὲ τὰς γενικωτέρας τόχας τοῦ ἀσιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου καὶ παραθέτομεν ἀμέσως κατωτέρω τὰς γνώμας τῶν σεφῶν ἀνδρῶν, οὗς ἤδη ἐμνημονεύσαμεν.

* *

Ὁ Κρουμπάχερ (1), ἀναλύων τὸν σύνθετον χαρακτήρα τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, λέγει ὅτι : «τὰ κύρια συστατικά του στοιχεῖα εἶνε τὸ ἑλληνικόν, τὸ ρωμαϊκόν καὶ τὸ χριστιανικόν· σ' αὐτὰ προστίθεται ἓνα συστατικὸν ποῦ ἔδρασε μὲ πολλοὺς τρόπους καί, κατὰ τὴν ἐποχὴν καὶ τὸν τόπον, πολὺ διαφορετικὰ, ἢ ἀνατολικὴ ἐπίδρασις.»

Ἡ Ἀνατολή, λέγει, εἶνε συνδεμένη μὲ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ πολὺ παλιότερα χρόνια παρὰ ἢ Ρώμην· καὶ ὁ χριστιανισμὸς καὶ οἱ ἐπιδράσεις τῆς στήν ἐξωτερικὴν καὶ ἐσωτερικὴν ζωὴν φθάνουν σὲ βάθος ποῦ ξεφεύγουν ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὴν ἔρευνα. Στενὲς καὶ πολλὰς ἀμοιβαῖες σχέσεις μεταξύ Ἑλλάδος καὶ Ἀνατολῆς βεβαιώνονται ἀπὸ τὴν Μυκηναϊκὴν ἐποχὴν καὶ ἔπειτα· καὶ μολονότι ἡ Ἀνατολικὴ ἐπίδρασις στοὺς αἰῶνας τῆς πρὸ δυνατικῆς καὶ πρὸ πρωτότυπης ἀνάπτυξης τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος μὲ τὴν ἡγεσίαν τῆς Ἀττικῆς ὑποχώρησε, ξαναρχίζει ὁμως ἡ δράσις τῆς μὲ καινούργια δύναμι ἀπὸ τότε ποῦ μὲ τὸν Μ. Ἀλέξανδρον ἀνείχτηκαν καὶ οἱ πρὸ μακρυνῆς χώρες ὡς τὸ Τουρκιστάν καὶ τὴν Ἰνδία.

(1) Ὁπου καὶ ἄνωτέρω.

Οι άσιατικές και άφρικανικές έπαρχίες που κατέλαβαν οι Έλληνες έγιναν βέβαια φυτώρια έλληνισμού γεμάτα άκμή, ήλθαν όμως αυτού οι Έλληνες σ' έπαφή με τους ζωνηρούς ανθρώπους και τους παλιούς πολιτισμούς της Άνατολής έντελώς διαφορετικά παρά άλλοτε στην κοινότητα της μητρόπολης. Κι' ένω με το ξάπλωμά τους στην Άσία και στην Άφρική έγιναν κοσμοπολίτες και ή γλώσσα τους παγκόσμια, έπαθαν συγχρόνως δυνατές και πολλαπλές επιδράσεις από το έδαφος που κατέλαβαν. Κυριώτερες έδρες της έλληνικής παιδείας ήταν οι κοσμοπόλεις Άλεξάνδρεια και Άντιόχεια κι' έπειτα ή Γάζα στην Παλαιστίνη, ή Βηρυτός στη Φοινίκη, ή Ταρόδος στην Κιλικία, ή Ξάνθος στη Λυκία, ή Καισάρεια, ή Άγκυρα, ή Νικομήδεια και ή Νίκαια και, πέρα κατά την Άνατολή σπρωγμένη σαν τελευταίο προπύργιο του Έλληνισμού, ή Σελεύκεια στον Τίγρη. Ίδιαίτερα στη Νοτιοανατολική γωνιά της Μεσογειακής παραλίας, Αίγυπτο, Παλαιστίνη και Συρία, ή έλληνική και ή ξένη φύση ένώ ήταν στενά και προετοιμάστηκε μια νέα Έλληνοανατολική ανθρωπότητα.»

« Οι έλληνικές άποικίες στην Αίγυπτο και στην Κυρηναϊκή ξεπερνουν κατά την άλεξανδρινή και τη ρωμαϊκή έποχή, στη δύναμι και στη γονιμότητα της πνευματικής κίνησης, όλες της άλλες περιοχές. Η άκμή της Άλεξανδρινής λογοτεχνίας στους πρώτους τρεις αιώνες π.Χ. περιγράφεται εξαίρετα από το Wilamowitz. Άλλά και στη ρωμαϊκή έποχή έως την κατάχτησι της Άλεξάνδρειας από τους Άραβες υπήρχε στην Αίγυπτο λογοτεχνική κι' επιστημονική ζωή άξιοσημείωτα ζωνηρή που την εννοούσε ή εϋμάρεια της χώρας (').»

« Η Παλαιστίνη και ή Συρία, συνδεμένες από παλιά έποχή με ζωνηρή επικοινωνία με την Αίγυπτο, έλαβαν μέρος στον έλληνικό πολιτισμό μετά τον έποικισμό των Έλλήνων όπως και ή Αίγυπτος . . . »

« Κάπως λιγότερο γόνιμες σε πνευματικές δυνάμεις παρά ή νοτιοανατολική γωνιά της μεσογειακής παραλίας δείχνονται οι μικρασιατικές έπαρχίες γεμάτες και αυτές από έλληνικές και μισοελληνικές πόλεις »

« Η Αίγυπτος και ή Συρία με την Μικρασία έγιναν για τον αυτόχθονα έλληνισμό ένα είδος Άμερική όπου εκατοντάδες άνθηρες πόλεις ξεπετάχτηκαν από το έδαφος και όπου οι δυνάμεις που στενοχωριόντουσαν και παρέλυαν στην κακομοιριασμένες περιοχές της πατρίδας τους βρήκαν άπέραντο πεδίο για δράσι και όχι μόνον στον ύλικό πλούτο ξεπέρασαν την μητρική χώρα αλλά και δόθηκαν, σε λίγο, στην καλλιέργεια των πιδ όψηλων πνευματικών αγαθών». Ο Συγγραφέας αποδίδει

(1) Ο Κρουμάτσης σημειώνει σειράν σοφών και άλλων επιστημόνων, αστρονόμων, γεωγράφων, ιστοριογράφων, ποιητών κλπ. που ήρμασαν στις έλληνικές άποικίας της Αιγύπτου, οσον Άμμώνιος, Σακούς, Πλωτίνος.

τοῦτο εἰς « τὸ ζωτικὸ φίλτράρισμα τοῦ ἐκεί Ἑλληνισμοῦ μὲ στοιχεῖα ξένων λαῶν. » — « Μ' αὐτὸ ὅμως, προσθέτει, χάθηκαν βέβαια πολλὰ πράγματα ἀπὸ τὴν λεπτότητα καὶ τὴν πρωτοτυπία στὴ γλῶσσα, στὴ λογοτεχνία καὶ στὴν τέχνη, στὰ ἴθνη καὶ στὴς συνήθειες » Ὁμιλῶν ἔπειτα διὰ τὴν λογοτεχνικὴν παραγωγὴν αὐτοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν ἀνατολικῶν ἀποικιῶν λέγει : « καὶ ἀφοῦ κάθε συγγραφέας εἶνε παιδί τοῦ τόπου του καὶ ἀναγκαστικὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τῆς νεανικῆς τοῦ ἐντυπώσεως κι' ἀπὸ τὸ περιβάλλον του, μπορούμε μὲ βεβαιότητα νὰ συμπεράνωμε πῶς ὅλη αὐτὴ ἡ αἰγυπτοσυρομικρασιατικὴ λογοτεχνία δὲν μπορεί νὰ κρύβη τὰ ἴχνη τῆς καταγωγῆς τῆς. » . . . — « Στὴν πραγματικότητα τὸ ἀνατολικὸ ὄραδι πάει πολὺ μακρότερα καὶ πολὺ βαθύτερα μέσα στὸ ὄρασμα τῆς πνευματικῆς καὶ φυσικῆς ζωῆς τοῦ βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ μολονότι συχνὰ εἶνε δύσκολο νὰ τὸ ἀναγνωρίσωμε καὶ νὰ τὸ ἀποδείξωμε πειστικὰ — μιὰ ἔραυνα πρὸς θά γείνη μὲ τὴν ἀναγκαίαν βαθιὰ γνώση τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τῶν ἀνατολικῶν πολιτισμῶν, θὰ φανερώσῃ σίγουρα ἐκπληχτικὰ νέα καὶ πολλαπλὰ γεγονότα γιὰ τὸν ἐξανατολισμὸ τοῦ ὑστερώτερου Ἑλληνισμοῦ. »

« Τὸ ἡμικύκλιον αὐτό, ποῦ σχηματίζεται ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο — Παλαιστίνην — Συρίαν — Μικρασίαν καὶ συγκλίνει πρὸς τὴν Εὐρώπην, κατέχτησε μὲ τὴν ἀνατολικὴν του φύσιν καὶ τὸν παλιὸ Ἑλληνισμὸ τῆς Εὐρώπης⁽¹⁾ ἔτσι ποῦ ὅλος ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς κήρη ἀνατολίτικο χαρακτήρα. Ὁ χαρακτήρας αὐτὸς ἐξακολούθησε νὰ ἐξελλοσεται μὲ τὸ δικό του τρόπο καὶ ἀφοῦ ἀκόμα οἱ παῖδες σκουδαῖοι τόποι τῆς καταγωγῆς του εἶχαν χαθῆ γιὰ τὸν Ἑλληνισμὸ⁽²⁾ καὶ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ λογοτεχνία εἶχαν ἀποτραδηχτῆ ὅλο καὶ περισσότερα κάτω ἀπὸ τὴ σκέπη τῆς πρωτεύουσας. . . »
 « Καὶ στὴν ὑστερώτερη ἐποχῇ δὲν εἰλεψαν πολλῶν εἰδῶν ἀμοιβαίως ἐπιδράσεις μόνον πρὸς τὴν θέσιν τῶν αἰγυπτοσυροπερικῶν ἐπιδράσεων ἐ-

(1) Τοῦτο δὲν εἶνε ἀπολύτως ἀκριβές γιὰ ὅλον τὸν ἐπὶ τῆς Εὐρώπης καὶ ἰδίως τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ Μακεδονίας κομμὸ τοῦ ἔθνους ὁ ὅπολος ἔσχε ἰδίως τύχας, ἀνεδείχθη δὲ βραδύτερον ὡς πραγματικὸς Νέος Ἑλληνισμὸς καὶ ἐφθασεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας νὰ ἀποκατασταθῆ εἰς Κράτος Ἰσχυρὸν καὶ ὑπολογισμὸν ἐν Ἀνατολῇ. Τὴν διαστολὴν ταύτην κάμνει ἀπὸ γενικῆς ἀπόψεως ὁ Παπαρηγόπουλος εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Ε' Τ. τῆς ἱστορίας του, ὅπου πραγματεύεται τὴ μετὰ τὴν πρώτην ἀλλοίωσιν (1204) . . . « Ἐν τῷ κυκλώσει τούτῳ, λέγει, τῆς πολυαρχίας ἢ μάλλον τῆς ἀναρχίας παρέστη εἰς μέσον ἕτερος σταδιοδρόμος, ὁ νέος Ἑλληνισμὸς. » Ἡ διαστολὴ εἶνε πράγματι βαθύτερα καὶ ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὰς ἀπόψεις τῆς παρουσῆς μελέτης, ὡς θὰ δευχθῆ κατωτέρω.

2) « Κατὰ τὸ 640 μ. χ. ἡ Συρία καὶ Αἴγυπτος καὶ πολὺ ἀργότερα οἱ μικρασιατικῆς ἐπαρχίαι. »

μπήκαν τώρα αραβικές, σελτζουκικές, αρμενικές, και τουρκικές. . . .».

« Αν, προσθέτει τέλος, τη γνώση αυτή, που ουσιαστικά την κερδίσαμε από τη λογοτεχνία, την συνδέσωμε με την άλλην που τον τελευταίο καιρό αποχτήσαμε, ότι και η ξεχωριστή περιοχή της βυζαντινής τέχνης είναι σ' ευρεία κλίμακα εξαρτημένη από ανατολικά πρότυπα και ανατολικό γούστο (διακόσμηση επιφανειών, καγκελωτά και δικτυωτά μοτίβα, αραβουργήματα κλπ.) βλέπομεν ολο και καθαρώτερα πως ο βυζαντινός πολιτισμός στηρίζεται βέβαια σ' ελληνορρωμαιοχριστιανική βάση, αλλά επί πολλούς αιώνες έδέχτηκε ανατολικά στοιχεία και πήρε μ' αυτά ξεχωριστή σφραγίδα . . . ».

Και αυτά μόν, ως προς τον βαθμόν του εξανατολισμού των άσιανών 'Ελλήνων· των χρωματισάντων έπειτα τον όλον πολιτισμόν του Βυζαντίου και ιδίως την έναντι των Σλάβων πολιτικήν αυτού—είνε αι παρατηρήσεις του Κρουμπάχερ, παρατηρήσεις ως εϋτος έκαμεν επί του επιπέδου της βυζαντινής λογοτεχνίας.

Είς δε, τι δέ αφορά την ξεχωριστήν, όπως λέγει, περιοχήν της βυζαντινής τέχνης, θα παραθέσω επίσης—ιδίως ως προς την αρχιτεκτονικήν και την διακοσμητικήν παρατηρήσεις τινάς άλλων συγγραφέων και ιδίως του καθηγητού Ι. Strzygowski, όστις, παρά το υπερβολικά μαχητικόν ύφος του, είνε, ως λέγουσιν, εκ των σπουδαιότερων και έμβριθεστέρων ειδικών, όστινες ανέπτυξαν το ζήτημα της επιδράσεως ην ηύκτησεν η 'Ανατολή επί της παλαιοχριστιανικής και βυζαντινής τέχνης.

Θα προσπαθήσω να οδηγήσω τον αναγνώστην μου όσον το δυνατόν γοργότερον αλλά και ασφαλέστερον διά μέσου των μακρών και ζωηροτάτων επιστημονικών συζητήσεων των διεξαγομένων από δύο και πλέον αιώνων με επιχειρήματα ολοένα άκνευόμενα και πολλαπλώς ποικίλλοντα επί του θέματος αυτού. Προς τοϋτο θα φέρω όπ' όψιν αυτού την και πρότερον ήδη μνησθεϊσαν περιεκτικήν και χαρακτηριστικήν πρόσφατον μελέτην του Georges Duthuit (1), όστις δίδει, εκτός των άλλων, και μιαν άρχετá σαφή εικόνα των απόψεων, ως υποστηρίζει επί του θέματος ο άνω ρηθείς Αύστριακός καθηγητής Ι. Strzygowski διά σειράς έργων, άτινα δυστυχώς δέν μετεφράσθησαν ακόμη εκ της γερμανικής.

Ο συγγραφεύς υποστηρίζει τον καθαρώς πρωτότυπον ανατολικοβυζαντινόν χαρακτήρα της τέχνης ητις ανεπτύχθη έν Κωνσταντινί μετá την διαίρεσιν του ρωμαϊκού Κράτους επί Μ. Κωνσταντίνου και την

(1) Byzance et l' art du XII siècle. Paris, Librairie Stock 1926.

ἐγκαθίδρυσιν τῆς νέας πρωτεύουσας εἰς τὸν Βόσπορον (11 Μαΐου 330 μ.Χ.)

«Φαίνεται πῶς τὸ Βυζάντιο, μονάχα μετὰ τὸ σχίσμα τοῦ Φωτίου κατὰ τὴν ὀριστικὴν ρῆξιν μετὰ τὴν πρωτεύουσα τῆς Λύσσεως, ἐπέσφερε στὸν κόσμον ἓνα ἱερὸ ἀποτελειωμένο, τὴν σταθερὴν πολυτέλεια καὶ τῆς μυστικῆς φωνῆς, μιᾶς Ἐκκλησίας, ὅπου οἱ ἀληθινὸι εὐρωπαῖοι καλλιτέχνες ὑάρχωνται ἀδιάκοπα ὡς τὸ τέλος τοῦ 12ου αἰῶνα νὰ πάρουν ἐμπνεύσεις, δεδομένου ὅτι τὸ χριστιανικὸ αἶσθημα, οὐσιαστικὰ ὑπεράνω τῶν ἔθνων, ἦταν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ πολὺ πρὸ ἰσχυρὸν παρ' ὅλες τῆς ἑριδῆς τῶν Συνόδων καὶ τοὺς ἀνταγωνισμοὺς τῶν Κρατῶν».

Ὁ συγγραφεὺς, ἐρευνῶν τὰς πηγὰς τῆς βυζαντινῆς Τέχνης, ἀρνείται εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὴν καλλιτεχνικὴν ἐπηροὴν τῆς παλαιᾶς Ρώμης ἐπὶ τῆς Νέας, ἐπηροὴν, ἣν σωδωνιστικῶς ὑποστηρίζουν οἱ λατινίζοντες συγγραφεῖς, οἱ ὅποιοι λέγουν. «Μία μονάχα παράδοσις ὑπάρχει, ἡ λατινικὴ, ποὺ κυριαρχεῖ ἀπὸ μιᾶ ἀκρῆς σ' ἄλλη.» Ἀντιθέτως ὁ Duthuit, λέγει, ὅτι αὐτὴ ἡ —θέσις— δηλαδὴ πῶς ἡ Βυζαντινὴ Τέχνη προήλθε στὸ τέλος ἀπὸ τὴν ἀποσύνθεσιν τῆς Ρωμαϊκῆς, ἔχει ἐντελῶς ἀτονίσει, δὲν ἐπιζητεῖ δὲ παρὰ μόνο ὡς ἔμμονη πρόβληψιν.»

Οἱ λατινίζοντες συγγραφεῖς ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ διακοπὴ πρὸς τὰς κλασικὰς παραδόσεις ὑπῆρξε πολὺ βραχεῖα: «Μετὰ τὴν δοκιμασίαν τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων, οἱ τεχνίται, ξανακαίροντας ἐπαφὴν μετὰ τὴν κλασικὴν παράδοσιν χάρις στὴ βιομηχανίαν τῶν σαρκοφάγων, ἀφωσιώθησαν ἔκτοτε στὴ διακόσμησιν αὐτῶν τῶν μνημείων δοξάζοντας μετὰ τὰ ἔργα τους αὐτὰ τὸν ἀληθινὸ Θεό».

Ἀποβλέποντες δὲ πάρα πολὺ γενικὰ καὶ σχεδὸν περιφρονητικὰ πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀνήκει εἰς τὴν καθαρῶς Βυζαντινὴν παραγωγὴν καὶ εὐρότερον πρὸς τοὺς ἀνατολίτας «τοὺς λεπτοὺς μὲ ὀλέθριους αὐτοὺς βαρβάρους» — θεωροῦν ὡς ἀτυχεῖς τὰς ἀνατολικὰς ἐπηροάς. «Τὸν καιρὸν ποὺ ὁ αὐτόμολος ἡγεμόνας βάλθηκε ν' ἀντιγράψῃ τῆς μεγαλοκρέτειας τῆς περσικῆς αὐλῆς, ἓνα παράσιτο στολίδι ἀπλώνεται καὶ κυριεύει τῆς ἐπιφάνειας τὸ *modele* καὶ ἡ προοπτικὴ (1) ἐξαφανίζονται, τὰ σώματα περιορίζονται σὲ δύο μόνο διαστάσεις· χεῖλη συνεσφιγμένα, μάτια υπερβολικὰ δισταλμένα, αὐτὸ εἶνε τὸ βυζαντινὸν στυλ.» Οἱ «λατινίζοντες» εἶδον μίαν εὐχάριστον λύσιν εἰς αὐτὴν τὴν Βυζαντινὴν περιπλοκὴν τῆς τέχνης κατασκευάζοντας μίαν θεωρίαν (παρὰ τὸν ἑλλητικὸν πρὸς τὸν ἑλληνικόν) λατινικοῦ ἀττικισμοῦ, θεωρίαν κατὰ τὴν ὁποίαν «ὁ οὐμανισμὸς, ἡ ἀναγέν-

(1) Οἱ κύριοι δηλαδὴ χαρακτηριστῆρες τῆς κλασικῆς τέχνης.

νησι της ἀρχαιότητας, ξανασυνέδεσε τὸ νῆμα καὶ ἀπεμάκρινε τὸν βυζαντινὸν κίνδυνον». Φθάνουν ἔτσι εἰς τὴν Ἀναγέννησιν πολὺ σύντομα καὶ χωρὶς μεγάλης ἀβάριας ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῶν. Αἱ εἰρωνεῖται τοῦ Βολταίρου καὶ αἱ ἐργασίαι τοῦ δυσμενοῦς διὰ τὸ Βυζάντιον Γίδωνος ἐνίσχυσαν τὸ κύρος αὐτῆς τῆς — θέσεως — λέγει ὁ Duthuit, ὁ ὁποῖος εὐκόλως βεβαίως τὴν ἀνασκευάζει στηριζόμενος εἰς τὴν κατόπιν τροπὴν τῆς ἐπιστήμης, ἥτις ἀνεγνώρισε καὶ ἀνέδειξε τὸ Βυζάντιον.

Ὁ Duthuit ἀρνείται κατ' ἀρχὴν καὶ τὴν παραμικρὰν καλλιτεχνικὴν ἐπιτροπὴν τῆς παλαιᾶς, τῆς πρὸ τοῦ χωρισμοῦ τοῦ Κράτους, Ρώμης ἐπὶ τῆς νέας. «Φτάνει πραγματικὰ νὰ μὴ κανεὶς μέσα σὲ ὅποιοδήποτε ἐπ' αὐτὰ τὰ παλλόμενα ἀπὸ ζωὴ οἰκοδομικὰ θαύματα τοῦ Βυζαντίου τοῦ 12ου αἰῶνα, τὰ ὀλόχρυσα αὐτὰ κομφοτεχνήματα, τὰ γεμάτα ἀπὸ ἀποχρώσεις καὶ φωτοσκιάσεις, γιὰ νὰ καταλάβῃ πῶς αὐτὰ δὲν ἔχουν καμμιά ψυχικὴ συγγένεια μὲ τὰ πελώρια ῥωμαϊκὰ χτίρια τὰ φορτωμένα μὲ ἀκατέργαστες πέτρες ἢ μὲ χοντροδουλεμένες ἱστορικὰς εἰκόνας.»

Οἱ «λατινίζοντες» δὲν βλέπουν εἰς τὸ Βυζάντιον παρὰ μίαν θνητογενὴ προσπάθειαν ἐπιχειρηθεῖσαν καὶ αὐτὴν μὲ τὰ μοῦτρα τῆς ῥωμαϊκῆς τέχνης, ὅταν καὶ αὕτη εἶχεν ἐκπέσει, προσπάθειαν ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἡ Δύσις συνήλθεν ἐγκαίρως, ἀνασυνθεθεῖσα, ὡς λέγουν, μὲ τὰς κλασικὰς παραδόσεις τῆς Ρώμης.

Ἡ θεωρία αὕτη εἶνε βεβαίως πολὺ μακρὰν τοῦ θέματός μας, δὲν ἡσχολήθημεν δὲ ἐδῶ μὲ τὴν ἀνασκευὴν τῆς παρὰ μόνον διότι ἡ ἀνασκευὴ αὕτη μᾶς διαφωτίζει ἀρνητικῶς ἐπὶ τοῦ θέματος τῶν πηγῶν τῆς Βυζαντινῆς τέχνης.

Ὁ Duthuit, ἀνασκευάζων αὐτὴν ἐξάγει ἀπέναντί τῆς ἔτι μάλλον τὰς ἀνατολικὰς ἐπιτροπὰς καὶ λέγει ὅτι ἡ Ρώμη «αὐτὴ ποῦ ἦταν πάντα ὀφειλέτρια στὸ καλλιτεχνικὸ ἐπίπεδο» εἶχεν ἀκόμη καὶ ἡ ἴδια εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὑποστῆ αὐτάς, ἐνῶ ἀντιθέτως οὐδεμίαν οὔτε καλὴν οὔτε κακὴν τοιαύτην ἐξήσκησεν εἰς τὸ Βυζάντιον, τὸ ὁποῖον μάλιστα ἐδημιουργήθη ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ τοπικῶν δυνάμεων ὡς μία νέα πρωτότυπος σύνθεσις, ἥτις ἐσφράγισεν ὀλόκληρον τὸν μεσαίωνα καὶ ἐντὸς τῆς ὁποίας ὁ νεώτερός παγκόσμιος πολιτισμὸς ἔχει ρίζας πολὺ περισσοτέρας ἢ εἰς τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα (1).

«Πόλις ἀσιατικοῦ χαρακτήρος, σὰν τὴν Ἀντιόχεια καὶ τῆς Συρακοῦσες, εἶχαν ἀπὸ τὸ τέλος κιόλας τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνα δώσει στὸ πολεμικὸ ἄστυ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς του. Ὁ θόλος, τὸ ἀσπίστι ὡς συνδε-

(1) Αὕτη εἶνε μία ἐπαναστατικὴ ἀποψις ἥτις ἐκαλλιεργήθη συγχρόνως μὲ τὴν ἐκίδουσιν καὶ τὴν ἀνθήσασιν τῶν βυζαντινῶν μελετῶν.

τικὴ ὄλη καὶ ἡ τευλοτοιχία, ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλα, ἤλθαν στὴ Ρώμη δίχως ἄλλο ἀπὸ αὐτὴν τὴν Ἱβία Συρία, ἡ ὁποία ἔμελλε νὰ ξαναπάρῃ στὸ Βυζάντιο πρῶτεύοντα ρόλο ὡς πρὸς τὴν οἰκοδομικὴ τέχνη (1) . . . Ἡ Ρώμη ἐπήρθε ἐπίσης ἀπὸ τὴν Ἀσία τὸν καιρὸ καὶ τὴν κατακτοῦσε ὅχι μόνον τὴν τάσι πρὸς τὴν πολυτέλεια ἀλλὰ καὶ τὴν προτίμησιν γιὰ τῆς γιγαντιαίας οἰκοδομίας. . . .» — «Ἡ διακοσμητικὴ καὶ ἡ γλυπτικὴ τῶν ἀναγλύφων, ἀν καὶ ἐμπνευσμένες ἀπὸ τὰ Ἱβία πρωτότυπα, ἔπαθαν ἀπὸ τὴν μιὰ ἐπικράτεια στὴν ἄλλη μιὰ τόσον βαθιὰ ποιητικὴ ἀλλοίωσι, ὥστε νὰ μπορῇ κανεὶς νὰ πῇ ὅτι μεταμορφώθησαν ἐντελῶς.»

Τέλος, ὁ Duthuit, προσθέτει, ὅτι «ὁ μελετητὴς μπορεῖ νὰ παρακολουθήσῃ στῆς Ρωμαϊκὰς βασιλικὰς (στὴν Ἁγία Κωνσταντία, στὴν παλαιὰ Ἁγία Μαρία, στὸν Ἅγιον Κλήμην) τῆς δοκιμῆς μιᾶς τέχνης ἀσιατικῆς καὶ πάρα πολὺ γενικῆ τὴν ὀνομάζουσι «διακοσμητικὴ» καὶ ὅμως, στὸ τέλος ἔμελλε νὰ ἐξαφανίσῃ σὲ ἄλλας χώρας τὴν Οὐζιονιστικὴ τέχνη τοῦ κλασικοῦ κόσμου.» (2)

Ἰσοῦ ποτεν εἶπε τὸ ἐκ τῶν ἀνωτέρω συμπέρασμα τοῦ Duthuit :

«Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι ἐχρειάστηκε μιὰ θεωρία ὀλιγώτερον ἐξυπηρετικὴ τοῦ κύρους τῆς λατινικῆς παραδόσεως· ὅ· ἀκολουθήσωμεν γι' αὐτὸ τὸ λόγον τὴν ἐπιστήμην στὴν κατεύθυνση, καὶ, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνα, ἐνόμισε τέλος ὅτι διέκρινε τὴν πηγὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς τέχνης, δηλαδὴ τῆς ἀκτὸς τῆς Μεσογείου.»

Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦ αὐτοῦ συνοψίζει ὁ συγγραφεὺς τὴν «δευτέραν ὑπόθεσιν» ἣν ἔκαμε ἡ ἐπιστήμη πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος τῶν πηγῶν τῆς χριστιανικῆς (τῆς βυζαντινῆς δηλαδὴ—διότι σχεδὸν ταυτίζεται) τέχνης.

Ἐδῶ δὲ ἀκριβῶς—μετὰ τὴν πλήρη ἀνατροπὴν τῆς λατινιστικῆς θεωρίας—ἔρχεται ἡ σειρά τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τίθεται ἤδη εἰς ὄλην τοῦ τὴν ὀξύτητα τὸ ζήτημα τῆς ἐν τῷ Βυζαντίῳ καὶ ἐπὶ τοῦ καλλιτεχνικοῦ ἐπι-

(1) A. Grenier, le Génie Romain, P. 319 Paris 1925.

(2) Σημειώομεν ὅτι ἡ ἀρχαία τέχνη, ἡ ὁποία καὶ ἡ ἴδια ἐγγόρισον εἰς τὰ πρῶτα βήματά της τὴν διακοσμητικὴν τῆς περιόδον, ἐφθασον ὅμως ἐνωρὶς εἰς τὴν ἀποκροστιάλλοισιν ὑψηλῶν μορφῶν καὶ δὲν ἀπεμακρύνθη ποτὲ ἀπὸ τὸ νατουραλιστικὸν ἐπίπεδον καὶ ἀπὸ τὴν μορφικὴν πραγματικότητα, ἀκόμη καὶ διὰ τὸν δὲν ἦτο συνειδητὰ ἰραλιστικὴ. Ἀντίθετα ἡ Βυζαντινὴ τέχνη σὲ ὄλην τὴν σταδιοδρομίαν της διατήρησεν τὸν φανταστικὸν διακοσμητικὸν χαρακτῆρα της, βασικῶς ἀνατολίτικον γνῶρισμά της, ἀκόμη δὲ καὶ διὰ τὴν πύρην μορφῆς ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, τὰς ὑποτάσσει πάντα εἰς τὰς γενικὰς διακοσμητικὰς βλέψεις της. Μόνον εἰς τὴν τελευταίαν περιόδον της (Μιστροφῆς) εἶχε δεῖξει ὅτι ἐτοιμάζετο νὰ προσπεράσῃ αὐτὸ τὸ στάδιον.

πέδου αὐτοῦ ἐπιδιώσεως τοῦ κλασικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς αὐτοῦ περιόδου — συνδεομένης μὲ αὐτὰ ἐκεῖνα τὰ μεσογειακὰ παράλια ἄ. ρ. να ὑποτίθενται ὡς πηγὴ τῆς χριστιανικῆς τέχνης — αὐτὸ ἐπὶ λαδῆ τοῦτο τὸ ζήτημα τοῦ βαθμοῦ τοῦ ἐξασιατισμοῦ τῶν μεταλεξανδρινῶν Ἑλλήνων, τὸ ζήτημα τοῦ σημείου μέχρι τοῦ ὁποίου οὗτοι ὑπέκυψαν εἰς τὰς ἀσιατικὰς ἐπηροὰς ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς τέχνης, ἐγκαταλείψαντες τὰ κλασικὰ μοτίβα καὶ ἐγκολπωθέντες νέα τοιαῦτα γυγανθῆ, ἀφοῦ ἤδη εἶχαν, ὡς ἐξηγήσαμεν ἀνωτέρω, οἰκονομικῶς καὶ κοινωνικῶς — καὶ πολιτικῶς βραδύτερον — ὑποκύψει εἰς τὸ νέον ἐκεῖνο ἀνατολικὸν περιβάλλον ὅπου εὐασκορπίσθησαν.

Εἰς τὸ θέμα αὐτὸ ὁ I. Strzygowski εἶνε ἐκείνος ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον κρατεῖ τὰ ἄκρα καὶ ἔσθις, ἀφοῦ διὰ τῶν πρώτων τοῦ συγγραμμάτων ἐπέσυραν τὴν προσοχὴν τῶν ἐπιστημόνων ἐπὶ τῶν μικτῶν ἑλληνοανατολικῶν πηγῶν τῆς χριστ. Τέχνης, τῶν ἀναγομένων εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν μεταλεξανδρινὴν περίοδον, ἔλαβε βαθμηδὸν θέσιν ἔτι μᾶλλον ἀριστερωτέραν, ἀποσθίσας εἰς τὸ τέλος πάντα ταῦτα καὶ στηριχθεὶς ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπηροὰς. Ἴδου πῶς ὁ ἴδιος ὁμῶλεϊ :⁽¹⁾

« Ἡ ἐπιστήμη συχνὰ ἀπατάται, καὶ ἐγὼ δὲ ἐπίσης ἀπατήθηκα. Τὸ ἔργο μου « Ἀνατολὴ ἢ Ρώμη » στὰ 1901 ἔθεσα τέρμα στὴν προπαγανδιστικὴ ὑπόθεσι, χάρις στὴν ὁποία ἡ εὐρωπαϊκὴ ἀρχαιολογία μεταβαίνει ὁμαλῶς χωρὶς παρέκκλισι, μὲ τὴν Χριστιανικὴν τέχνη, ἀπὸ τῆς Ρώμης κατ' εὐθείαν στὴν ἄνθηρῃ καὶ τόσον διαυγῆ Ἀναγέννησι, μὲ ἓνα μόνον μικρὸ σταθμὸ στὸ Βυζάντιο. Μαζὺ μὲ τὸν Ἀϊναλῶφ ἐτράδηξα τοὺς ἐρευνητὰς πρὸς τῆς μεγάλης πολιτείας τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου στὰ ἀνατολικά παράλια τῆς Μεσογείου. Ἐπίστησα τὴν προσοχήν τους πρὸ πάντων στὴ Μικρασία καὶ στὴ Συρία. Ἐπειτα διεπίστωσα, ὅτι ὁ Ἀλεξανδρινὸς Χριστιανισμὸς, ὅσο γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὴν διακοσμητικὴν δὲν ἔκαμε τίποτα περισσότερον παρὰ ν' ἀποδώσῃ στὴν Ἀνατολὴ ὅ,τι ἀπὸ πολὺ καιρὸ εἶχε θανεισθῆ ἀπ' αὐτῆν. Ἐπειτα, ἔμωσ, προχώρησα πρὸς βαθιὰ. Τὰ ἔργα μου « Μικρασία » καὶ « Mschatta » φανεροῦν ὅτι ἤδη πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ὑπῆρχε χριστιανικὴ ἀρχιτεκτονικὴ θολωτή. Ἐσημείωσα ἐκεῖ ἓνα ρεῦμα ἐπιδράσεων τῆς ἀνατολικῆς διακοσμητικῆς ποῦ προχωροῦσε πρὸς τὴ Δύσι περνώντας διὰ μέσου τῆς Ἄνω Μεσοποταμίας. Τὸ ἔργον « Amida », στὰ 1910, ἀποδεικνύει, ὅτι αὐτὴ ἡ χώρα ὑπῆρχε τὸ λίκνον τῆς θολωτῆς ἐκκλησίας. Ἔτσι ὁ ὀρίζων πλαταίνει, καθὼς δείχνει καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία τῆς ἐποχῆς. Ἐν

1) Duthuit ὅπου καὶ ἀνωτέρω, σελ. 37.

τούτοις οἱ ἐργασίες τοῦ Diehl, Dalton, Kaufmann, Toesca et Wulff εὗρισκοντα: ἀκόμα καθυστερημένες στὸ ἐπίπεδο τῆς «Μικρασίας» μου. Οἱ τελευταῖες μελέτες μου σχεδὸν δὲν ἐζητήθησαν. Ἡ «Amida» παραμένει ἀπαρατήρητη ὑποτιμοῦν, νοθεύουν, τῆς πρόσφατες ἀνακαλύψεις μου. Ἡ κριτικὴ τρέμει αὐτὲς τῆς μεταπτώσεως μου. Παρακολουθώντας τὴν θεωρίαν τοῦ ἔκχαμα καὶ ὁ ἴδιος ἔπειτα ἀνεσκεύασα, διαμαρτύρεται ἐν ὀνόματι τῶν παλαιῶν γνώμων μου: Ἐφετος. Ἀντιέχθεια, Ἀλεξάντρεια. Τοῦς φαίνεται ὑπερβολικὸ νὰ παραδεχτοῦν τὸ πρόωρο τέλος τῆς Ἑλλάδος μέσα στὸ σφικτὸ ἀρχαίλισμα τῆς Ἀνατολῆς καὶ γι' αὐτὸ προσπαθοῦν νὰ ἐγούν ἀπὸ τὴ δυσκολία, παραδεχόμενοι μὲν, ὅτι κάποτε ἢ Μεσοποταμία, ἢ Ἀρμενία καὶ τὸ Ἰράν εἶχαν ἐξασκήσει ὀπωσδήποτε κάποιαν ἐπιτροπὴν πρὸς δυσμὰς ἐπάνω στις ἑλληνιστικὰ περριοχές, ἔπειτα ὁμως ξεχνοῦν βολικὰ τὴν ὑπαρξίαν τους. Ἐν τούτοις κανεὶς δὲν μπορεῖ μὲ καλὴ πίστιν ν' ἀμφισβητήσῃ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ τόποι αὐτοὶ εἶνε τὸ λίκνον τῆς Χριστιανικῆς τέχνης, ἀφ' οὗτου εἰς τὰ 1916 ἐδημοσίευσεν τὸ «Altai Iran» καὶ τέλος στὸ 1918 τὸ ἔργον μου: «Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν Ἀρμενίων καὶ ἡ Εὐρώπη». Ἄν καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν πηγῶν βρισκόμαστε ἀκόμα στὴν ἀρχὴ μιᾶς σειρᾶς ἀληθινὰ σοβαρῶν μελετῶν, κατέχομε ἐν τούτοις σήμερον ἀναμφισβήτητες ἀποδείξεις. Ἡ λέξις «Ἀνατολή» ἄλλοτε τόσο ἀόριστη, πέρνει μὴ ἐννοῦν συγκεκριμένην. Μὲ τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν Ἀρμενίαν καὶ τὸ Ἰράν φτάνομε στὴν πηγὴ τὴν ἴδιαν (1)».

Ὁ Duthuit, εἰς τὸ μικρὸν βιβλίον του, ἐν καὶ διατυπώνῃ ἐπιφυλάξεις (2) τινὰς διὰ τὰς ἀκρότητας τοῦ Strzygowski, συνεχίζει τὴν ἀνάλυσιν τοῦ θέματός του βασιζόμενος κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὰ πορίσματα ἅτινα ἀπέδωκαν αἱ μελέται τοῦ αὐστριακοῦ καθηγητοῦ. Θὰ δώσω ἀκό-

(1) J. Strzygowski, Ursprung der Christlichen Kirchenkunst 1920.

(2) «La besogne accomplie par le vieux professeur, depuis vingt ans, est prodigieuse et son amertume devant le silence ou la brusque contradiction de ses débiteurs se pardonne aisément. Ethnologue, sociologue, architecte, exégète à prétentions prophétiques, J. Strzygowki, par son rayon de connaissances, son pouvoir de synthèse et sa passion militante occupe une situation hors pair la culture scientifique de ce temps. On est confondu d'un tel acharnement à déterrer, à confroter, à confesser des morceaux de pierre.... Il faut regretter, cependant, que l'éducation sensuelle du savant ne seconde pas toujours ses initiatives et que des brpventions politiques et morales desservent souvent se conclusions. Reprochant à ses collègues d'aborder l'art chrétien en ses référant aux Grecs, il s'en approche lui, le coeur plein des peuples nomades et pasteurs....»

μη ἐπὶ αὐτὴν τὴν ἀνάλυσιν μερικά σημεῖα σχετιζόμενα μὲ τὰς πηγὰς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ καὶ τῆς διακοσμητικῆς αὐτοῦ.

«Τὸν καιρὸ ποῦ οἱ προσηλυτισθέντες Ρωμαῖοι κατεσπαράσσοντο στὸν ἱππόδρομο ἢ ἐχωνόντουσαν στὴ λάσπη τῶν κατακομβῶν, στὴν Περσία ἀνθίζαν ἐλευθέρα κοινότητες χριστιανικῆς. Τὰ κείμενα ἀποδεικνύουν τὴν ὑπαρξὶ ἐκκλησιαστικῶν οἰκοδομημάτων στὴν Ἀδιαβινῆ, ἐκείθεν ἀπὸ τὸν Τίγρι καὶ τὸν Εὐφράτη, ἤδη ἀπὸ τὸν 2ον αἰῶνα. Ἡ πρωτοβουλία, λοιπόν, στὴν ἀρχιτεκτονικὴ πρέπει νὰ ἦλθε ἀπὸ τὴν Ἀσία, χώρα γενέθλια τῆς θολωτῆς οἰκοδομικῆς».

Ἐξηγεῖ κατωτέρω πῶς ἡ πατρὶς τοῦ νέου τύπου θὰ πρέπει νὰ εἶνε μᾶλλον εἰς τὴν χώραν τῆς Ἀρμενίας (1) καὶ διὰ τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ ναοῦ αὐτοῦ εἶνε τὸ ἔξης: «Ὁ τρολλλος στηρίζεται ἀεὶ τέσσαρες πεσσούς (τετράγωνους στύλους) τοποθετημένους στῆς γωνίας μιᾶς τετράγωνης ἐπιφάνειας, ἀναβαστάζεται δὲ ἀπὸ τέσσαρα θολωτὰ μέλη, τὰ ὅποια καὶ μεταδίδουν τὸ βάρος σιτοῦς πεσσούς. Τὸ σχέδιον αὐτὸ περνεῖ πρῶτα — πρῶτα στὴ Μικρασία. Ἡ ἀρμενικὴ δυναστεία τὸ μεταφέρει στὴν Κωνσταντινούπολι μὲ τὴ «Νέα», ἐκκλησία τοῦ παλατιοῦ τοῦ Βασιλείου I (867—886). Ἐστὶ ἡ ὁρθόδοξη ἐκκλησία κατέχει πᾶ τὸ κανονικὸ τῆς πρέτυπο, δηλαδὴ τὸν ἑλληνικὸ σταυρὸ ἐγγεγραμμένον μέσα σ' ἓνα τετράγωνον».

Ἡ ἐπίδρασι τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος περιορίζεται τώρα, ὡς πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, εἰς τὴν ἀπόκρουσι μερικῶν πάρα πολὺ τοπικῶν νεωτερισμῶν καὶ εἰς τὴν ξαναχρησιμοποίησι τῆς κολλώνας».

Ὁ Duthuit μεταχειρίζεται ὡς παράδειγμα πρὸς ἐνίσχυσιν αὐτῶν τῶν ἰσχυρισμῶν τὸν καθεδρικὸν ναὸν τῆς Βενετίας, «ὅστις ὠκοδομήθη κατὰ τὸ τέλος τοῦ 11ου αἰῶνος κατὰ τὸ σχέδιον τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ (10ου αἰῶνος) καὶ ἔχει ὁμοίους ἐν Θεσπιάκῃ καὶ Βοιωτίᾳ». Ὁ συγγραφεὺς προχωρεῖ μὲ τεχνικὰς καὶ ἄλλας καθαρῶς ψυχολογικὰς καὶ αἰσθητικὰς παρατηρήσεις: «● κλασικὸς ναὸς δὲν ἦταν παρὰ ἐπιφάνειαι μέσα καὶ ἔξω. Στεγνόμενος συνήθως σὲ τοποθεσίας μὲ ἐλευθέρου γαλανοῦ ὀρίζοντα ἦταν πάντα σὲ ἀναλογία μ' αὐτῆς, ἐξηρητᾶτο ἀπ' αὐτῆς, ἐξ Ἰσοῦ ὅσο καὶ τῆς ὑπέτασσε».

«Ὁ βυζαντινὸς ναὸς, ἀντίθετα, ἀρκεῖται σὲ ἓνα ὁποιοδήποτε δρόμον μὲ μερικὰς τριανταφυλλίαις· στριμώχνηται σ' ἓνα πολυθόρυβο σταυροδρόμον καὶ ἀνοίγει ἐκεῖ γιὰ τὸν ἑαυτοῦ τοῦ μὴ φωλιά ἀνάμεσα σὲ κυκα-

(1) «Ὁ Νεῖλ παραδέχεται μετ' ἐπαφύλαξιν κολλῶν τὴν ἄποψιν ταύτην. Θέτει δὲ ἐν πάσῃ περιπτώσει εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν τοὺς ἀρχιτέκτονας τῆς Ἀρμενίας καὶ Μεσοποταμίας πρὸς τοὺς τῆς Συρίας καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.»

ρίσια»... «Καὶ φθάνει εἰς ἓνα συμπέρασμα τὸ ὅλοον εἶνε ὑπερπαρκαῶς δικαιολογημένον ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν συλλογισμῶν του: «Ἄν ἡ κλασικὴ ἀρχαιότητα ἐπεζήτησε, καθὼς λέγουν, μιὰ τέχνη ἀφηρημένη, ὀρθολογιστικὴ, ἰδεολογικὴ, ποὺ ν' ἀποβλέπη πρὸς τὸ πολὺ πρὸς τὴν διάνοια παρὰ πρὸς τὴν καρδιά καὶ ποὺ, ἀναζητώντας τῆς καθαρᾶς ἰδέας, ν' ἀδιαφορῇ πρὸς τὴν φευγαλέα καὶ ρευστὴ ἀποψὶ τῶν πραγμάτων, ἀσφαλῶς τότε ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Μάρκου δὲν εἶνε καμωμένη ἀπάνω στ' ἀχνάρια τῆς ἀρχαιότητος»...

Καὶ ταῦτα μὲν εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ. Ἀκολούθως δὲ ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως ὁ συγγραφεὺς προχωρεῖ εἰς τὸ ζήτημα τῶν πηγῶν τοῦ διακοσμητικοῦ συστήματος: «Ἡ διαμόρφωσις τοῦ χριστιανικοῦ διακοσμητικοῦ συστήματος, κατὰ τὸν Στρεζυγκάδσκη, δὲν ἐξηγεῖται ἐπίσης παρὰ ἂν κάρωμε ὡς ἀφετηρία του τὴν ἀνεῶ Ἀσία. Δυὸ τάσεις βεβαιώνονται ἐκεῖ κατὰ τῆς ἀρχῆς τῶν χριστιανικῶν χρόνων ἡ πρώτη τάσις ἐκφεύγει ἀπὸ τῆ φύσι καὶ ἐπιδίδεται στὴν ἐφεύρεσι στολιδίων, ἡ δευτέρα κάμει τῆς συνθέσεις τῆς μὲ τῆς συνήθεις μορφῆς: ὅταν παριστᾷ τὴν ἀνθρώπινη μορφή, τὴν χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ μεταδώσῃ στοὺς λαοὺς τὴν θρησκευτικὴ πίστι. Ὁ καθηγητὴς σημειώνει, ἔτι ἡ χριστιανικὴ τέχνη εὐνοεῖ στὴν ἀρχὴ σὲ πολλὰ μέρη ἓνα τρόπο ἐκφράσεως «non representative (')», ὅπως εἶνε ὁ τρόπος τοῦ Μωδαϊσμοῦ ἢ τοῦ Ἰσλάμ. Αὐτὸς ὁ τρόπος τῆς ἐκφράσεως, συγκρινόμενος μὲ τὸν ἰδεαλιστικὸ νατουραλισμὸ τῶν Ἑλλήνων, κάθε ἄλλο παρὰ ποὺ ἀνταποκρίνεται σὲ ἓνα κατώτερο ἐν σχέσει μ' αὐτὸν σάδιον ἀναπτύξεως· καὶ γι' αὐτὸ κερδίζει ἀδιάκοπα ἔδαφος ἰσια-ἰσια εἰς βάρους τοῦ ἴδιου τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὡς ποὺ τὸν ἀναγκάζει νὰ ὑποχωρήσῃ. Διαπιστώνουμε τὴν ξανάνθησι ὄλων τῶν χωρῶν, ὅπου ὁ τρόπος αὐτὸς ἐπεξετάθη. Ἡ εἰσαγωγὴ τῆς συνήθειας τῶν «ἐπενδύσεων» στὴς χώρες τῆς Μεσογείου, εἶνε τὸ πρὸ χαρακτηριστικὸ σημάδι τῆς διεισδύσεως τῶν διακοσμητικῶν μεθόδων τοῦ Ἰράν πρὸς τὴν Δύσι, διεισδύσεως, ποὺ ἐσημειώθη ἤδη ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Φαίνεται πὼς πρὸ πάντων σιὰ ἀνατολικά τῆς Περσίας ἡ ἀρχιτεκτονικὴ κατελύσθη ἀπὸ μορφῆς σχηματισμένες μᾶλλον ἀπὸ ἐλεύθερο συνδυασμὸ ὄγκων, ἐπιφανειῶν, χρωμάτων καὶ φωτὸς παρὰ ἀπὸ τὴν παρατήρησι τοῦ ὄρατοῦ κόσμου...»

«... Πὼς τὸ Ἑλληνικὸ πνεῦμα, ἀφοῦ ἐσυνθηκολόγησε μὲ τοὺς ἐπικίνδυνους ἱρκανοὺς ἀντιπάλους του καὶ τοὺς ἐμπιστεύτηκε ὅ,τι ἀκόμα διατηροῦσά ἀπὸ τῆς εὐγενικῆς στάσεως του καὶ τὰ τέλεια ὄμοειδι πρόσωπά του, κατάντησε σιὰ τέλος ν' ἀποπνιγῇ ἀκόμα καὶ σ' αὐτοὺς τοὺς ἴδιους τοὺς

(1) Ἀδηλαθὴ ἀνιευρητικῆς κατὰ βίαιον.

ἀποστόλους του; Ἡ πορεία καὶ ἡ χρονολογία τοῦ δράματος δὲν μποροῦν νὰ ὀρισθοῦν μὲ ἀκρίβεια... »

«... Τὸ μουσουλμανικὸ κύμα ἀπόθεσε στὴν Αὐτοκρατορίᾳ γόνιμα στρώματα ἰλῶς πολὺ ἐρασιτεχνικῆς. Τὸ Βυζάντιον καὶ ἡ Βαγδάτῃ διαγωνίζονται σὲ μεγαλοπρέπεια στὸν ἔννατο αἰῶνα καὶ ἀνάμεσα σὲ δύο αἰματηρῆς μάχης, μεταδίδουν ἀναμεταξύ των τῆς τελευταῖες ἀρχιτεκτονικῆς φόρμες. Οἱ στρατιῶτες ἀλληλοσφάζονται οἱ πρεσβευτῆς ἀλληλοθαμβώνονται, οἱ τέχνες μεταδίδονται ἀμοιβαίως. Τὸ παλάτι τοῦ Βρυος κτισμένο ἀπὸ τὸ Θεόφιλο, εἶνε καὶ στὸ σχέδιον καὶ στὴ διακόσμηση ἓνα παλάτι σαρακινῶ. Ἐνα κίοςκι σὺν τὸ Μouchrountas ἔχει θέλους κωνικούς, pendentifs (λοφία τοῦ τρούλλου) σὺν σταλαχτίτες, σκάλες δαντελλωτές. Στὴ ζωγραφικὴ τὰ ἱστορικὰ θέματα παρεμμερίζονται· παύουν νὰ κάμουν ἀγάλματα... » (1)

Περαιτέρω ὁ συγγραφεὺς, ἐπιναλαμβάνων τὴν βασικὴν παρατήρησιν, ὅτι μὲ τὸ Βυζάντιον ἔχομεν ἓνα Κράτος τὸ ὁποῖον ὑφίσταται κυρίως διὰ τῆς θρησκείας καὶ συνάμα χάριν αὐτῆς, ἀναγνωρίζει ἐν τούτοις, ὅτι ἐν καὶ ἔλοι οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς συχνὰ δὲ καὶ τῆς Δύσεως, Βορρᾶ καὶ Νότου, συναντῶνται εἰς τὰ στρατόπεδα τῶν Βυζαντινῶν Βασιλέων, ἡμπερὶ κανεὶς εὐκόλῃ νὰ διακρίνῃ καθ' ἑλες τὰς περιόδους τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ Βυζαντίου τὴν ἐπιμονὴν καὶ τὴν δύναμιν τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων. Παραλλήλως ὁμοίως παρατηρεῖ, ὅτι ἡ ἑλληνιστικὴ αὕτη ἐπιμονὴ δὲν κατέκτησε ποτὲ τὰ λαϊκὰ στρώματα· ἔτι ἔλα τὰ καλλιτεχνικὰ ρεύματα ἐν τῇ Δύσει, ἀπὸ τοῦ πέμπτου αἰῶνος, καθὼς λέγει ὁ καθηγητῆς Μπρεχιέ, «εἶχαν ὡς κοινὸ ἀποτέλεσμα τὴν ἐξαφάνισιν τῶν κλασικῶν δογμάτων· τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ νατουραλιστικοῦ στολιδίου καὶ τῆς μεγάλης γλυπτικῆς»· καὶ ὅτι τὸ Βυζάντιον ἐπίσης δὲν διέφυγεν ἀπὸ τῆς τάσεως αὐτῆς· ὅτι δὲ τέλος οἱ ἑλληνικῆς παραδόσεις περιορίσθησαν, τρόπον τινὰ εἰς ἓνα στενὸν ἀκαδημαϊκὸν χαρακτήρα : » «Εἶνε ἀλήθεια ὅτι ὑπὸ τοὺς Μακεδόννας καὶ τοὺς Κομνηνοὺς ἡ ἑλληνικὴ μὀρφωσι εὐνοεῖται ζωηρὰ ἀπὸ τοὺς διανοουμένους κύκλους· ἔσηκῶνον ἀλεξανδρινὲς illustrations, γράφου ἀλληγορικὰ ῥομάντσα, σχολιάζουν τὸν Ὅμηρον. Ἄς σκεφθοῦμε ὁμοίως, τί ἀντιπροσωπεύουν πραγματικὰ οἱ ἀπασχολήσεις αὐτῆς τῶν γραμματισμένων μέσα στὴν πνευματικὴ ζωὴ μιᾶς ἐποχῆς πολεμικῆς, συμμαζευμένης ἐπὸ τὴν πρωτεύουσα ὡς τῆς πρὸ μακρυνῆς ἐπαρχίας, ὀλόγυρα στὸ παπὰ καὶ στὸ στρατιώτη καὶ θριαμβευτικὰ ἐκφρασμένης μὲ τὴν ἴδια τῆς ἐθνι-

1) «Diehl, Manuel, pp. 343 et 344. L. Bréhier L' Art byZantin p.p. 21 et 22.

κὴ τέχνη Τὸ Βυζάντιον εἶχεν συγκροτηθεὶ σὲ ἀνεξάρτητη ἐθνικότητα μὲ χαρακτηριστὰ ἀνατολικά. Ἐδημιούργησε ταύτεχρόνως μία τέχνη ἀπόλυτα αὐτόνομη, ποῦ μόνο οἱ ἰδιαιτέρως δικῆς τῆς ἀρχῆς μποροῦν νὰ τὴν διαφωτίσουν.

Εἰς ἄλλο μέρος τοῦ μικροῦ του βιβλίου ὁ συγγραφεὺς παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς : « Ἀπὸ τὸν τριπλὸ ἀστερισμὸ : Ἐφετος, Ἀντιόχεια, Ἀλεξάνδρεια ξεκίνησε ἡ ἑλληνιστικὴ παρθένος καὶ ὁ γέρος ἀσιανὸς γόης, ὁ ἀναγνωρισμένος ἀφέντης τῆς. Ἡ κομπὴ στάθηκε στὸ Βυζάντιο, ἀπ' οὗ τοῦ καινοῦργιο στυλ, τὸ λεγόμενον ἑλληνοανατολικό, ἐμελλε ν' ἀπλωθῆ καὶ νὰ καταχτήσῃ τὸν κόσμον. Ἀπὸ τότε ἡ διακοσμητικὴ τῶν βασιλικῶν — μορφῆς καὶ στολισμάτων — παρουσιάζει σχεδὸν παντοῦ τὰ ἴδια χαρακτηριστικά, ποῦ κυριαρχοῦν ἀπάνω στοὺς τοπικοὺς ἰδιωτισμοὺς : Ὑπεροχὴ τῆς χρωματιστῆς φανταστικῆς ἀρμονίας· ἐπιστροφή στὴν στερεὰ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν τοίχων (1). Ἐντονη ἐπιθυμία, ἀδέξια στὴν ἀρχὴ ἐκφρασμένη, εἰπείτα πρὸς ἄρτια γιὰ νὰ ξεπεράσῃ τὸ ἀτομικὸ καὶ νὰ τὸ συντενίσῃ μὲ τὴ λειτουργικὸν χαρακτῆρα, ποῦ καὶ αὐτὸς τὴν ἴδια ἐποχὴ διαμορφωνόταν· μὲ μὴ λέξι, γεννιέται ἓνα στυλ μνημειώδες ».

« Ἡ Ἀσία κερδίζει παντοῦ ἔδαφος καὶ ὁ ἱστορικὸς βρίσκειται κατ' εὐθείαν μπρὸς στὸ πρόβλημα : Τί γίνεται ἡ Ἑλλάδα κατὰ τὴν περίοδον αὐτῆς τῆς εἰσβολῆς καὶ πῶς διτιθέται τὸ κλασικὸ πνεῦμα; »

« Γιὰ νὰ θέσῃ κανεὶς στὸν ἑαυτὸ του αὐτὸ τὸ πρόβλημα, φτάνει νὰ πάρῃ ὑπ' ὄψιν του ἓνα ἀπὸ τὰ μνημεία τῆς πρώτης χριστιανικῆς ἐποχῆς οὗ ἐπιζοῦν οἱ δυὸ παραδόσεις καὶ εἶνε εὐκόλον νὰ συγκριθοῦν. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς προκωνσταντινικῆς περιόδου αὐτὸ ποῦ διακρίνομε σὲ τάφους σὸν τῆς Παλμύρας καὶ σὲ σαρκοφάγους ποῦ βρέθηκαν στὴ Μικρασίᾳ εἶνε ὅχι τόσο ἡ σύμμιξις ὅσο ἡ συνάντησις καὶ ἡ ἀμοιβαία ἐξασθένησι τῶν ἑλληνικῶν μοτίβων τεχνητὰ παρατιθεμένων στῆς ἀνατολικῆς διακοσμῆσεως. Ἡ περίφημη φρεζα (ζωσφόρος) τῆς Mschatta (2) δείχνει πρῶτα ἀπ' ὅλα ὅτι ἡ φανταστικὴ χλωρίδα τοῦ Ἰράν τείνει νὰ ἐξαφανίσῃ ἴσως πρὶν ἀπὸ τὸν 4ον αἰῶνα ἀνατολικὰ τοῦ Ἰορδάνη τὰ κλασικὰ κοσμημα-

(1) Προσθέτομεν ὅτι αὐτὸ θὰ πῆ ὅτι ἐγκατελείφθη τὸ σύστημα τῆς ὀφθαλμαπάτης τῶν πρώτων ἀλεξανδροπομπηϊανῶν στυλ. Στὰ στίγια τῆς Πομπηίας βρίσκομε ἓνα στυλ διακοσμῆσεως τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφάνειας τῶν τοίχων, ποῦ χρησιμοποιοῦσιν σὲ μεγίστη ἔκτασι προοπτικὴ μὲ ἀπέραντο βάθος, μέχρι σημείου ποῦ συχνὰ εἶχε κανεὶς τὴν παραίσθησι, ὅτι ὁ τοίχος ἐξαφανίστηκε (βλέπε π. χ. τὴν εἰκόνα 884 στὸ βιβλίον τοῦ Σπρίγκερ Μιχαήλ· ἡ ἀρχαία τέχνη ἔκδοσι 1920)

(2) Sur la question du palais de Mschatta, cf Dussaud, Les Arabes en Syrie avant l' Islam Paris, 1907.

τα. Παρά την τυπική γενεαλογική σχέση δὲν ὑπάρχει καμμιά οὐσιαστική ἀναλογία μεταξύ τοῦ πρωτογόνου κορινθιακοῦ κιονοκράνου καὶ τῆς ἀπαλά σειομένης στῆς αὔρες ἀκάνθου ποῦ στεφανώνει τοὺς βυζαντινοὺς σπονδύλους. Αἰσθανθήκαμε λοιπὸν τὸν πειρασμὸ νὰ διακρίνωμε στὰ ἔργα τῆς περιόδου αὐτῆς μιὰ ἐξέλιξι ὄχι πρὸς τὸν συμβασμὸ ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀπορρέφῃσι. Μιὰ ἐπίσκεψι στὰ μωσαϊκὰ ἐνὸς μνημείου τοῦ 5ου αἰῶνα τοῦ Μενουολαίου τῆς Galla blacidia στῆ Ραβέννα, ἐνίσχυσε ἀκόμα πῶ πολὺ τὴν ἐντύπωσι ποῦ ἄφηναν τὰ γλυπτὰ αὐτά, ὅτι δηλαδὴ ὁ κίνδυνος ποῦ διέτρεξε ἡ κλασικὴ ἀρχαιότητα ὑπῆρξε πολὺ πῶ σοβαρὸς ἀπὸ ὅ,τι ἐνομίζαμε στὴν ἀρχή.

Ὁ συγγραφεὺς σημειώνει ὅτι ἡ Γκάλλα Πλασίντια, κόρη τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου, διατελοῦσα αἰχμάλωτος ἐν Ραβέννῃ, ἔδρασε δι' ἑαυτὴν πρὸ τοῦ θανάτου τῆς τὸ ἐπιτύμβιον τῆς μνημείον. Εἰς τὸ παρεκκλήσιον ὑπάρχει τὸ ἑλληνιστικῆς τέχνης μωσαϊκὸν τὸ λεγόμενον « ὁ καλὸς ποιμὴν ». Ὁ δὲ συγγραφεὺς παρατηρεῖ ὅτι ἡ τέχνη αὐτοῦ εὐρίσκεται μαλ-
 λεν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν διακόσμησιν τοῦ κεντρικοῦ θαλάμου, ἡ ὁποία ἀπηχεῖ ρυθμοὺς ἀνατολικούς καὶ ὀφείλεται εἰς τεχνίτας βυζαντινοὺς ἀν-
 ὄχι ἐκ καταγωγῆς τοῦλάχιστον κατὰ τὰς τάσεις αὐτῶν. Τὴν ἀντίθεσιν ταύτην, λέγει, ἔχουν γενικῶς παρατηρήσει ὅλοι οἱ βυζαντινολόγοι συγ-
 γραφεῖς. « Ὁ Κάρολος Ντίλ σ' ἔνα πρόσφατο ἄρθρο του γιὰ τῆς ἀνατο-
 λικῆς ἐπιδράσεις στὸ Βυζάντιο ὑπενθυμίζει τῆς τάσεις αὐτῆς τῆς ἐχθρι-
 κῆς γιὰ τὸν Ἑλληνισμὸ ποῦ ἔχουν διαποτίσει βαθιὰ μὲ μοτίβα ἀνατολι-
 τικὰ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ καὶ γενοῦν μιὰ νέα τέχνη πρωτότυπη καὶ
 ζωντανή »

* * *

Ἐπέμεινα εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ νὰ συσσωρεύσω ὅσον τὸ δυνατὸν περισ-
 σότερα στοιχεῖα περὶ τῶν πηγῶν τοῦ λεγομένου ἑλληνοανατολικοῦ ρυθ-
 μοῦ τῆς Βυζαντινῆς τέχνης, διότι εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ, ἐξόχως ἐπιχειρ-
 γασμένον ἀπὸ λεγεῶνα σοφῶν συγγραφέων, καταφαίνεται ὅσον εἰς κα-
 νὸν ἄλλο ὁ βαθμὸς τῶν ἀλλοιώσεων μέχρι τοῦ ὁποίου εἶχαν ἐξασιανισθῆ
 οἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ διαχυθέντες μεταλεξανδρινοὶ Ἕλληνες, οἵτινες κατό-
 πιν ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐπεκράτησαν, διεχειρίσθησαν τὰς
 ὑποθέσεις τοῦ Ἔθνους ἀπέναντι τῶν Σλάβων.

Ἡ διαχείρισις αὕτη χαρακτηρίζεται ἀπὸ σειρὰν καὶ πλεονεκτημάτων
 καὶ μειονεκτημάτων, εἴνε ἐξ ἄλλου φανερὸν ὅτι τὰ πλεονεκτῆματα καὶ τὰ
 ἐλαττώματα αὐτὰ πρέπει νὰ τὰ προσδιορίσωμεν ὅσον τὸ δυνατὸν σαφέστε-
 ρον, τοσοῦτ' ἄλλο κατ' ὅσον τὸ πνεῦμα τῆς διαχείρισεως ἐκαίνης τῶν
 βυζαντινῶν ἔχει ἀκόμη τὸ μέρος του εἰς πολλὰς ἐκδηλώσεις τῆς πολιτικῆς

τῶν σημερινῶν Ἀθηνῶν, ἃν καὶ αὐταὶ εἶνε τῶρα ἐπὶ κεφαλῆς ἐνὸς ἐντελῆς νέου λαοῦ ὅστις ἔχει πρακτικῶς ὅσον ἐξηγητὰτο ἀπὸ αὐτὸν ἀντιμετωπίσει τοὺς Σλάβους κατὰ τρόπον ἀρκετὰ βεβαίως διάφορον ἢ οἱ παλαιὸι εἰκλωμάται τοῦ χρυσοῦ κέρματος.

Καὶ θὰ ἠδυνάμην μὲν ἐδῶ νὰ φθάσω εἰς ἓνα συμπέρασμα καὶ νὰ κάμω τοὺς εἰδικούς αὐτοὺς χαρακτηρισμοὺς τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀφοῦ ἐξέθεσα τὰς γενικὰς ὁμοιότητας τὸ ἔθνος μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον ἀλλοιώσεις τόσον εἰς τὸ ἀποικιστικόν του σύστημα ὅσον καὶ μερικώτερον ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ, τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ αἰσθητικοῦ ἐπιπέδου τῆς δράσεως αὐτοῦ.

Ἐπάρχει ἐν τούτοις καὶ μία ἄλλη, ὅχι δὲ ἡ πλέον ἀσήμαντος, ἀλλοίωσις, ἣν ἐπιῆλθε κατὰ τοὺς ἰδίους τοὺς μεταλεξανδρινούς μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τῶν Σλάβων χρόνους, ἀλλοίωσις, ἣν ἀναφέρεται εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ, εἰς τὸ κυριώτερον δηλαδὲ ὄργανον ἀμύνης καὶ δράσεως αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἔθνογραφικοῦ καὶ τοῦ φυλετικοῦ γενικὰ ἐπιπέδου. Μὲ συντομίαν θὰ περιλάβω στοιχειώδεις τινὰς παρατηρήσεις καὶ ὡς πρὸς τὴν νέαν αὐτὴν ἀλλοίωσιν.

* *

Ἡ ἱστορία τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἐθνικῶν γλωσσῶν συμπίπτει σχεδὸν γενικῶς μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν ἐθνικῶν Κρατῶν, ἅτινα ἐχρησιμοποίησαν τὰς γλώσσας ταύτας ὡς ὄργανον τοῦ πολιτισμοῦ των. Τὰ ἐθνικὰ Κράτη πάλιν ὀργανώθησαν μὲ τὴν βᾶσιν καὶ μὲ τὴν δύναμιν συμπαγῶν πυρήνων λαοῦ ὁμοιογενούς, ὅστις, κατοικῶν εἰς εὐρείαν συνεχῆ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥτιον χώραν, καὶ ἐπωφελοῦμενος περιόδου τινὸς οἰκονομικοῦ καὶ ζωικοῦ ἀναταραγμοῦ, ἐπέτυχε κατὰ μικρὸν νὰ ἐπιβληθῆ εἰς γειτονικά, ἐν μεγάλῃ ἢ μικρᾷ ἀκτίνῃ συγγενικά ἢ μὴ φύλα καὶ νὰ συσσωματώσῃ αὐτὰ ἐντὸς τοῦ ἰδίου αὐτοῦ οἰκονομικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ καὶ γλωσσικοῦ ὀργανισμοῦ. Ἡ περίοδος ἐπικρατήσεως τῶν παλαιῶν μοναρχιῶν ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ, ἐπικρατήσεως, ἧς προηγῆθη ἡ συγχώνευσις τῆς «Ἀρχῆς» πληθῶς μικρῶν τοπαρχῶν καὶ ἦτις συνέπεσε μὲ τὸν βαθμιαίον ἐκφυλισμὸν τοῦ φεουδαλικοῦ καθεστώτος καὶ τὴν ἐμφάνισιν τῆς νεωτέρας ἀστικῆς τάξεως, ἡ περίοδος αὕτη εἶναι παράλληλος μὲ τὸν σχηματισμὸν τῶν ἐθνικῶν γλωσσῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης.

Ὁ δὲ κανὼν αὐτός, ὁ ὅποτος εἶναι περίπου γενικὸς, ἰσχύει πολὺ ἀκριβέστερον πρὸςκαίμενον περὶ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, τῆς ὁμοίας ἢ ἱστορίας — τοῦ σχηματισμοῦ, τοῦ ἀνασχηματισμοῦ ἢ τῆς αἰσθητικῆς ἐξελί-

ξως — άπηχαι αυτόχρομα τας μεγάλας και σκληράς διά μέσου των αιώνων περιπετειάς του Έλληνικού Έθνους.

Δύο είναι οι πόλοι δλόγυρα εις τους οποίους στρέφεται η ιστορία αυτη της ελληνικής γλώσσης εις την ειδικώς ενδιαφέρουσαν την μελέτην μας περίοδον την από του Αλεξάνδρου, την Βυζαντινήν και επέκεινα: Ο άττικισμός, ο συμπύπτων έν πολλοίς με τον νεώτερον τον κοινώς παρ' ημίν λεγόμενον λογιωτατισμόν, άφ' ενός, και, έξ άλλου, ο δημοτικισμός, τίτλος νεώτερος. Οστις όμως δύναται να άποδοθη αναδρομικώς εις την προσπάθειαν, ητις έγινεν κατά καιρούς, όπως ένα εκ των ζωντανών γλωσσικών ιδιωμάτων του έθνους, υπερβαίνον τά τοπικά του ερια, επικρατήση ως γενική έθνική γλώσσα. ως όργανον της πνευματικής του λαοσ καλλιεργείας και επικοινωνίας.

Αν έπρόκειτο διά τους γενικούς χαρακτηήρας των δύο αυτών τάσεων, εύκολα θα ήύνατό τις να τους περιάδω εις τους εξής όρισμούς: Οτι δηλαδή, όσάκις μόν το Έθνος πάσχη πολιτικώς και διασπάται και κατατέμνεται λόγω βαρβαρικών εισβολών η και μονιμοτέρας επικρατήσεως Αρχής ξένης έντός των έθνικών έδαφών, επί τοσοτον άφ' ενός αι τοπικαι αὐτοσ διάλεκτοι πολλαπλασιαζονται και ο άττικισμός εκ παραλλήλου αναδεικνύεται ως δεσμός συνεκτικός του έν διασπορά λαοσ και ως άγκυρα σωτηρίας αὐτοσ. όσάκις δ' έξ άλλου ένα εκ των τμημάτων του έθνους εύρέθη, υπό ερου, σχετικώς εύμενεις, έν άνθισσι τινη, στηριζόμενον εις πληθυσμόν συμπαγή με άγροτικήν και έμπορικήν τάξιν άπολαμβάνουσαν τους καρπούς της εργασίας της έν άσφαλεία και παρεπιπτούση ιυχόν περιόδω ειρήνης, κατά τον ίδιον τρόπον βλέπομεν πάλιν, οτι το γλωσσικόν αὐτοσ ιδίωμα, καλλιεργούμενον και κτενιζόμενον, προβάλλει εις το μέσον με τας αξιώσεις εκείνας της επικρατήσεως, ατινες, άποτυχοσαι εις τας παλαιότερας περιπτώσεις των άποπειρών που έγιναν διά της Κύπρου και της Κρήτης (1), επέπρωτο να λάβουν την ιστορικήν αυτών δικαίωσιν κατά τους μεταγενεστέρους χρόνους με το ρουμειώτικον και πελοποννησιακόν ιδίωμα, το όποιον επεκράτησε και θα επικρατήση άκόμη κατ' εϋθείαν αναλογίαν με την οικονομικήν, κοινωνικήν και πολιτικήν ζωτικότητα, ην επέδειξε και επιδεικνύει άκόμη η μερίς του έθνους, ητις «κατά θεϊαν τινα εικονομίαν», ως λέγει

(1) Ο Καθηγητής Γ. Κατσηδάκης ειπεν, ως γνωστόν, οτι, αν η Κρήτη δέν κατεκείτο υπό των Τούρκων εις τα 1669. θα εύρισκόμεθα πρό τελείας γλώσσης λογοτεχνικής, ητις θα επεκράτει ως το ιδίωμα της Τσοκάνης έν Ιταλίη και της Ile de France έν Γαλλίη. Είναι δέ γνωστά τά κατ' την άκμήν του Κρητικού Θεάτρου και τον Ερωτόκριτον.

ὁ Παπαρρηγόπουλος (Ε'. τόμος τῆς ἱστορίας του), ἠγγήθη καὶ ἠγείται τῆς ἐθνικῆς ἀναστάσεως ἐπὶ αὐτῶν ἐκείνων τῶν ἐδαφῶν τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡ φυλὴ εἶχε φθάσει τὸ πάλαι εἰς τὸ ἀπόγειον τῆς ἀκμῆς τῆς. Τὸ τελευταῖον δὲ αὐτὸ μάλιστα γεγονός εἶναι ἡ πλέον φωτεινὴ ἀπόδειξις τοῦ ὅτι οἱ ὄροι τῆς ἐπανανθίσσεως τῆς γλώσσης συμπύπτουν μὲ τοὺς ὄρους τῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ ἔθνους, συσπειρωθέντος περὶ ἓνα στερεὸν καὶ ζωτικὸν πυρῆνα. Εἶναι ἀκόμη τὸ γεγονός αὐτὸ μίᾳ ἔνδειξις, ὅτι τόσοι ὁ ἀττικισμὸς ὅσον καὶ ὁ δημοτικισμὸς εἶνε φαινόμενα μᾶλλον δευτερογενῆ καὶ ὅτι μακρὰν τοῦ ν' ἀποτελοῦν αἰτίας ἀγαθῶν ἢ δυσαρέστων τυχῶν διὰ τὸν ἐθνικὸν ὀργανισμόν, ἐκδηλώνονται ἐπὶ τοῦ κορμοῦ αὐτοῦ μᾶλλον ὡς συνέπεται βαθυτέρων καὶ πλέον οὐσιαστικῶν ἐσωτερικῶν δυναμικῶν ἐν αὐτῷ μετακινήσεων.

Καὶ ταῦτα μὲν εἶνε χαρακτηρισμοὶ γενικοὶ κατὰ προσέγγισιν μόνον προσήκοντες εἰς τὰς δύο ἑκαταεὶ ἀντιμαχομένας αὐτὰς τάσεις τοῦ ἀττικισμοῦ καὶ τοῦ δημοτικισμοῦ. Ὑπάρχει ἐν τούτοις ἰδίως ὡς πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀττικισμοῦ ἓνας ἰδιαιτέρος τόνος, τὸν ὁποῖον ἔχουμεν συμφέρον νὰ μὴ παρασιωπήσωμεν τοῦτο ἕξ ὅχι μόνον χάριν τῆς ἀντικειμενικῆς ἱστορικῆς ἀληθείας ἀλλὰ καὶ χάριν τῆς βαθυτέρας κατανόησεως αὐτῆς ταύτης τῆς ἰδιοσυγκρασίας τοῦ μεταλεξανδρινοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ ἀποτόκου αὐτοῦ Βυζαντινοῦ καὶ τῆς πληρεστέρας συνεπῶς διαφωτίσεως τῶν θεμάτων, εἰς ἃ ἀναφέρεται ἡ παρούσα μελέτη, ἀκόμη δὲ καὶ τῆς κυρώσεως τῶν βασικῶν γνωμῶν, τὰς ὁποίας ὑποστηρίζομεν ἐν αὐτῇ.

Οἱ Ἕλληνας ἀφυπνίσθησαν συχνότατα καὶ ἐν Βυζαντίῳ καὶ μετέπειτα καὶ ἔλαβον συνειδηθῆσιν ἑαυτῶν ὅχι τόσοι ἐν ὄνοματι τῶν ὀλικῶν δικαιωμάτων τῆς καθημερινῆς ζωῆς ὅσον ἐν ὄνοματι τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ τῶν κλασικῶν παραδόσεων τοῦ παλαιοῦ Ἑλληνισμοῦ θεωρουμένου ὡς γενικοῦ βήματος προόδου καὶ παγκοσμίου ἀνθρωπιστικοῦ ἰδανικοῦ. Δὲν δύναται τις ἕξ ποσῶς νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ ἀφύπνισις αὕτη ὑπῆρξεν αἰετοῦ ἐπιδραδῆς εἰς τὸ ἔθνος.

Βεβαίως τὸ πρᾶγμα ἔχει καὶ τὰς δυσαρέστους ἀπόψεις αὐτοῦ. Σήμερον ἔμωσ, ἔταν ἀναζωογονούμεθα ἐκ τῆς τέφρας μας καὶ ἀρχίζομεν νὰ ἀποκτῶμεν νέας προσωπικὰς ἰδικὰς μας ρίζας ἐπὶ τοῦ πατρίου ἐδάφους, ἠμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὰς δυσαρέστους αὐτὰς ἀπόψεις δὲν τὰς φοβούμεθα πλέον καὶ ἠμποροῦμεν, συνεπῶς, δρέκοντες τὸν καρπὸν καὶ ἀπορρίπτοντες τὴν ἀκανθὰν τῆς ἀνωτέρας ἱστορικῆς ἀληθείας, νὰ τὴν ὁμολογήσωμεν εἰς τὸν ἑαυτὸν μας μὲ βραδείαν πεπολήθῃσιν εἰς τὸ μέλλον μας.

Ἐπὶ πλέον δὲ καὶ τοῦτο δεόν νὰ σημειωθῇ, ὅτι δηλαδὴ αἱ ἑλληνικαὶ κλασικαὶ παραδόσεις, ὡς τὸ πλέον ὑψηλὸν ἀνθρωπιστικὸν Ἑλληνικόν, ἐκρατήθησαν εἰς μίαν πράγματι μοιραίαν ἀδιάκοπον ἐπιδίωξιν, τότε ἐμφα-

νή, τότε λανθάνουσαν, ένεφανίσθησαν δὲ μὲ ἀμειώτους διεκδικήσεις ἀλληλοδιαδόχως ἐν μέσῳ ὄλων τῶν λαῶν τῆς γῆς εἰς ὄλας τὰς περιστάσεις καθ' ἃς οὗτοι ἀπειραβήθησαν νὰ κάμουν βήματά τινα ἐμπρὸς εἰς τὸν πολιτισμὸν. Αἱ ἑλληνικαὶ παραδόσεις ἐπιδικεῖν πράγματι ἐν μέσῳ τῆς ἀνθρωπότητος ὑπὸ τὴν μορφήν μιᾶς πίεσεως πραγματικῆς καὶ συνεχεῖς ἥτις ὁμως ἐξεδηλώθη πρακτικῶς ὑπὸ ποικίλας καὶ περιέργους συχνὰ μορφάς, ἄλλοτε κατὰ τρόπον δημιουργικὸν ὡς κανὼν πειθαρχίας ἐπιζητουμένης καὶ ὡς γνώμων κατευθυντήριος ἐν μέσῳ πλῆθωρικῶν ζωικῶν ἀνθοβολισμῶν, ἄλλοτε ὡς ἐριτικὴ καὶ σχολαστικὴ ὑπόθεσις· καὶ εἶνε χαρακτηριστικόν, ὅτι ὄλα τὰ πολιτισμένα ἔθνη τῆς σήμερον διεῖλον ἀλληλοδιαδόχως αὐτάς, τὰς τε θετικὰς καὶ τὰς ἀρνητικὰς φάσεις, τῆς ἑλληνικῆς πίεσεως. Ἡ ἀλήθεια εἶνε, ὅτι μόνον τὸ νεώτερον Βρεττανικὸν ἔθνος διετήρησεν μίαν, σχετικὴν καὶ αὐτὸ μόνον, ἀνεξαρτησίαν ἀπέναντι τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων, τῶν ὁποίων ἡ ἐσκεμμένη ἀπόθησις ὑπερέβη ζείποτε τὰς δυνάμεις τῶν τε μεμονωμένων ἀτόμων ὡς καὶ τῶν ἔθνων· θὰ ἦτο δὲ βεβαίως ὑπερβολικὸν νὰ ἐζητούσαμεν ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς Ἑλληνας τὸν ἠρωισμὸν αὐτῆς τῆς ἀποθήσεως εἰς στιγμής μάλιστα κατὰ τὰς ὁποίας, τοῦ ἔθνους εὐρισκομένου ἐν σχετικῇ διασπορᾷ καὶ ἀδιαλείπτῳ πολέμῳ ἐπὶ ὄλων τῶν μετώπων πρὸς ξένους λαοὺς καὶ ἐν ἀδυναμίᾳ συνεπῶς νὰ δημιουργήσῃ μίαν νέαν ἰδιότυπον ἐστίαν πολιτισμοῦ ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἐν δοθείσῃ στιγμῇ ἐν ἐνεργείᾳ εὐρισκομένων δυνάμεων του, εἰς στιγμής τοιαύτας κατὰ τὰς ὁποίας οὐδεὶς ἄλλος τόσον γενικὸς καὶ βαθύτερος δεσμὸς ὑφίστατο, οὐδεμία ἄλλη ἐνωτικὴ δύναμις ἐλειτούργει.

Τὴν γοητείαν ἄλλως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν γοητείαν τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων ἐχρησιμοποίησαν συχνότατα οἱ Βυζαντινοὶ Ἑλληνας καὶ ὡς μέσον καθυποταγῆς κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἀντιπάλων αὐτῶν. Ὁμιλήσαμεν ἤδη ἀνωτέρῳ περὶ τῆς σημασίας ποῦ εἶχεν ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως τὸ πομπικὸν λειτουργικὸν σύστημα τῆς Ἐκκλησίας· ἀλλὰ καὶ τῆς θείας — «τῆς τὰς φωνὰς ἐξελληνίζούσης γραμματικῆς» ὡς εἶλεgan οἱ Βυζαντινοὶ — δὲν ἐγένετο ὀλιγωτέρα χρῆσις· αὐτὴν ἐχρησιμοποίησαν εἰς τὰς ἡμέρας τῆς εἰρήνης, ὡς ῥόπαλον ἰδιορρυθμὸν κατὰ τῆς κεφαλῆς τῶν σκληροτραχίλων βαρβάρων, οὓς ἐπέτυχαν νὰ οδηγήσουν εἰς τὰ νερά των. Οἱ Ἰσαυροὶ ἐκήρυξαν ἕνα ἀπηνή πόλεμον κατὰ τε τῆς Ἐκκλησίας εἰς ὀρισμένα σημεῖα τῆς δράσεώς της καὶ κατὰ τῶν ἑλληνιστικῶν τάσεων καὶ τῶν γραμμάτων, περὶ τῶν ὁποίων καὶ οἱ μεγάλοι στρατιωτικὸι ἀρχηγοὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας ἐθεώρουν, ὡς λέγει ὁ καθηγητῆς κ. Ἀνδρεάδης εἰς τὸ σύγγραμμά του περὶ τῶν «οἰκονομικῶν τοῦ Βυζαντίου» ὅτι, ὡς ἐδιδάσκοντο ἐν Βυζαντίῳ, δὲν προήγον τὸ στρατιωτικὸν πνεῦμα. Οἱ Ἰσαυροὶ ἐκλείσαν τὴν Ἀκαδημίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν

ἰδρυθεῖσαν ἤδη ὑπὸ Θεοδοσίου τοῦ Β' τῷ 425 καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ Λέων ἐπυρπόλησε τὴν μεγάλην βιβλιοθήκην τῆς Βασιλευούσης (1). Αἱ χειρονομίαι αὗται εἶνε προφανῶς βιαιόταται, ἐν τούτοις εἰς εὐδὲν ἐφθασαν ἀποτελεσμα· καὶ τὸ Βυζάντιον ἐβίβη, ὅτι ἐννοοῦσε νὰ ἐμμένῃ, μέχρι τέλους εἰς τὰς καθιερωμένας μεθόδους του, αἵτινες μάλιστα καὶ μετὰ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ πτώσιν ἐπέζησαν ἕως σήμερον ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς τε ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς τῶν Ἑλλήνων.

Ὅλοι οἱ νεώτεροι Ἕλληνες συγγραφεῖς δὲν ἔλειψαν νὰ παρατηρήσωσι τὴν ἀευσώπητον βεβαίως ἐπιμονὴν ταύτην. Ἀκόμη οἱ δημοτικιστὰὶ ἐκ τῶν συγγραφέων αὐτῶν ἐπεσήμαναν τὸ γεγονός ὡς ἕνα ἐκ τῶν ἀπαισιωτέρων λαθῶν τῆς Βυζαντινῆς πολιτικῆς. Ἡ μῆς ἐν τούτοις παρατηροῦντες μετὰ μεγαλυτέρας προσοχῆς τὸ φαινόμενον μιᾶς τόσης ἐπιμονῆς ἀκόμη δὲ βλέποντες τὴν ἐπὶ αὐτῶν τῶν ἡμερῶν μας συντελουμένην ἐξ ἄλλων βεβαίως γενικωτέρων λόγων καὶ ὄχι ἐκ τῆς ἐπιμονῆς τῶν γραμματικῶν τοῦ δημοτικισμοῦ ἐπικράτησιν τῆς δημοτικῆς καὶ τὴν περιεργοντάτην μίξιν αὐτῆς μετὰ τῆς καθαρευούσης, ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι τὸ ἐκπαιδευτικὸν σύστημα ἐνδὲς λαοῦ εἶνε φαινόμενον κοινωνικόν, δευτερογενὲς δὲ βεβαίως καὶ ὑπαγόμενον εἰς γενικώτερα αἷτια, κατελήξαμεν εἰς τὴν γνώμην, ὅτι ἡ μελέτη τοῦ ζητήματος ἀκριβῶς ὑπὸ τὸ πρῶτον τῶν κεντρικῶν ἐθνογραφικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἰδεῶν, αἷτινες διήκουν διὰ τῆς παρούσης πραγματικῆς μας θέλει ρίψει εἰς αὐτὸ νέον φῶς.

Ἡ γλῶσσα ἐξέρχεται ἐκ τῶν ὀρίων αὐτῆς διὰ διαφόρων φορέων, διὰ τοῦ ἐμπορίου (φοινικικὴ) διὰ τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν (ἐλληνικὴ, γαλλικὴ) διὰ τῆς θρησκείας, διὰ τῆς πολιτικῆς ἐπηροῆς, διὰ νίκης πολεμικῆς — ἀλλὰ δὲν κινεῖται πράγματι καὶ δὲν ἐξαπλοῦται εὐδ' ἐξελλίσσεται παρὰ μόνον διὰ τῆς ὁμαδικῆς κινήσεως, τῆς ἐξαπλώσεως καὶ ἐξελίξεως αὐτῆς ταύτης τῆς λαϊκῆς μάζης, ἐν ἣ ἐνοσαρχοῦται. Ἐξ ἄλλου ἡ κατάστασις τοῦ πολιτισμοῦ τῆς χώρας, ἐν ἣ ἡ ἐξάπλωσις αὕτη προχωρεῖ. ἔχει ἐπίσης ἀντίκτυπον ἐπὶ τῆς γλωσσικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἐκχυνομένου πρὸς αὐτὴν λαοῦ. Οἱ ἀλληλοδιάδοχοι σχηματισμοί, οὗς ἔλαβεν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐν τῇ μακρᾷ αὐτῆς ἱστορίᾳ μαρτυροῦν περὶ τούτου.

Αἱ ἑλληνικαὶ χώραι, κατοικοῦμεναι παλαιότερον ὑπὸ λαῶν ἄλλο-

(1) Ἡ Βιβλιοθήκη αὕτη λέγεται. ὅτι ἰδρῦθη ἀρχῆθεν ἐπὶ Κωνσταντίου, ἐπλουτίσθη ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ διὰ πλῆθος μεγάλων βιβλίων ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ Οὐάλεντω· καταστραφείσα δὲ ἐκ πυρκαϊᾶς ἀνυπενεσθήθη ἐπὶ τοῦ Αὐτ. Ζήνωνος. Διὰ τὸν Λέοντα Ἰσαυρον πιστεύεται σήμερον, ὅτι μόνον βιβλία τινὰ ἔλαυσε κατήρησε δὲ ἐκ τῶν λουτῶν τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Παλατίου, ἀνετέθη δὲ ἐπὶ πλέον εἶτα εἰς τὸν φιλόμοσον ἀδελφόν τῆς Θεωδώρας Καίσαρα Βάρδα ἢ ἀναστῆσασις ἄλλου ἀνωτάτου Πανδιδασκητοῦ εἰς τὸ ὅμοιον ἐδιδάκοντο κυρίως αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι καὶ οἱ κλασσικαὶ σπουδαί. (Ἀνδραΐδης ἐνθα καὶ ἀνωτέρω).

γλώσσων προερχομένων μάλλον ἐξ Ἀσίας καὶ ἀκμασάντων ἐν Θεσσαλίᾳ, Ἀττικῇ καὶ Κρήτῃ, ἐκκλύθησαν βραδύτερον ὑπὸ φυλῆς νέας ἐρχομένης ἀπὸ βορρᾶ καὶ εἰσδυσάσης εἰς αὐτὰς τμηματικῶς διὰ τῆς ὁμάδος τῶν Ἰώνων, τῆς ὁμάδος τῶν Ἀχαιῶν καὶ τέλος τῆς ὁμάδος τῶν πολυπλανήτων Δωριέων, οἵτινες ὑπερέβησαν τὸν Πίνδον κατὰ τὰ τέλη, ὡς λέγει ὁ κ. Γ. Κατζηδάκης, (1) τῆς δευτέρας π.Χ. χιλιετηρίδος. Ἡ φυλὴ αὕτη ἀνήκουσα εἰς τὴν Ἰαπετικὴν, ὡς λέγει ὁ ἴδιος κ.καθηγητῆς, ὁμοφυλίαν, (ἐξ ἧς ἀπέρρευσαν οἱ Ἕλληνες, Ἴταλοι, Κελτοί, Σλάβοι, Γερμανοί, Πέρσαι, Ἰνδοί, Λιθουανοί) ὤφειλεν ἤδη νὰ εἶχε σχηματισθῆ γλωσσικῶς ἐκτὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς Ἑλλ. Χερσονήσου ἐν χώρᾳ εὐρείᾳ καὶ συνεχεῖ, πρᾶγμα ὅπερ ἦτο ἀπαραίτητον διὰ νὰ δυνηθῆ νὰ παρουσιάσῃ τοσαύτην γλωσσικὴν συνοχήν, ὥστε ν' ἀνθέξῃ ἀπ' ἧς εἰσηλθεν εἰς τὴν νέαν νοτίως τοῦ Αἴμου χώραν, ἧτις, καὶ διὰ τὸν γεωγραφικὸν αὐτῆς σχηματισμόν, αἰετὸς βαθέως τετημημένη διὰ ὄρεων ὑψηλῶν εἰς μεμονωμένας κοιλάδας καὶ ὑψίπεδα, καὶ διὰ τὴν ἀκμὴν τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ προϋπάρχοντος ἐν αὐτῇ πληθυσμοῦ, ἐμῶντε κατὰ φυσικὴν συνέπειαν νὰ τὴν διασπάσῃ καὶ νὰ τὴν κατατάμῃ εἰς πλῆθος διαλέκτων τοπικῶν, αἵτινες θὰ ἦσαν βεδαίως πολὺ περισσότεραι ἢ αἱ ἱστορικῶς γνωσταὶ Ἰωνικῇ, Αἰολικῇ, καὶ Δωρικῇ καὶ αἵτινες ἐν τούτοις διετήρησαν κοινὰ τὰ κύρια αὐτῶν χαρακτηριστικά.

Τὰ φυσικὰ καὶ ἱστορικὰ ἐμπόδια καθ' ὧν νικηφόρος ἐπάλασεν ἡ νέα φυλὴ ἐπὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἐπιπέδου. μαρτυροῦν περὶ τοῦ ὄγκου, τῆς συνοχῆς καὶ τῆς ἰσχύος αὐτῆς· περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἐπίμονος τάσις τῆς πρὸς τὴν γλωσσικὴν ἐνότητά της, ἣν προσεπάθησε νὰ διατηρήσῃ εἰς τὰς δυσκόλους στιγμὰς ἀκόμη καὶ διὰ νεκρῶν γλωσσικῶν τύπων, ἐκαίτων ἀκριβῶς οἵτινες ἐπεκράτησαν εἰς τὰς περιόδους τῆς ἀκμῆς τῆς ἐκαίνο ὁμοῦ καὶ ἐπιβεβαίωσι τὴν δυνάμιν της εἶνε τὸ ὅτι παρ' ὅλα τὰ γεωγραφικὰ ἐμπόδια κατώρθωσεν βραδύτερον ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν γλωσσικὴν τῆς ἐνότητά διὰ γλωσσικοῦ τύπου πράγματι ζωντανοῦ, ταυτισθείσης τῆς γραπτῆς πρὸς τὴν προφορικὴν γλῶσσαν, τοῦθ' ὅπερ ἐπετεύχθη τὸ πάλαι μὲν ἀπὸ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν Ἀθηναίων βαθυμηδὸν μέχρι τοῦ χρόνου καθ' ὃν τὸ ἔθνος, ἡγουμένου τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐξῆλθε τῶν γεωγραφικῶν ὁρίων του, τὸ δεύτερον δὲ σήμερον ἐν μέσῳ ἡμῶν διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς δημοτικῆς, ἧτις παρακολουθεῖ ἀκριβῶς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐπιβολὴν τῆς δυνάμεως τῶν ἡπειρωτικῶν τμημάτων τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Τὸ τελευταῖον ἐξ ἄλλου γεγονὸς μᾶς διῆκει νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ἡ ὑποστηριζόμενη θεωρία, ὅτι ἡ διγλωσσία εἶνε κατὰ φυσικόν, ἀποτελεῖ σφάλμα, ὀφειλόμενον εἰς κακὴν, εἰς ἀνάποδην, δυνάμει νὰ εἴπω, ἐκ-

(1) Σύντομος ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, Γ. Κατζηδάκης.

τίμησιν τῆς πραγματικότητος. Ὁ καθηγητὴς κ. Χατζηδάκης, ὁ ὁποῖος δὲν παραδέχεται τὴν διγλωσσίαν ὡς ἱστορικὸν φαινόμενον χαρακτηριστικὸν παρακμῆς, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ τὴν στηρίξῃ λογικῶς, λέγει: (1) « Παντοῦ καὶ πάντοτε παρατηρεῖται, ὅτι εὐθύς ὡς ὁ πνευματικὸς καὶ κοινωνικὸς τῶν πολιτῶν βίος ἀνέλθῃ, καὶ πολιτικὸν ἢ . . ἄλλως ἀνώτερον φιλολογικόν... κέντρον σχηματισθῇ καὶ ἡ γλῶσσα ἢ διάλεκτος αὐτοῦ καλλιεργηθεῖσα ἐκληφθῇ ὡς κανὼν, πάντοτε, λέγει, συμβαίνει τὰ ἀποκλεισθέντα γλωσσικὰ στοιχεῖα νὰ θεωρῶνται εὐτελέστερα καὶ ν' ἀντιτίσσωνται πρὸς τὸν κανόνα ὡς ἡ φυσικὴ γλῶσσα πρὸς τὴν τεχνικὴν . . . ». Ἀλλὰ, βεβαίως, τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τοῦ ἐν ἀκμῇ τμήματος τοῦ λαοῦ δὲν ταίνει ν' ἀπομονωθῇ ὡς κανὼν ἀλλὰ νὰ κταπνίξῃ καὶ ἀποροφήσῃ τὰ ἄλλα, ἢ δὲ διγλωσσία καὶ ἡ στροφή πρὸς τὸν κανόνα, ὡς πρὸς ἰδανικόν, ἀρχίζει ἀφ' ἧς ἡ δράσις χαλαρωθῇ καὶ ἡ παρακμὴ ἐπέλθῃ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Ἑλληνισμὸς μετέβη ἀπὸ τῆς μονογλωσσίας ἢ καὶ τῆς πολυγλωσσίας (ἀλλὰ ζωντανῆς πάντοτε) εἰς τὴν διγλωσσίαν, ἐστράφη δηλαδὴ πρὸς ἕνα νεκρὸν παρωχημένον τύπον μόνον εἰς τὰς περιόδους τῆς ἐξασθενίσσεως. Ὁ ἀττικισμὸς, ἀληθῶς, θεωρούμενος ἀπὸ γενικῆς ἀπόψεως, ἀνήκει εἰς τὴν σειρὰν τῶν φαινομένων τῆς ἐξασθενίσσεως, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν, ὅτι πρέπει νὰ διασταίλωμεν τὸν μεταλεξανδρινὸν ἀττικισμὸν ὅστις ἐνεφανίσθη εἰς τὴν κρίσιμον ὄραν τῆς ἐξαρθρώσεως καὶ φαίνεται ὡς ἡχὸς μεγάλου κολοσσοῦ πίπτοντος χαμαί, ἀπὸ τῶν ἀττικισμῶν τῶν ἀσιατῶν Ἑλλήνων τοῦ Βυζαντίου, οἵτινες εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ πλαισίου αὐτοῦ ὡς ἐν μοιραίᾳ ἀνάγκῃ, ἔτσι ὅπως ἀκριβῶς ἦσαν αἰχμάλωτοι τοῦ παρελθόντος αὐτῶν καὶ τοῦ περιβάλλοντος ἐξ οὗ προέκυψαν, ἀφ' οὗτοῦ ὁ Ἑλληνισμὸς διασκορπισθεὶς εἰς τὴν Ἀσίαν ἀπώλεσε διὰ πρῶτην φορὰν τὴν συνοχὴν αὐτοῦ τὴν οἰκονομικὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν καὶ τὴν γλωσσικὴν δὲ τέλος. Ἴδου πῶς ἐξειλίθησαν τὰ πράγματα.

Αἱ διάλεκτοι εἰ διασταλείσῃ ἀπ' ἀλλήλων εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀνελόγως τῆς διαδρομῆς τοῦ ἡκολούθησαν ἕκαστον τμήμα τοῦ ἔθνους, τῆς ἐπιμιξίας εἰς τὴν ἦλθεν καὶ τῆς κοινωνικῆς του ἐξελίξεως, ἀνεπτύχθησαν μετὰ τῶν τμημάτων τούτων καὶ ἐπεξετάθησαν διαδοχικῶς ἢ μία εἰς βάρος τῆς ἄλλης παραλλήλως μὲ τὴν ἀκμὴν τῶν τμημάτων αὐτῶν. Ἔως οὗτω τέλος, διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων, ὁ ἐν αὐταῖς λαλούμενος γλωσσικὸς τύπος, κατὰ μικρὸν ἐπικρατήσας τῶν ἄλλων, ἀπέβη τελικῶς τὸ κύριον γλωσσικὸν ὄργανον μὲ τὸ ὅποιον οἱ Ἕλληνες ἐξώρμησαν εἰς τὴν Ἀσίαν ἀπὸ τῶν Ἀλεξάνδρον, τὸ γλωσσικὸν ὄργανον ἐξ οὗ ἀπέρρευσεν, δι' ἀπλοποιήσεως, ἢ ὀνομασθεῖσα «Κοινή», ἣτις διεμορφώθη ἐν ταῖς σχηματι-

(1) Ἐνθα ἀνωτέρω σ. 52.

σθείσαις νέαις ἐμπορικαῖς καὶ πολιτικαῖς ἀποικίαις ἐν τῇ Νοτιοανατολικῇ Μεσογείῳ, περὶ ὧν διὰ μακρῶν ὁμιλήσαμεν ἤδη καὶ ἦτις, καταπνίξασα τὰς διαλέκτους, ἐπεκράτησεν, ὡς κοινῶς ὑποτίθεται, εἰς τὸ διάστημα ἀπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου μέχρι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου.

Βλέπομεν ἐδῶ, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, σύμφωνα μὲ τοὺς ἀνωτέρω ἐκτεθέντας κανόνας, ἐξειλίχθη ἀποκλίνουσα πρὸς τὸν ζωντανὸν τύπον τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ποῦ ὑπερίσχυσεν ἐκ τῶν τμημάτων τοῦ ἔθνους καὶ ἐπέτυχεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν ἐνότητά της διὰ τοῦ ἰδιώματος ποῦ ἐμορφώθη ἀπὸ τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν. Ἐγὼ ἔχω τὴν τάσιν νὰ τοποθετήσω τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς μεγίστης ποῦ ἐπετεύχθη τὸ πάλαι μεταξὺ τῶν κυρίως Ἑλληνῶν γλωσσικῆς διὰ ζωντανοῦ τύπου ἐνότητος μᾶλλον εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Φιλίππου (1), φρονῶ δὲ, ὅτι, ἐὰν ἡ ζωὴ τοῦ Φιλίππου παρετεινέτο ἐπὶ τι ἀκόμη ἢ ἐὰν ὁ Ἀλέξανδρος ἐπρόφθανε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἐνεκαθίστα τὴν πρωτεύουσαν τοῦ μεγάλου Κράτους ἐν Μακεδονίᾳ ἢ ὀπουδῆποτε ἐντὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ὥστε ἡ ἐνωτικὴ ζύμωσις νὰ ἐγίνετο φυσιολογικωτέρα καὶ πληρωστέρα, ἄλλη θὰ ἦτο καὶ γενικώτερον ἡ τύχη τοῦ ἔθνους καὶ ἰδίᾳ ἡ γλωσσικὴ αὐτοῦ ἐξέλιξις.

Δυστυχῶς ἡ ἱστορία ἠκολούθησεν ἄλλον δρόμον καὶ τὰ πράγματα ἐθελώθησαν, οὐδ' ἦτο δυνατὸν ν' ἀνθέξῃ ἡ γλῶσσα.

Ἡ τύχη τῆς «Κοινῆς» εἶνε ζήτημα ποῦ θὰ μένη πάντοτε σκοτεινόν. Τὸ γεγονός δὲ εἶνε, ὅτι τὸ ἔθνος ἀπεσχίσθη κατὰ μικρὸν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον γλωσσικῶς καὶ ἐπανήλθεν εἰς τὸ καθεστῶς τῶν διαλέκτων (2).

(1) Οἱ συγγραφεῖς ποῦ πραγματεύονται περὶ τῆς ἐξέλιξεως τῆς φιλολογικῆς μας γλώσσης, ὡς ὁ Κρουμπάχερ π.χ. καὶ ὁ κ. Γ. Χατζηδάκης, τοποθετοῦν τὴν «Κοινὴν» εἰς τὴν ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴν διότι πράγματι ἡ ἐκ τῆς «Ἀττικῆς» προελθούσα αὕτη «Κοινὴ» κατὰ τὴν περίοδον ταύτην μόνον ἐμφανίζεται ἐν γραπτῶς μνημείοις. Ἀλλ' ἡμεῖς ὁμιλοῦμεν ἐδῶ ὄχι διὰ τὴν φιλολογίαν, ἀλλὰ διὰ τοὺς οἰκονομικοὺς, κοινωνικοὺς καὶ πολιτικοὺς ὄρους ἐντὸς τῶν ὁποίων ἦτο φυσικὸν νὰ πραγματοποιηθοῦν εἰς τὸ στόμα τοῦ ἔθνους ζυμώσεις ζωνταναὶ μὲ τάσιν πρὸς τὴν ζωντανὴν, ὅχι τὴν φιλολογικὴν, γλωσσικὴν αὐτοῦ ἐνότητα. Πράγματι δὲ μέρῳ Φιλίππου εἶχε προσηγηθῆ ἀπὸ τῆς Ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας μεταξὺ τῶν καθαρῶς ἑλληνικῶν τμημάτων κινήσεις εὐνοϊκῆ διὰ τοιαύτας ζυμώσεις, καὶ εἶνε πιθανόν, ὅτι τὸ ἀττικὸν ἰδιώμα, ὑπὸ ἕνα τινὰ τύπον μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς κατώτερης γραφείας «Κοινῆς» εἶχεν ἤδη πρότερον ἐπαβληθῆ καὶ ὅτι μάλιστα ὁ ζωντανὸς αὐτὸς ἐνωτικὸς τύπος εἶχεν ἤδη πέσει ἐν παρακμῇ εἰς τὰς ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Συρίᾳ ἀποικίας λόγῳ τοῦ μὴ καθαρῶς ἑλληνικοῦ ἐκεῖ περιβαλλόντος, ὅταν ἐξειλίχθη εἰς τὴν «Κοινὴν» ποῦ ἐγράφη.

(2) Ὁ Καθηγητὴς κ. Χατζηδάκης εἰς τὸ προμνησθὲν βιβλίον του ἀναφέρει τὸ βῆξις σ. 112. «Καθὼς εἶπομεν ἡ γλῶσσα ἡμῶν κατέστη, κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ἐνιαία, διότι μία τις διάλεκτος, ἡ ἀττικὴ, ὑπὸ τὴν νέαν ὀνομασίαν «Κοινῆ» κατέσχευε πανταχοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου (πλὴν ἐν Τσακωνίᾳ). Ἀλλὰ ἡ «Κοινὴ» αὕτη γλῶσσα δὲν διετηρήθη καὶ ἄλλως δὲ δὲν ἠδύνατο διὰ τὴν

ἀφοῦ διέγραψεν ἕνα τεράστιον ἐνωτικὸν τόξον. Τὸ ζήτημα, ἐὰν αἱ νεώτεροι διάλεκτοι πηγάζουν ἀμέσως ἐκ τῆς «Κοινῆς» ἢ ἐκ τῶν κατὰ τόπους παλαιότερων ιδιοματισμῶν, ἐνδιαφέρει μόνον τοὺς γλωσσολόγους καὶ ἔνθα τὸ θίξω ἐδῶ. Ἀντιθέτως εἶνε πολὺ χαρακτηριστικοὶ οἱ λόγοι μὲ τοὺς ὁποίους ἐξηγεῖται ἡ ἀποτυχία τῆς «Κοινῆς» εἰς τὸ νὰ συγκρατήσῃ τὴν γλωσσικὴν ἐνότητα τοῦ ἔθνους. Εἶνε πράγματι τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον ἐπιθυμοῦμεν νὰ εἰσαγάγωμεν μίαν νέαν ἀντίληψιν, αὐτὴν ἐκείνην, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν ψυχὴν τῆς παρούσης μελέτης.

Πάντες οἱ περὶ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα ἀλληλοσπαρασσόμενοι συγγραφεῖς ἀνακαλύπτουν εἰς τὴν καμπὴν αὐτὴν τῆς ἱστορίας τὸν μπαμπούλαν τοῦ ἀττικισμοῦ καὶ συμφωνοῦν ἕταν, ἄλλος περισσότερον ἄλλος ἐλιγώτερον, ἀποδίδουν εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὴν ἐπιμονὴν του διὰ τὴν «ἄτικὴν ἰθαγένειαν τῆς γραπτῆς γλώσσης» τὴν καταστροφὴν τῆς ὑποθέσεως τῆς «Κοινῆς» καὶ τὰς ἀνυπερβλήτους δυσκολίας πρὸ τῶν ὁποίων εὐρεθεῖσα αὕτη δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξελιχθῇ.

Ἐν τῷ ἐν τούτοις υπερβολικῶν νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι μερικοὶ σχολαστικοὶ γραμματικοὶ καὶ συγγραφεῖς χωρὶς ζωὴν κατῳρήσαν νὰ στρέψουν τὸ ρεῦμα τῆς ἱστορίας τῆς γλώσσης. Ἐγὼ δὲ συλλογιζομαι περισσότερον τὸ ὅτι ἡ διάσπασις τοῦ ἔθνους ἐπηκολούθησε τότε ὡς πραγματικότης ὀφειλομένη εἰς αἰτία οὐσιαστικώτερα καὶ ὅτι συνεπῶς τὴν αὐτὴν τύχην ἠκολούθησε καὶ τὸ ζήτημα τῆς γλωσσικῆς του ἐνότητας, ἣτις οὕτε διὰ τῆς «Κοινῆς» οὕτε διὰ ἄλλου οἰουδήποτε γλωσσικοῦ τύπου ἦτο δυνατόν νὰ συγκρατηθῇ. Νομίζω, ὅτι ἡ ἀθρόα μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον διασπορὴ πρὸς τὴν Ἀσίαν καὶ ἡ ἐξ αἰτίας τοῦ κακοῦ ἀποικιστικοῦ συστήματος — ἐπειδὴ ἐκινήθη καὶ ἐξηπλώθη ἐξω τῶν ὁρίων δὲ: ὡς λαϊκὴ ἐργατικὴ μάζα ἀλλὰ κατ' ἄτομον ὡς παγκόσμια ζύμη ἀρχικὴ καὶ ἡγεμονικὴ — ὡς διὰ μακρῶν τὸ ἐξήγησα, ἐπακολούθησεν διάλυσις τῆς κοινωνικῆς, οἰκονομικῆς καὶ αἰσθητικῆς συνοχῆς τοῦ ἔθνους — ἕλων αὐτοῦ τῶν παραδόσεων — διάλυσις, ἣτις ὑπῆρξε μίᾳ ἐλευθρίᾳ πραγματικότητι πολὺ πρὸ τῆς πολιτικῆς ἐπὶ Βυζαντινῶν ἐν Ἀσίᾳ ἥτις καὶ τῆς ἐκείθεν ἐκτοπίσεως καὶ ὑποχωρήσεως εἰς τὸ Βυζάντιον, νομίζω, ὅτι τὰ γεγονότα ταῦτα εἶδον αὐτομάτως τὴν ἐξήγησιν τῆς ἐπακολουθησάσης γλωσσικῆς ἀναρχίας.

Χαλεπότητα τῶν καιρῶν νὰ διατηρηθῇ κατὰ τοὺς ἀκολούθους χρόνους ὁμοίως ἐνταῖα, δι' ἣν διεσχίσθη πάλιν κατ' ἀνάγκην εἰς διαλέκτους. Μνεΐαν τούτων εὐρόσκομον τὸ πρῶτον παρ' Εὐσταθίῳ (+1192), ὅστις ἀναφέρει τὴν ἰδιόζουσαν διάλεκτον τῶν κατοίκων τοῦ Πόντου «ἑῶν ἀνδρῶν» ὡς λέγει, καὶ ἔπειτα παρὰ Μαρτίνῳ Κρουσίῳ ἐν Turcograecia σ. 461. «περὶ δὲ τῶν διαλέκτων τι καὶ ἂν εἴποιμι, πολλῶν οὐσῶν καὶ διαφορῶν ὑπερ τὰς ἐβδομήκοντα . . . ».

πολύ περισσότερον παρά ὁ μπαμπούλας τοῦ ἀττικισμοῦ, ὅστις ὑπῆρξεν ὄχι ἡ αἰτία τῆς ἀποτυχίας τῆς «Κοινῆς» ἀλλὰ μία ἐπι πλέον συνέπεια τῆς προηγηθείσης γενικωτέρας ἀποσυνθέσεως, ἣτις, κατὰ τρόπον παράδοξον, συνέπεσε μὲ τὴν στιγμὴν τῆς μεγίστης, ὡς ἐκ τῶν ἐπιφανειακῶν συμπτωμάτων ἐνομοίωθη, ἀκμῆς τοῦ ἔθνους, τῆς ἱστορικῆς πράξεώς του ἐκείνης, ἣτις δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἀφετηρία μιᾶς νέας ἱστορίας καλυτέρας μὲν διὰ τὴν λοιπὴν οἰκουμένην, δυσπραγεστάτης δὲ διὰ τοὺς Ἕλληνας.

Καὶ αὐτὰ μὲν εἶνε τὰ γενικὰ αἰτία· θὰ ἐξηγήσω δὲ πλεονέκτερα τὰ κατὰ τὸν ἀττικισμόν, τοῦ ὁποῦ αἱ κακαὶ συνέπειαι δὲν εἶναι βεβαίως διὰ τοῦτο ὀλιγώτεραι. Θὰ ἐκθέσω μὲν ἐδῶ τὰς δυσαρέστους αὐτὰς συνέπειας του, αἱ ὅποιαί, ἰσχύουσαι καὶ διὰ τοὺς ἀμέσως μεταλεξανδρινούς χρόνους καὶ διὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς τοῦ Βυζαντίου, δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ἐν πολλοῖς ὡς μοιραῖαι διὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο, εἰς τὸ ὁποῖον ἐξ ἄλλου ὁ ἀττικισμὸς ἐχρησίμωσε συχνὰ καὶ διὰ θετικὴν ὁδὸν ἀπέναντι τῶν λαῶν καθ' ὧν ἐπάλαμιε δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς ἱστορικῆς σταδιοδρομίας.

Ἐπιμένω ἐν τούτοις, πρὶν ἢ προχωρήσω, τονίζων, ὅτι διὰ νὰ ἐκτιμηθοῦν κατὰ τὰς πραγματικὰς τῶν διαστάσεις τὰ εὐχάριστα ἢ δυσάρεστα, ὧν πρόξενος φέρεται ὁ ἀττικισμὸς. δεόν νὰ μελετηθῆ οὗτος ὑπὸ τὸ φῶς τῶν ἀνωτέρω ἀρχῶν, αἰτινας τὸν τοποθετοῦν εἰς τὴν θέσιν φαινομένου ἐντελῶς δευτερεύοντος. Ἐπιμένω εἰς τοῦτο, διότι τόσος ἔγινε καὶ γίνεται λόγος περὶ αὐτοῦ καὶ ἡ ἐκκαθάρισις αὐτῆ ἔχει σημασίαν δι' ὅλους ἐκείνους, οἵτινες ἐννοοῦν νὰ περιορίζουν τὸ γλωσσικόν μας ζήτημα ἐπὶ τοῦ στενοῦ ἐπιπέδου τῆς ὀρθολογιστικῆς πάλης μεταξὺ δύο τύπων γραμματικῶν. Δὲν εἶνε ἡ γλῶσσα, ἣτις κάμνει τὸ ἔθνος ἀλλ' ὅπως τὸ ἀντίθετον συμβαίνει. Ἄφ' ἣς δὲ τὸ ἔθνος ὑπέστη οὐσιαστικὰς ἐλαττώσεις, ἐντὸς τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἐστιῶν, ἡ γλῶσσα ὑπέκυψεν αὐτομάτως, ἀκριβῶς δὲ τὴν στιγμὴν ποῦ ἔπεινε νὰ φθάσῃ τὴν μεγίστην αὐτῆς ἐνότητα. Ἐξήγησα ἤδη πῶς ὡς συνέπεια τῶν μεταλεξανδρινῶν σφαλμάτων ἐπῆλθεν ἡ διάσπασις τοῦ ἔθνους ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ ἐπιπέδου ἐφ' οὗ ἔπαυσεν ἐφεξῆς νὰ ὁρᾷ ὡς σύνθετος πλήρης οἰκονομικὸς ὀργανισμὸς αὐτάρκης εἰς ἑαυτόν· τὰ άτομα ἐπλούτησαν ἴσως, ἀλλὰ τὸ ἔθνος ἔπαυσε νὰ εἶνε πλήρης ὀργανισμὸς ἐργατικὸς καὶ παραγωγικὸς, ἔχασε δ' οὕτω τὰς ἀνανεωτικὰς αὐτοῦ πηγὰς ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ εὐθύς ἔπειτα ἐπὶ τοῦ φυλετικοῦ ἐπιπέδου. Οὐδὲν δ' ἄλλο σημαίνει τοῦτο ἢ ὅτι συγχρόνως ἐστέρησαν αἱ πηγαὶ τῆς γλωσσοπλαστικῆς αὐτοῦ ἀνανεώσεως, διότι οἱ πυρῆνες οἱ ἀναγκαῖοι εἰς τὰς ζυμώσεις ταύτας ἐξησθένισαν. Τὸ ἔθνος εἶχεν ἐξαπλωθῆ ἐπὶ μεγάλῃς δυσαναλόγου ἀκτίνος, καί, ἀνώτερον

ἔπως ἦτο, πάρα πολὺ εὐχερῶς ἀνέλαβε τότε τὸν ρόλον μιᾶς παγκοσμίας ἡγέτιδος τάξεως· αὐτὸ τοῦτο ὁμως ἐπέφερε τὴν ἐξάντηλιν τῶν ἐφεδρειῶν τῶν κοινωνικῶν ἐκείνων κοιτασμάτων, αἵτινες εἶνε ἀπαραίτητοι, αὐτῇ αὐτῇ ἢ βάσις, τῶν συνθέτων ὀργανισμῶν ποὺ λέγονται «ἔθνη». Τὰ ἔθνη δεῖν νὰ ἔχουν ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγαριθμοτέραν, καὶ δι' αὐτὸ ἀκριβῶς μεστοτέραν καὶ ἰσχυροτέραν, ἡγέτιδα τάξιν, πολυπληθεστέραν ἢ ἐξ ἄλλου τάξιν ἐργατικὴν, ἀπαθῆ καὶ ἀδαπάνητον, ἀποτελοῦσαν ἀτόχρημα τὴν ἐφεδρείαν, ἐξ ἧς θὰ χρειασθῆ νὰ προέλθουν κάθε φοράν οἱ ἀντικαταστάται τῆς πρωτοπορουμένης, καὶ δι' αὐτό, ὡς ἐκ τῆς μεγάλης σπατάλης, προωρισμένης νὰ φθαρῆ, πάλαγος τῶν δεηγῶν, εἴτε ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ ἢ τοῦ πνευματικοῦ, ἐμπορικοῦ καὶ πολεμικοῦ εἴτε ἄλλου ἐπιπέδου, ὄρουν οὗτοι. Ἐνας λαὸς ὁ ὅποιος διδῆι μόνον ἀρχηγούς, δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ὀργανισμὸν ἐθνικὸν ζωντανόν καὶ τοῦτο συνέδη συχνὰ μὲ τοὺς Ἕλληνας. Τὸ ἴδιον δὲ ἰσχύει ἀντιστρόφως καὶ διὰ τοὺς λαούς, ὡς ἐπὶ μακρὸν παρατηρήθη μὲ τοὺς Σλάβους, οἵτινες δὲν ἠδυνήθησαν ἐκ τῆς πληθούσης ἐργατικῆς καὶ παραγωγικῆς μάξης αὐτῶν νὰ ἀνθοβολήσουν ἐκ τῶν σπλάχνων αὐτῶν ἴδιαν ἡγέτιδα τάξιν (1). Ἀντιλαμβάνομαι, ἔτι εἰς τὸ βάθος ὅλης αὐτῆς τῆς ἱστορίας τῆς πτώσεως τοῦ ἔθνους ὑπάρχει ἓνα ἀκόμη αἶτιον, τὸ ὅποιον, ὅσον καὶ ἂν φανῆ κάπως παράδοξον νὰ τὸ εἰπῶ, ἐξήσκησεν ὁμως μεγίστην ἐπίδρασιν, τοῦτο δὲ εἶνε ἡ ὑπερβολικὴ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, μέχρι τῶν ἄκρων καλλιέργεια τοῦ πνεύματος τῆς Δημοκρατίας, ἥτις, ἀναπτύσσουσα παρὰ πολὺ τὸ ἄτομον, τὰς προσωπικὰς ἐνδὲς ἐκάστου ἀρετὰς, ἱκανότητας καὶ ἀπαιτητικὰς φιλοδοξίας, φέρει συχνὰ ὄλους τοὺς πολίτας αὐτῆς εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν διεκδικήσεων, εἰς βάρος τῶν ἀπαθῶν ἐφεδρειῶν, αἱ ὁποῖαι ἐν τούτοις ἀποτελοῦν ἐγγύθησιν διὰ τὴν συντήρησιν καὶ ἀνανέωσιν τοῦ εἴδους, τῆς φυλῆς καὶ τοῦ ἔθνους.

Ἡ ἀτιμωσιμὸς ὑπῆρξεν εἰς τὰς καλὰς τοῦλάχιστον στιγμὰς ἢ δόξα τῆς ἀριστοκρατικῆς ἡγέτιδος βασιλικῆς τάξεως τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες πρὸς

(1) Ὁ Ed. Démolins (Comment la route crée le type social, les routes du monde moderne p. 162) γράφει σχετικῶς μὲ τοὺς Σλάβους τὰ ἑξῆς: «Le plus ancien chroniqueur de la Russie, un moine de Kiev, Nestor (1056—1106 ap. J. Ch.) s' exprime ainsi: Les Slaves de l' Ilmen, épuisés par leurs divisions, se décidèrent à appeler les Varègues.» «Cherchons, se dirent—ils, un prince qui nous gouverne et nous parle selon la justice». Alors les Tchoudes, les Slaves et autres peuples réunis dirent aux princes de la Varégie: «Notre pays est grand et tout y est en abondance, mais l'ordre et la justice y manquent. venez en prendre possession et nous gouverner». Ὁ συγγραφεὺς ἐξηγεῖ διὰ μακρῶν τὰ αἴτια τῆς ἀκυβερνησίας αὐτῆς ἐκ τοῦ ὅτι οἱ λαοὶ αὐτοὶ διέτρεχον μεταβλητικὴν περιόδον, καθ' ἣν οἱ κοινοτικοὶ τῶν σχηματισμοὶ ἦσαν ἐμβρωῶδεις.

στιγμὴν ἐκυριάρχησαν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἀλλὰ ἤλθαν καὶ αἱ κακαὶ ἡμέραι· οἱ Ἄραβες ἀπέκτησαν ἐντὸς ὀλίγου ἰδίαν τάξιν ἡγήτιδα, στηριζομένην εἰς ὄγκον ἀπαθούς ἐργατικοῦ λαοῦ καὶ οἱ Ἕλληνες ὑπεχώρησαν καθὼς ἀκριβῶς καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους παρατηρήθη τὸ αὐτὸ φαινόμενον μὲ τοὺς Σλάβους, ἀπ' ἧς καὶ οὗτοι ἤρχισαν ἀποκτώντες ἰδίαν ἡγήτιδα τάξιν. Καὶ αὐτὸς ἀκριβῶς εἶνε ὁ λόγος, δι' ἧν ὁ ἀττικισμὸς ὑπῆρξε μίαν ἐκδήλωσιν τῆς παρακμῆς, ἀπὸ ἐθνικῆς ἀπόψεως.

Ἡ πραγματικὴ ἀλλοίωσις, ποῦ ἐπῆλθεν ἐπὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἐπιπέδου δὲν ἦτο κυρίως εἰς τὴν ἀδυναμίαν τοῦ νὰ συνεχισθῇ ἡ διὰ τῆς «Κοινῆς» — ἧτις εἰς δευτείσαν στιγμὴν ὠμιλήθη πράγματι πολλαχοῦ καὶ δὲν ἐγράφη μόνον — ἐπιτευχθεῖσα γλωσσικὴ ἐνότης τοῦ ἔθνους, διότι ἐὰν ἄλλο κέντρον τοῦ ἔθνους, χρησιμεύον ἄλλο ἰδίωμα, παρὰ τὸ ἀττικόν, διετηρεῖτο ἐν συνοχῇ καὶ ἰσχύϊ οικονομικῇ καὶ πολιτικῇ, ἔστω καὶ ἐν περιορισμένῃ κλίμακι, θὰ ἤδύνατο ἐντεῦθεν νὰ προκύψῃ νέα γλώσσα, ἧτις εἰς κατάλληλον στιγμὴν θὰ ἐπεβάλλετο εὐρύτερον, ὡς συνέβη εἰς ἄλλα ἔθνη καὶ ὡς συμβαίνει καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον μὲ τὴν δημοτικὴν μὲς τῆς Πελοποννήσου καὶ Στερεᾶς Ἑλλάδος. Προφανῶς ἡ κυρία ἀλλοίωσις ἦτο εἰς τὸ ὅτι οἱ ἐντὸς τῶν ἡπειρωτικῶν ἑδαφῶν παλαιοὶ πυρῆνες τοῦ ἔθνους ἐξησθένυσαν καὶ ἐχρειάσθησαν αἰῶνες διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς νέαν κίνησιν ἐνότητος γλωσσικῆς ἐπὶ τῇ βίσει ἰδιώματος ζῶντος εἰς τὸ στόμα τμήματος ἔστω μικροῦ τοῦ ἔθνους, ἐχρειάσθησαν νὰ μεσολαβήσουν ἔλοι ἐκεῖνοι οἱ αἰῶνες κατὰ τὴν διαδρομὴν τῶν ὁποίων ὁ ἀττικισμὸς ὡς μόνον ἐπολεψθὲν μέσον ἐνότητος γλωσσικῆς (1), ἀνεπτύχθη καὶ κατὰ τὰς ἀρετὰς καὶ κατὰ τὰς κακίας αὐτοῦ.

Ἡ Κρουμπάχερ εἰς τὸ συχνὰ μνησθὲν βιβλίον του (σ. 38) ἐμιλῶ,

(1) Φαίνεται, ὅτι ἡ κλασικιστικὴ τάσις, ἧτις ἐκαλλιεργεῖτο ὑπὸ τῶν λογίων ἐν Βυζαντίῳ, εἶχε δι' ὅλου τοῦ μεσαίωνα ἀντίκτυπον πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἄν καὶ ἡ παιδεία δὲν ἦτο ἐπισήμως ὀργανωμένη ὑπὸ τῆς Μοναρχίας, εὐρίσκετο δὲ αὐτὴ εἰς χεῖρας μίλλον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Μοναστηρίων, πολλὰς ἐνοίας διὰ τοῦ ἐμμέσου τούτου τρόπου ἀποσπασάντων κατὰ καιροὺς ἀπὸ τοῦς Ἀυτοκράτορας· Ὁ κ. Γ. Χατζηδάκης ἀναφέρει εἰς τὸ μνησθὲν βιβλίον του τὰ λεγόμενα τοῦ Κυρίου Ἱστορικοῦ Λ. Μαχαιρᾶ (περὶ τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰῶνος), ὅτι ἐκρὶν παρὸν τὴν Κύπρον οἱ Λατίνοι ἦτον χρησιμὰ νὰ ξευρωμεν ρωμαῖκα καθολικὰ (τὴν Κοινὴν δηλαδὴ γραφομένην καὶ ὄχι διάλεκτόν τινα) διὰ νὰ πέψουν γραφεὶς τοῦ βασιλέως καὶ οὕτως ἐμαθηθευγαν τὰ παιδιά . . . ὡς ποῦ πῆραν τὸν πτόλον οἱ Λαζανιάδες καὶ ἀπὸ τότες ἀρχέψαν νὰ μαθαίνουιν φράγικα καὶ βαρβάρισαν τὰ ῥωμαῖκα ὡς γοῖον σήμερον. καὶ γράφομεν φράγικα καὶ ρωμαῖκα. δι' ἧς τὸν κόσμον δειτῆρουιν ἰδιωτικῶς· σχολεῖα καλλιεργοῦντα τὴν κλασικιστικὴν τάσιν, ὡς ἐφθασε τοῦτο καὶ γίνεται μέχρι τῶν ἡμερῶν μας εἰς τὰ τουρκοκρατούμενα μέρη.

περὶ τῆς γλώσσης τῆς ἑλλην. λογοτεχνίας ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς μέχρι τῆς ἀρχῆς τῶν ἡμετέρων χρόνων, λέγει, ὅτι τὸ μεγαλειότερο μέρος αὐτῆς τῆς λογοτεχνίας εἶνε γραμμένον σὲ γλώσσα πού εἶνε κυρίως ἡ ἰδίᾳ μὲ τὴν κοινὴ λογοτεχνικὴ γλώσσα, ἡ ὁποία γεννήθηκεν ἤδη, στὴν Ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴ ἀπὸ τὴν ἄττικὴν μὲ μερικoὺς νεωτερισμοὺς καὶ ἀπλοποιήσεις. Εἶνε ἡ γλωσσικὴ ἔκφρασι τοῦ Ἑλληνισμοῦ πού βγήκε ἀπὸ τὰ στενὰ ὄρια τῆς παλιᾶς τοῦ πατρίδας καὶ ἔγινε κοσμοπολίτης, ἡ λογοτεχνικὴ μορφή τῆς ἑλληνικῆς ὡς παγκόσμιος γλώσσα. . . Ἡ φυσικὴ πορεία τῆς ἐξέλιξης (ἐννοεῖ τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς τῆς Κοινῆς γλώσσης περὶ τῆς ὁποίας ἡμεῖς ἐξηγήσαμεν ἀνωτέρω, ὅτι δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξελιχθῆ ὅπως δῆποτε, διότι ἐντὸς ὀλίγου τῆς ἔλειπεν ὁ μέγας καθαρῶς ἐθνικὸς καὶ συμπαγῆς πυρῆν, εἰ' οὐ θὰ ἠδύνατο φυσιολογικῶς νὰ ἐξελιχθῆ καὶ εἶμινεν εἰς τὰ χέρια μόνον τῶν λογίων, τοῦ ἔθνους ἐπανελθόντος εἰς τὰς διαλέκτους ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον) θὰ ἦταν ἂν ἡ γραφτὴ γλώσσα λάβαινε ὑπ' ὄψιν τῆς τῆς ἀκατάσχετος μεταβολῆς στὸ φυσικὸ ὄργανισμὸ τῆς γλώσσας καὶ τὰ γλωσσικὰ νεοπλάσματα στὴν κρατικὴν, θρησκευτικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν αὐτὸ ἔγινε σὲ μερικὰ ἔργα· μὲ γενικὰ ἢ ἀρχῆ, τῆς παράλληλης ἐξέλιξης τῆς γραφτῆς καὶ τῆς δημοτικῆς δὲν κατώρθωσε νὰ ἐπικρατήσῃ. Κυριώτερος ὑπεύθυνος γι' αὐτὸ εἶνε ἡ τεράστια, κατὰ κανόνα, ὑπόληψις τῆς ἄττικῆς λογοτεχνίας καὶ μιὰ κίνησις λογοτεχνικο-γλωσσικὴ πού πῆγασε ἀπὸ τὸ γεγονός αὐτὸ, ὁ Ἀττικισμὸς. Ὁ θεμελιωτῆς του, ὁ στενοκέφαλος ρήτορας Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασεύς, πού τὸν καιρὸ τοῦ Αὐγούστου ἐδίδασκε στὴν Ρώμῃ ἑλληνικὴν γλώσσα καὶ λογοτεχνία, βρῆκε γενικὴ ἀναγνώριση ἀπὸ σύγχρονους καὶ μεταγενέστερους μὲ τὴν θεωρίαν τοῦ πῶς μόνον τὸ ἄττικὸ ὄρος ἔπρεπε νὰ ἔχῃ πέρασιν, πρᾶγμα πού κατέκλειε τὴν ὑπερηφάνειαν τῶν Ἑλλήνων γιὰ τοὺς προγόνους τους. Τὸ παράδειγμά του τῆς στενῆς προσκόλλησις στοὺς κλασικοὺς ἐξακολούθησε νὰ ἰσχύῃ καὶ νὰ ἐξελίσσεται στοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς μὲ κάθε λογῆς ἀποχρώσεις καὶ οὕτε οἱ μεγαλειότερες ὑπερβολαὶ δὲν κατώρθωσαν νὰ δείξουν τὸ παράλογο τοῦ πράγματος. Οἱ περισσότεροι πού ὡς συγγραφεῖς εἶχαν κάποιον ἰδέαν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους ἀκολουθοῦσαν τὸν κανόνα πού εἶχαν ὀρίσει οἱ ἄττικιστὰς καὶ μὲ θεωρητικὴν διδασκαλίαν καὶ μὲ πρότυπα στὴν πράξι.»

Ὁ Κρουμπάχερ, ὁ ὁποῖος εἰστύπωσε δογματικὰς παρατηρήσεις μεγάλῃς βαθύτητος ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ ὡς καὶ τοῦ γλωσσικοῦ μας ζητήματος, παραπλέει (1), μὲ ὅσα λέγει, τὴν ἀλήθειαν καὶ δὲν τὴν ἀντιμετωπίζει· εἰς τὴν οὐσίαν τῆς καὶ εἰς τὰς πραγμα-

(1) Εἶνε μιὰ κλασικὴ ἔκφρασις τοῦ κ. Κατζηδάκη προκειμένου γιὰ τὴν θέσιν τοῦ Κοραῖ ἔναντι τῆς δημοτικῆς γλώσσης.

τικὰς συνεπείας τῆς. Μὰς κολακεύει νὰ ἐπαναλαμβάνωμεν, ὅτι, παρὰ τὴν πολιτικὴν ἐξάπλωσιν τῆς Ρώμης εἰς τὴν Ἀνατολήν, οἱ Ἕλληνας τὴν κατέβλασαν πνευματικῶς· αὐτὸ εἶπε ἕνας λόγος· ἀλλὰ ἡ πολιτικὴ ὑποτελεία κατεμάρανε τὸν πραγματικὸν παλμὸν τῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους καὶ μετέλλαξε τὸν χαρακτήρα του· ἐπρόκειτο δὲ περὶ πτώσεως πραγματικῆς. «Ἐπρεπε, λέγει, νὰ ἐπιτυχθῆ μία παράλληλη ἐξέλιξις τῆς γραπτῆς καὶ τῆς δημοτικῆς· ἀλλὰ ἡ δημοτικὴ ἦτο τότε ἐπίσης ἕνας λόγος, διότι τὸ ἔθνικὸν ἔδαφος ἐσειετο τόσον ἀδιάκοπα, ὥστε αἱ ῥωγαὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν καθὼς καὶ τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα· ἀπὸ αἰῶνος εἰς αἰῶνα καὶ θύελλαι νέων ἐπιδρομῶν ἐπανάηρχοντο καὶ ὅσον ἡ κατάστασις ἐρρευστοποιεῖτο, τόσον ἐξ ἄλλου διὰ τοὺς τῆδε κακίους ἐπιπλέοντας Ἕλληνας καθίστατο ἀναγκαῖος ὁ καθορισμὸς σταθεροῦ προσανατολισμοῦ καὶ ἰστανικοῦ ἀναλλοιώτου. Ὁ προηγηθεὶς διασκορπισμὸς τοῦ ἔθνους ἐπὶ Ἀλεξάνδρου, ἡ πολιτικὴ ἦτοια τῶν ὑπολειφθέντων ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐπὶ Ρωμαίων καὶ αἱ ὀλοῖνα ἀνανεούμεναι ἀναστατώσεις καὶ μίξεις λαῶν ἐπέβαλαν τὴν προσκόλλησιν εἰς τύπον σταθερὸν, πράγματι δὲ ἐκ τούτου τοῦ λόγου ἡ κλασικὴ παράδοσις ἐνισχύθη, ὡς ἡ κυριώτερα ποῦ ἀπέμεινε οὐκ ὀλιγάκις διὰ τοὺς ἀτυχεῖς ἐκείνους ἡττημένους Ἕλληνας, διὰ τοὺς ὁποίους, μὲ ἀντίθεσιν τόσον τραγικῆν, λέγομεν ὅτι ἐνίκησαν τοὺς Ρωμαίους. Αἱ ἦτται πληρώνονται καὶ δὲν χωνεύονται τόσον εὐκολα. Καὶ ἐπειτα μέχρι ποίου σημείου, ὑπ' αὐτοὺς τοὺς ἔρους, ἡ κλασικὴ παράδοσις θὰ ἦτο πρακτικῶς δυνατὴν νὰ παρακολουθῆσθαι «τὰ νεοπλάσματα καὶ τῆς ἀκτάσχετης αὐτῆς μεταβολῆς στὸ φυσικὸ ὄργανισμὸ τῆς γλώσσας» χωρὶς νὰ χάσῃ ἡ ἰδίαν τὸν χαρακτήρα τῆς καὶ νὰ γίνῃ ἀγνώριστη εἰς τὸν ἑαυτὸν τῆς; Ὁ ἀτικισμὸς δὲν εἶπε ὁ ὑπεύθυνος ποῦ ἔσφαλε, ἀλλὰ εἶπε ἡ συνέπεια καὶ ἐκδήλωσις τῆς ἦττης καὶ τῆς ὑποτελείας εἰς τοὺς Ρωμαίους καθὼς καὶ τοῦ κακοῦ μεταλεξανδρινοῦ ποῦ προηγήθη ἀποικιστικοῦ συστήματος, ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου, ἐνῶ τὸ ἔθνος ἐξησθάνει εἰς τὰς βάρβαρας του, ἔχανε ἐξ ἄλλου τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἀπ' οὗτου διωχετεύθη εἰς τὰς ἀκρατήτους ἐκείνας νέας χώρας.

Ἐπὶ πλέον ὁ Κρουμπάχερ δὲν λαμβάνει ἴσως καθόλου ὑπὸ ἀποψιν ἀκριβῆ τὴν ἀληθῆ θέσιν τῶν ἔθνικῶν Ἑλλήνων, οἵτινες βεβαίως δὲν ὑπέκυψαν καθόλου ἀνευ ἀντιστάσεως ἐπιμόνου εἰς τὸν Χριστιανισμὸν καὶ οἵτινες, ἀφοῦ, παρ' ὅλα ταῦτα, εἶχαν, ἐνώπιον τοῦ νέου σχηματισθέντος ρεύματος, χάσει τὴν μάχην καὶ εἶδαν διακοπτομένην τὴν κλασικὴν παράδοσιν ἐπὶ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ, τοῦ γλυπτικοῦ καὶ τοῦ διακοσμητικοῦ ἐπιπέδου (1) (ποῦ ἦσαν ὅλα αὐτὰ φρούρια ἀντιστάσεως καὶ πηγαὶ πλοῦτου

(1) Πρέπει νὰ μὴ λησμονοῦμεν, ὅτι καὶ ἡ ἀρχαία θερησκεία, ὅπως καὶ ἡ ση-

διὰ τὴν ἔθνηκὴν θρησκείαν) καὶ εἶδαν ἐρημουμένους τοὺς ναοὺς καὶ διασκορπιζόμενα τὰ ἐπιταλεῖα αὐτῶν, δὲν ἦτο δυνατὸν βεβαίως παρὰ μὲ φανατικὴν ἐπιμονὴν νὰ κρητίσουν εἰς χεῖρας τῶν ἐπὶ τοῦ φιλολογικοῦ, τοῦ πνευματικοῦ γενικῶς ἐπιπέδου, τὸ μόνον συνδετικὸν, καὶ ἀπέμεινε πρὸς τὴν παράδοσιν ἐκείνην νῆμα, τὴν μόνην σανίδα σωτηρίας, τὸν ἀττικισμόν. Οἱ ἔθνηκοι Ἕλληνες δὲν ὑπεχώρησαν καθόλου χωρὶς κρητῆριαν ἀνάλογον μὲ τὴν πίεσιν καὶ χωρὶς νὰ ρίψουν πάρθια βέλη κατὰ τοῦ κύματος τῶν ἐπερχομένων ὄχλων. Μάλιστα δὲ ἡ βαθυτέρα ἀνάλυσις αὐτῶν τούτων τῶν χριστιανικῶν σημερινῶν παραδόσεων καὶ λαϊκῶν ἐθίμων ἀποδεικνύει, ὅτι πρὸ παντὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος οἱ Ἕλληνες καὶ εἰς ἄλλα ἀκόμη, ἐκτὸς τοῦ λογοτεχνικοῦ, ἐπίπεδα ἀπέδωσαν κατ' οὐσίαν νικητὰ κατὰ τοῦ ἀνευκάλου. Ὁ χριστιανισμὸς ἐπὶ μακρὸν ἐπήγαγε ἰδικόν του δρόμον, ἐξ ἄλλου αἱ Σχολαὶ τῶν Ἀθηνῶν αἰετὶς ἐκλείσθησαν πολὺ ἄργά ὕστερον ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ (τὸ 529 μ.Χ.) εἶχαν κάθε συμφέρον ζωτικὸν βεβαίως νὰ καλλιεργοῦν τὸν ἀττικισμόν ἐν τῇ φιλολογίᾳ, ἀπρὸ δὲν ἠδύνατο νὰ κάμουν τίποτε περισσώτερον.

Ἰπὸ τὸ φῶς τῶν παρατηρήσεων αὐτῶν, ἡ φυσιογνωμία τοῦ ἀττικισμοῦ διασπρητίζεται καὶ φαίνεται καθαρά, ὅτι οὗτος ἦτο εἰς μὲν τὴν δυσάρεστον ἀρνητικὴν πλευράν του ὡς μία μοιραία συνέπεια τῆς οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀποσυνθέσεως τῶν δραστηκῶν ζωντανῶν πυρήνων τοῦ κλασικοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς κυρίως Ἑλλάδος, εἰς δὲ τὴν θετικὴν ὡς τὸ κυριώτερον ὄργανον περισώσεως πικρὸς ὅ,τι ἠδύνατο νὰ περισωθῆ ἐκ τῶν ναυαγίων. Προφανῶς πρόκειται περὶ ἀναγκαίας ἱστορικῆς συνεπειᾶς καὶ ἡ εὐχέρεια τῆς ἐπιλογῆς δὲν ὑπῆρξε ποτέ.

Ἐς πρὸς δὲ τὴν, ὑπὸ τῆς διαλεκτικῆς κριτικῆς μεθόδου μελέτης τῆς ἱστορίας, ἐπιρριπτομένην ἐπ' αὐτοῦ ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ ἀθλήου ἐκείνου Ἀλικαρνασέως εὐθύνην, αὕτη βεβαίως εἶναι μόνον ἓνας τρόπος τοῦ λέγειν Ὁ Διονύσιος δὲν ἦταν ἐκ τῶν ὀδηγῶν τοῦ ἔθνους διὰ νὰ τοῦ καταλογίσωμεν εὐθύνας, ἀλλὰ καὶ οὐδὲ ἠδύνατο νὰ εἶνε ὀδηγός, διότι, μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐλευθερίας, δὲν ὑπῆρχε πλέον ὁ ἑνώτερος αὐτὸς ρόλος· πράγματι ἡ ὑποτέλεια ἐπέφερε τὴν διακοπὴν τῆς ὀργανικῆς ἐκείνης δι' ἧς ἀναδεικνύονται οἱ ὀδηγοὶ λειτουργίας, ἧτις εἶνε αὕτη ἡ ἐκδήλωσις τοῦ ἐλευθέρου πολιτικοῦ βίου τῶν ἔθνων· οἱ Ἕλληνες εὗραν, ὡς ἄτομα πλέον ὁ κρητῆρις—ὄχι ὡς ὀργανισμὸς πολιτικὸς καὶ ἔθνηκος, τὸν τρόπον νὰ ἐξοι-

μερινὴ ἄλλως τε, εἰς τὴν κρατικὴν τῆς συνεδέετο μὲ συμφέροντα ὑλικὰ· τὸ ἴδιον συνέβη καὶ διὰ τὴν τέχνην γενικῶς, ἧτις προϋποθέτει, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς πληθῆος τῶν ἔργων καὶ ἔδωκε, ἰσχυρὰ καὶ ἀετῶς ὀργανωμένα ὀλόγηρα εἰς τοὺς καλλιτέχναις συνεργεῖα, ἅτινα ἐπλήττωτο ἐκ τῆς μεταλλαγῆς εἰς τὰ συμφέροντά των καὶ εἰς αὐτὸν τὸν βιοπορισμὸν των.

κονομηθῆ ἕκαστος ἐντὸς τοῦ νέου καθεστῶτος περισώζων ἔτι ἡδύνατο ἐκ τῆς ἀξιοπρεπείας του· καὶ ὁ Διονύσιος ἦτο ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἐκαλύφθησαν ὑπὸ τὴν σκιάν τοῦ μεγάλου ἔργου τῶν προγόνων. Ἔγεινε ἕνας ἐπαγγελματίας τῆς κλασικῆς γραμματολογίας κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἕκαστος ὅν καὶ ἄλλοι ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως εὐραν τὸν τρόπον νὰ ζοῦν εἰς βάρος τοῦ ἔθνους καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ ἔργου τῶν γενεῶν ποῦ ἐπέερασαν, ἐπειδὴ δὲν ἦτο δυνατὸν πλέον νὰ ἐξοικονομηθοῦν ἐκ τοῦ ὄργανικοῦ περισσεύματος τῶν κεφαλαίων τῆς συγχρόνου των ζωῆς τοῦ λαοῦ συναυξανόμενοι μετ' αὐτοῦ καὶ εἰς ὄφελος αὐτοῦ. Ὁ Διονύσιος ἐπῆγε καὶ αὐτὸς εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς Ρώμης καθὼς καὶ οἱ ἄλλοι παρουσιάσθησαν ἐν Ἑλλάδι ἐνώπιον τῶν βαναύσων Ἰπάτων, καὶ εἶδε βεβαίως, ὅτι θὰ συνηλλάσσετο ἐκεῖ ἐπιωφελῶς, ἐὰν προσέφερον ἔχι τὰ πνευματικὰ καὶ τὰς φάσεις τῶν ἀκατασχέτων μεταβολῶν τῆς γλώσσης· ἀλλὰ τὸ καλύτερον καὶ τὸ ὠραιότερον ἀπὸ ἔτι διέθετεν ἡ γραμματολογία τῆς χώρας του, ἐκεῖνο προφανῶς ποῦ ἐζητεῖτο καὶ εἶχεν ἀξίαν ἀνταλλακτικὴν, ἐκεῖνος ποῦ εἶχεν πέρασιν καὶ ἔχι τὸ κατώτερον εἶδος· ἦτο διὰ τοῦτο φυσικὸν νὰ πείσῃ ἡ προτιμησὶς του εἰς τὰ πνευματικὰ προϊόντα τῆς Ἀττικῆς, ἅτινα εἶχαν στερεωμένην φήμην ἀπὸ μακροῦ. (1) Ἀκόμη δὲ φυσικώτερον ἦτο νὰ συμβουλευσῇ καὶ εἰς τοὺς συντεχνίτας του ὅλα αὐτὰ τὰ ἐπαγγελματικὰ του μυστικὰ ὅσα ἐκ πείρας ἐδιδάχθη. Οὐδὲ εὐθύνεται ἐὰν οἱ ἀκόλουθοί του περιέπεσαν εἰς ὑπερβολάς.

Ὁ ἄττικὸς λογικισμὸς, ὁ ἄττικισμὸς εἶνε ἐφεύρημα τῆς παρακμῆς τὸ ὅποσον ἐκαλλιέργησαν ἴσως ἰδιαιτέρως τὸ πρῶτον οἱ ἐπὶ τῆς Ἀσίας Ἕλληνας, οἵτινες καὶ πρῶτοι θὰ ἀντελήφθησαν τὴν χρησιμότητά του, διότι καὶ πρῶτοι αὐτοὶ ἦλθαν εἰς εὐρυτέραν καὶ συνεχῆ ἐπαφήν μετὰ τοὺς βαρβάρους· Ὁ ἄττικισμὸς κατὰ ταῦτα καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν ἀφετηρίαν του καὶ εἰς τὴν πρώτην περιόδον του δὲν εἶνε γνήσιος ὄργανικὸς καρπὸς τοῦ ἔθνους, καρπὸς φυσικὸς καὶ ἀναγκαῖος εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ συντήρησιν ἐφ' ἔσον ἦτο ἐλεύθερον καὶ ἀκμαῖον, ἀλλὰ εἶνε ἐμπόρευμα, εἶνε ἀντικείμενον τῆς συναλλαγῆς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, ἀφ' ἧς ἡ μεταξὺ των ἐπαφὴ ἐνεστάθη καὶ ἐσυνεχίσθη ὑπὸ ἔρους καταστάνας ἐντὸς ὀλίγου δυσμενεῖς διὰ τοὺς πρῶτους. Ὁ ἄττικισμὸς εἰς τὴν πρώτην περίοδον του ἦλθεν ὡς συνέπεια τῆς ἐξασθενήσεως τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἀλλοιωσῆς τῶν ἔρων τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς· αὐτοῦ καὶ ὑπῆρξεν ἕνα φαινόμε-

(1) Ἀκόμη ἀπο τῆ: ἐν Σικελίᾳ καταστροφῆς, οἱ Ἀθηναῖοι ὀκλίται, ποῦ ἔπεσαν αἰχμάλωτοι καὶ ἐπωλοῦντο ὡς δοῦλοι εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Σικελίας καὶ Ἰταλίας ἐπέτυχαν νὰ ἐπανακτήσουν τὴν ἐλευθερίαν των ὅσοι ἐξ αὐτῶν ἤξευραν νὰ ἀπαγγείλουν εἰς τοῦς κυρίους των στίχους τοῦ Εὐρυπίδου. Ταῦτα ἀναφέρει ὁ Θουκυδίδης εἰς τὰ κεφάλαια τῶν ἱστοριῶν του ἅτινα περιλαμβάνουν τὰ τῆς τραγικῆς σικελικῆς ἐκστρατείας.

ιον χαρακτηρὸς ἀντιπαθητικωτάτου. (1) Μόνον δὲ βραδύτερον ἀναφαίνονται καὶ τῶνοι τινὲς ἀνεκτοὶ εἰς τὴν φυσιογνωμίαν του, εἶταν, λόγῳ τοῦ ὀστερμέτρου ἐπὶ μεγάλου μετώπου διασχορπισμοῦ τοῦ ἀποικιακοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς πτώσεως τῶν πολιτικῶν κέντρων τῆς βάσεως αὐτοῦ. ἐπὶ τὴν ἠδὲ ὀργανικὴ ἰκονία τῆς γλωσσικῆς ἐξελίξεως καὶ ἡ ὑποχρεωτικὴ συσπείρωσις ἐλόγουρα εἰς τὴν λογίαν παράδοσιν.

Ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Χατζηδάκις, ὅστις γενικῶς εἶνε ἐπιεικέστερος ἀπὸ τὸν Κρουμπάχερ ἀπέναντι τοῦ ἀτικισμοῦ εἰς ἕλας τὰς περιόδους τῆς ἐκδηλώσεώς του, εὕρισκε ἐν τούτοις καὶ αὐτὸς τρόπον νὰ τὸν μεμφθῆ ἀπὸ τῆς ἰδικῆς του πάντοτε βάσεως. Εἶναι ἀρκετὰ διδακτικὴ ἢ παρακολούθησις τοῦ νήματος τῆς σκέψεως τοῦ κ. Καθηγητοῦ.

Τὰς μεταβολὰς αἱ ὁποῖαι κατέληξαν εἰς τὴν «Κοινὴν» τὰς δικαιολογεῖ καὶ αὐτὸς ἐπίσης ὡς αναγκαίας, λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα κατέστη τότε σχεδὸν παγκόσμια καὶ ὤφειλε νὰ εἶναι «ἀπλή καὶ εὐμεταχείριστος, ἀπηλλαγμένη πολυτυπίας καὶ ἀνωμαλιῶν καὶ πολυπλόκων συντάξεων κτλ. (ὄρα ἀγγλικὴν γλῶσσαν). Κατ' ἀλήθειαν ἄρα ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα μεταβληθεῖσα καὶ ἀπλοποιηθεῖσα κατέστη καταλληλοτέρα πρὸς τὴν μεγάλην αὐτῆς ἀποστολὴν τῆς γενικῆς χρήσεως». «Ἄλλην δ' ὁμοίως, λέγει, γνώμην περὶ τῆς ἀξίας τῆς γλώσσης ταύτης εἶχαν οἱ μεταγενέστεροι λόγιοι Ἕλληνας. Ἐπειδὴ δηλονότι παραβάλλοντες τὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους παραγόμενα φιλολογικὰ ἔργα πρὸς τὰ τῶν ἀρχαιοτέρων δοκίμων συγγραφέων, ἴδμεπον προφανῶς, ὅτι ὑπελείποντο κατὰ πολλὰ, ἐνόμισαν, πλημμελῶς, ὅτι αἰτία τούτου εἶναι ἡ ἐπιγενομένη ἀλλοίωσις τῆς γλώσσης. Ἡ ἀλήθης ὁμοίως αἰτία τούτου ἦτο ὅτι το Ἑλληνικὸν ἔθνος κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον χρόνους, καίτοι ἐπέδωκε μέγας εἰς τε τὰς θετικὰς λεγομένας σήμερον ἐπιστήμας καὶ εἰς τὰς φιλολογικὰς ἐρεῦνας (γραμματικὴν, ἐρμηνευτικὴν καὶ κριτικὴν ἱστοριογραφίαν...) παρημέλησεν ὁμοίως καθόλου εἰπεῖν τὴν λατρίαν τοῦ καλοῦ, ἔνεκα τῆς ἐν ταῖς νέαις χώραις, ἐν αἷς τὴν ἡκμαζεν, ἐπικρατήσεως τῆς χρησιμοθηρίας...»

Ἐπειδὴ δ' ὁμοίως, προσθέτει, οἱ Ῥωμαῖοι ἤδη π.Χ. ἐμμήθησαν τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς καὶ εἶτω παρήγαγον δόκιμον φιλολογίαν (Κικέρων, Ὀράτιος, Βιργίλιος) οἱ ἡμέτεροι ἐνόμισαν, ὅτι θὰ ἠδύναντο καὶ αὐτοὶ, μιμούμενοι τοὺς ἀρχαίους, νὰ πλάσσωσι δόκιμα ἔργα. Κατ' ἀρχὴν δεδαίως δὲν ἦτο ἡ σκέψις αὕτη πλημμελής, τὸ κακὸν ὁμοίως εἶναι ὅτι δὲν περιωρίσθησαν, ὅπως οἱ Ῥωμαῖοι καὶ ὅπως κατ' ἀρχὰς ἐσκοπεῖτο,

(1) Ἐάν εἶχαν τὴν ἐμπνευσιν καὶ τὴν δύναμιν ν' ἀντισταθοῦν εἰς τὸν κατακτητὴν ἐνόπλιος μέχρι τέλους ὁ ἀτικισμὸς δὲν θὰ ἀνεπτύσσετο τόσον ποτε.

έντός των επιτετραμμένων όρων, ήτοι έν ήρχέσθησαν νά μιμηθώσι τό πνεύμα των δοκίμων, την μέθοδον αύτων, την όρθήν σύνθεσιν του λόγου, τό άπλοον και καθαρόν ύφος, τον Έλληνισμόν, όπως συνεδούλευεν ο Διονύσιος ο Άλικαρνασσεύς, αλλά προέδθησαν κατά μικρόν μέχρι του ν' αντιγράφωσι τους άρχαίους, ήτοι μέχρι του νά παραλαμβάνωσι τους γραμματικούς τύπους, τάς λέξεις, τάς συντάξεις των άττικών. Προέδθησαν δέ και περαιτέρω, ήτοι άπεκήρυξαν πάν ό,τι ήγγασίετο ύπό των δοκίμων. Κείται ή ού κείται; (παρά τους Άττικοίς)... 'Η παράδοξος αβτη φαινομένη εί: ήμάς θεωρία και προσπάθεια Ισχυσεν επί αιώνας πολλού; και έγένετο αίτία άγαθών τινων αλλά και πλειόνων κακών». Περαιτέρω ο κ. Καθηγητής εκθέτει τά άγαθά ταύτα, εκ των όποιών τό κυριώτερον είνα: δεβαίως τό ό,τι: «Ένα δύνανται νά μεταχειρίζονται: προσηκόντως την γλώσσαν των δοκίμων, έδει νά μελετώσιν αύτην άδιαλείπτως, οβτω δέ έκαλλισργείτο παρ' ήμίν κατά πάντας τους χρόνους όπωςδήποτε ή έλ. παιδεία και διατηρείτο έσθεστον τό θειον πύρ αύτης...» Έκθέτει δέ και εκ των κακών πλειστα έξ ών πρώτον θέτει τό «ότι τά κατ' αύτόν τον τρόπον συντασσόμενα επί πολλούς αιώνας πονήματα κατέστησαν ταχέως κτήμα μόνον των λωγιωτέρων τάξεων του Έθνους, άλλότρια δέ του πολλού λαου, όστις έγκαταλείφθη είς τό σκότος της άμαθείας...».

'Ο καθηγητής κ. Χατζηδάκης γράφων την ιστορίαν όχι του συνθέτου όργανισμου που είνε τό Έθνος, ούτινος ή ιστορική παρακολούθησις χρειάζεται ευρυτέραν μέθοδον, αλλά της γλώσσης και ύπαστηρίζων μάλιστα την διεγλωσσίαν ως καθεστώς φυσικόν και μόνιμον, οβτω βλέπων τά πράγματα, είνε έπόμενον νά περιπίπτη είς μονομερείς κρίσεις και ως άγαθόν τι ν' αναφέρη τό γεγονός, ότι τό Έθνος διετέλεσε ποτε άρχαιοφύλαξ των δοκίμων κειμηλίων του λόγου. Πρώτον, ως προς τό ζήτημα της ευθύνης των λογίων παραγνωρίζει και αυτός, ότι και αύτη ή «Κοινή», όπως διερμολώθη, ήτο αδύνατον νά εξελιχθη, λόγω των ακολουθησάντων άποσυνθετικών του Έθνους ιστορικών γεγονότων, ως γραπτή γλώσσα χωρίς ν' άπομακρυνθη άπαίρως από την κατά τέπους ζωντανήν λαλίαν του Έθνους· και ό,τι, συνεπώς, οι λόγοιο άνδρες, έμπεσόντες έντός του σιδηρου κλοιου του πεπρωμένου και ευρεθέντες είς την ανάγκην νά προσκολληθουν είς την «Κοινήν», είς ένα δηλαδή γλωσσικόν τύπον, ο όποιος ήτο ήδη νεκρός ή έντός όλίγου έμμελλε έπίσης νά νεκρωθη, έπραξαν ως άριστα, όταν, κρίνοντες τό μη χειρόν βέλπιστον, έπροτίμησαν νά ταύτίσουν την τύχην των με τον άττικόν, τον λαμπρότερον έξ όλων των νεκρών τούτων τύπων. Ούδεις δύναται νά κατηγορήσῃ τους λογίους, όταν, της πραγματικότητος ύποχωρούσης ύπό του; πόδας των, έγαντζώ-

θησαν εἰς τὸ ὠραιότερον ἀπὸ τὰ ἱστάμενα εἰς τὸν ὀρίζοντα νέφη, ἐφ' ὅσον μάλιστα τοῦτο ἐξυπηρέτει καλότερον παντὸς ἄλλου καὶ τὰ ἴδια αὐτῶν συμφέροντα ὡς καὶ τὰ γενικώτερα τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως, κατὰ τῆς ὁποίας ἐντὸς ἔλλογου ἐξαπελύθησαν αἱ διαίτεραι θύελλαι.

Ἐπὶ πλέον πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι δὲν ὑπάρχει καμμία παράλληλος μεταξὺ τῆς μιμήσεως τῶν Ῥωμαίων καὶ ἐκείνης τῶν λογίων, διότι αἱ ἱστορικαὶ περιστάσεις εἶναι ἀντίστροφαι τὴν στιγμήν, καθ' ἣν ὁ Ἑλληνισμὸς ἀνεκκλύθη ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους, οὗτοι εὐρίσκοντο ἐν τῷ ἀπογεῖφ τῆς ἀκμῆς των, ἡ δὲ ἀνακάλυψις ἐπῆλθεν ὡς μία εὐτυχῆς διοχέτευσις εἰς τύπους ὑπερόχους τῶν πληθυσῶν δυνάμεων των καὶ ἡ μιμητικὴ προσπάθεια ἐπραγματοποιήθη παραλλήλως μὲ πρᾶγματι ἐπαναστατικὰ ἄλματα πνευματικῆς προόδου ἀληθινῆς· ἀντιστρόφως ἡ μιμητικὴ προσπάθεια τῶν ἑλλήνων λογίων φέρει τὸν χαρακτήρα πρᾶξεως ἐξόχως συντηρητικῆς, εἰς ἣν τὸ ἔθνος ὑπέκυψεν κατόπιν τῆς ἤττης του ἐν Κύρῳ καὶ τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἐν Ἀσίᾳ ἀποικισμοῦ του. Ἐν τῷ ἔθνος ἰστέκετο καλὰ εἰς τὰ πόδια του, ἡ μίμησις αὕτη δὲν ἦν κατὰ φύσιν καὶ ἐπιμένω εἰς αὐτό, οἷον εἶναι τὸ κυριώτερον θεωρητικὸν ἐπιχειρήμα ὑπὲρ τῆς διγλωσσίας, τῆς σχετικῶς δηλαδὴ ἀναγκασίας ἀποστάσεως τῆς γραφομένης λογοτεχνικῆς ἀπὸ τὴν ὀμιλουμένην γλῶσσαν· ἡ διγλωσσία ἢ μᾶλλον ἡ πολυγλωσσία ὑπῆρξε συνέπεια τῶν ἤττων καὶ τῆς διασχίσεως τοῦ ἔθνους καὶ ὄχι φυσικόν τι· τώρα, ὅπου τὸ ἔθνος εὐρίσκεται συγκεντρωμένον ἐν χώρᾳ συνεχεῖ εἰς μάζαν ὀμοιογενῆ, εἶνε καιρὸς πλέον νὰ ἀλλάξῃ τὴν διαίτην του καὶ νὰ παύσῃ νὰ τρέφεται μὲ τὰ θνητὰ δι' ὧν παρηγορεῖτο εἰς τὰς συμφορὰς του· ἐνισχύσατε καὶ τονώσατε τὸ ἔθνος καὶ ἀφήσατε τὴν καλλιέργειαν τῆς γλώσσης του· ὁ ἀπόλυτος ταῦτισμὸς τῆς ὀμιλουμένης καὶ τῆς γραφομένης θὰ εἶνε ἡ ἐνδειξις, ὅτι ὁ νέος πολιτισμὸς μας ἀρχίζει καὶ ὅτι ἀφήσαμεν ὀπίσω τὸν ἰδικόν μας μεσαιῶνα. Ἀρκεῖ μόνον νὰ ὀδηγήσῃτε τὸν λαόν εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ὀμαδικῆς αὐτοῦ συνειδήσεως καὶ ἰσχυρῶς νὰ ἐνισχύσατε τὴν ἀγροτικὴν, τὴν βιομηχανικὴν καὶ τὴν ναυτικὴν κοινότητα τῆς ἐργασίας του, καὶ θὰ ἔχετε νέαν ἀνθισιν τῆς γλώσσης χωρὶς καμμίαν καλλιέργειαν. Ὁ καθηγητῆς κ. Χατζηγάκης καυχᾶται εἰς τὸ βιβλίον του, ὅτι: «τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἐβείξε πάντοτε μεγίστην ἐπίδοσιν εἰς τὰ γράμματα». Ἐν τούτοις τὸ ἔθνος αὐτὸ δὲν θὰ συγκροτηθῇ ὡς ἔθνος πραγματικὸν πρὸς τὰ ἀφ' ὅτου δείξῃ ἴσην τευλάχιστον ἐπίδοσιν εἰς τὴν τεχνικὴν αὐτοῦ μόρφωσιν καὶ ἴσην ἀφοσίωσιν εἰς τὴν παραγωγικὴν ἐργασίαν, κατερχόμενον ἕως τὰς χαμηλοτέρας βαθμίδας αὐτῆς διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ τέκνων καὶ ὄχι δι' ἄλλων λαῶν, ὅπως συχνὰ συνέβη εἰς τὸ παρελθόν.

Δὲν ἔπαισιον ὁ ἀττικισμός, ἀλλ' ἡ ἑλλειψίς ζωτικῶν πυρήνων. Τοῦτο εἶνε ἡ βάση. Ἐὰν ἐξ ἄλλου ὁ κ. καθηγητῆς ἐνέπιπτεν ἐν τῇ σειρᾷ τῶν συλλογισμῶν του εἰς αὐτὴν τὴν παρατήρησιν καὶ ἂν ἀκόμη πρα- δεχθῶμεν, ὅτι κατὰ τὴν διαδρομὴν τῆς ἱστορίας ἐδόθη ἐν τούτοις συχνὰ ἡ εὐκαιρία τῆς ἀναδειξεως τοιούτων πυρήνων (καὶ ἐδόθη πράγματι ἀπὸ τὸ ἔθνος τοιαύτη εὐκαιρία εἰς τοὺς ἡγέτας του) τότε ὁ κ. καθηγητῆς θὰ ἔπρεπε νὰ παρκαστήσῃ σαφέστερον τὸ κακὸν ποῦ ἀποδίδει εἰς τὸν ἀττι- κισμὸν καὶ νὰ ἐγκαταλείψῃ συνάμα τὴν θεωρίαν τῆς διγλωσσίας· λέγει ὅτι τὰ λόγια πονήματα κατέστησαν ἀλλότρια τοῦ πολλοῦ λαοῦ, τῶν «συρφάκων» ὡς ἔλεγαν οἱ ἀττικισταί. Θὰ ἔπρεπε λοιπὸν νὰ προσθέσῃ ἀκόμη, ὅτι ἐκ τῶν κακῶν τοῦ ἀττικισμοῦ τοῦτο εἶνε τὸ μέγιστον, τὸ ὅτι δηλαδὴ, μὲ τὴν ἣν καθιέρωσε συντηρητικὴν τάσιν, ἀπέδη ὡς ἀπα- τηλὸς ἰστὸς ἀράχνης, ὅπου ἐνεπλάκθησαν ἀποπνικτικῶς καὶ ἀγόνως ἔλα ἔκεινα τὰ στοιχεῖα τῆς ἡγετιδὸς τάξεως τοῦ λαοῦ, ἅτινα θὰ ἦσαν προω- ρισμένα νὰ χρησιμεύσουν ὡς πνευματικοὶ αὐτοῦ ἀρχηγοί, ἀναδεικνύμενα ἐκ τῶν σπλάχνων αὐτοῦ εὐθέως καὶ διὰ τῶν δυνάμεων τῶν φυσικῶν, αἰτίνας εὐρίσκοντο ἐν ἐνεργείᾳ πραγματικῇ· ὄντως ὁ ἀττικισμός, διὰ τοῦ συντηρητικοῦ εὐνοουχισμοῦ του ἀπορφάνισεν ἐκ τῶν φυσικῶν αὐτῶν ἡγετῶν κατ' ἐπανάλησιν τὰ τμήματα τοῦ ἔθνους, εἰς τὰ ὅποια ἐδόθη ἡ εὐκαιρία νὰ στηριχθοῦν εἰς τοὺς ἰδίους αὐτῶν πόδας, καὶ νὰ ἀναλάβου τὴν ἐκκαθάρισιν καὶ τὴν ἀνασύνθεσιν ('). Καὶ οὐδόπως θ' ἀπέχῃ τῆς ἀληθείας, ὅστις προφητεύσῃ, ὅτι, ἂν τὸ τμήμα τοῦ ἔθνους, τὸ ὅποιον ἀπὸ τοῦ 1821 ἡγέται αὐτοῦ φθάσῃ μέχρι τέλους ν' ἀνατρέψῃ τὸν συντηρητικὸν λογιωτατισμὸν ὅχι βεβαίως διὰ τῆς παρατάξεως γραμμα- τικῶν ἐπιχειρημάτων, ἀλλὰ δι' ἐκρήξεως νέων ζωτικῶν δυνάμεων καὶ διὰ βελτιώσεως τῆς οικονομικῆς αὐτοῦ θέσεως δι' ἀκαταπονήτου ἐργα- τικότητος, τότε τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ θὰ πρέπη δικαίως νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς θεμέλιον μᾶς νέας ζωῆς δι' αὐτόν.

Ἐν τούτοις αἱ παρατηρήσεις αὗται εἶναι ἀδύνατον νὰ παρεμβληθοῦν εἰς τὴν σειρὰν τῶν συλλογισμῶν τοῦ κ. Χατζηδάκη, τοῦτο δέ, διότι ἀνήκει εἰς τὴν γενεάν, ἐκείνην, ἣτις ὅχι ἐδίχως ἴσως, δεικνύει, ὅτι θὰ

(1) Καθόλου ἀβάσιμος δὲν εἶναι ἡ παρατήρησις, ὅτι ἡ συγκεντρωτικὴ διοίκησις τοῦ Βυζαντίου καὶ ἡ ἐν αὐτῷ ἐπικρατήσις τῶν ἀττικιστῶν ἀπετέ- λειαν ἕνα ἐκ τῶν ἐμποδίων καθ' ὧν προσέκρουσεν ἡ ἀνθισις τμημάτων τινῶν τῆς χώρας, τὰ ὅποια ἔδειξαν σημεῖα ἰδίας ζωῆς. Ἐξ ἀναδιαστολῆς ἀπο- δεικνύεται τοῦτο ἐκ τῆς τοπικῆς κινήσεως ποῦ ἐπηκολούθησε τὴν κρῆτην ἀλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1204). Κάμωμεν ἀπλῶς τὴν παρατήρησιν χωρὶς νὰ ἰσχυ- ρίζωμεθα, ὅτι οἰοσθήκασι ἐκ τῶν προκυφάντων ὀργανισμῶν θὰ κατώρθωνε νὰ ἐπιπέσῃ ὑπὸ τὰς μετέπειτα ἱστορικὰς συνθήκας.

ἐπιμείνη μέχρι τέλους εἰς τὴν συντηρητικότητά της, κρατούμενη εἰς τὴν αὐτὴν κατ' οὐσίαν θέσιν, ἣν ἔλαβον ἔναντι τοῦ ζητήματος καὶ οἱ ἑλληνοασιάται ἀττικισταὶ τοῦ Βυζαντίου, οἵτινες καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων ἐπίεσθησαν πρὸς τοῦτο καὶ ὡς ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν προελεύσεως οὐδέως ἠδύναντο νὰ πράξωσιν ἄλλως.

Πράγματι, ἂν προσέξωμεν τὴν ἐξέλιξιν ἣν ἔλαβεν ὁ ἀττικισμὸς ἐν Βυζαντίῳ, θέλομεν πεισθῆ περὶ τούτου.

Ὁ ἀττικισμὸς ἔσχεν ἐξαιρετικὰς ὄντως τύχας παρὰ τὸν Βόσπορον. Τὰ μὲν συντηρητικά, καὶ συχνὰ ὅλως ἀρνητικά, δυναμικὰ αὐτοῦ διετήρησεν ἐν ἐνεργείᾳ, ἐνεφάνισε δὲ λίαν συντόμως καὶ ἀποψιν θετικὴν καὶ δραστικὴν.

Ὁ καλύτερος τρόπος τῆς διασαφηνίσεως τῶν γεγονότων αὐτῶν εἶνε ἢ κατὰ πόδας παρακολούθησις τῆς ἐξελίξεως τῶν ἐν πολλοῖς ἐξασιανισθέντων ἐν Ἀνατολῇ Ἑλλήνων, οἵτινες συνεκεντρώθησαν καὶ ἐπεδλήθησαν ἔπειτα ἐν Βυζαντίῳ. Εἶνε δὲ ὁ τρόπος αὐτὸς τόσῳ μάλλον καλύτερος ὅσῳ μέλλει νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ συγχρόνως καὶ εἰς τὴν συναγωγὴν ὅλων τῶν ἐπιθυμητῶν συμπερασμάτων τῆς μακρᾶς, ἣν ἐκάμαμεν διὰ τῆς παρούσης παραγράφου μέσον τῆς ἱστορίας διαδρομῆς ὅπως προσδιορίσωμεν τοὺς λόγους, δι' οὓς οἱ Βυζαντινοὶ Ἕλληνας, ἐνῶ ἐξεχριστιάνισαν καὶ ἐξεπολίτισαν τοὺς Σλάβους, ἠττήθησαν ἐν τούτοις ἀπὸ αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ ἐθνογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ ἐπιπέδου καὶ δὴ ἐντὸς αὐτῶν τούτων τῶν ἐστῶν τοῦ ἡπειρωτικοῦ τμήματος τοῦ ἔθνους.

Πράγματι ὅλως διαφορητικὴ ὁπῆρξεν ἡ τύχη τῶν ἐπὶ τῆς Ἀσίας ἐγκαθιδρωθέντων μεταλεξανδρινῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν τύχην τῶν ἐν τῇ Βαλκανικῇ Χερσονήσῳ ἀπομεινόντων ἀπὸ Παλαγωνίας εἰς τὸ Ταίναρον. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι μετὰ τὴν παλαιὰν ἐκείνην βαθεῖαν φλεβοτόμησιν, ἣτις ἀνήρπασε τὸ ἀνθος τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν Ἀσίαν, διήλθεν μίαν σχετικῶς μακρὰν περίοδον νάρκης, ἕως οὗτο ἀργότερα βαθεῖαι βιολογικαὶ ζυμώσεις ἔφεραν νέους κλάδους ἐπὶ τοῦ γηραιοῦ κορμοῦ· εἰς μίαν κρίσιμον στιγμήν οἱ ἴδιοι ἀνήγγειλαν εἰς τὸν Ἰουλιανὸν τὸν παραδάτην τὴν σκληρὰν τύχην των μὲ λόγους ἐπιγραμματικούς: «Εἶπατε τῷ Βασιλεῖ χαμὰ πῆσε δαιδαλὸς αὐλά, οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύδαν, οὐ παγὰν λαλέουσαν, οὐ μάντιδα δάφνην ἀπέσβεστο καὶ λάλον ὄζωρ». Ἡ πνευματικὴ αὐτῶν καλλιέργεια καὶ ἡ ἀνθισίς ἐσταμάτησεν, οἱ χοροὶ τῶν Μουσῶν διελύθησαν, ἡ μορφωμένη τάξις αὐτῶν ἐγονάτισε καὶ ἀνετράπη ἕως οὗτο τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ ἔθνους μετὰ αἰῶνας ἀνεγεννήθη ἐκ τῆς τέφρας του πραγματικῶς ὡς ἓνα ἔθνος νέον καὶ ζωτικόν. Ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι διερωτῶνται ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου (καὶ εἶνε πολλοί, συχνὰ δὲ καὶ μεγάλοι ἐπιστήμονες μεταξὺ αὐτῶν) θά εὗρουν μίαν ἱκανοποίησιν εἰς τὸ τέλος, ὅταν προσπαθῆσουν νὰ

πεισθούν, ότι έχουν ενώπιόν των τὸ πλεόν ζωντανὸν καὶ πρότυπον παράδειγμα μιᾶς μάζης λαοῦ, ἣτις, ἀφειδίσα εἰς τὰς τύχας τῆς χωρὶς νὰ δυνηθῆ νὰ ἀποκτήσῃ ἰδίους ἐξαιρετικούς πνευματικούς ἡγέτας ἐπὶ μακρὸν λόγῳ ἀλλεπαλλήλων ἱστορικών περιπετειῶν, ἐφθασε εἰς τὸ τέλος διὰ ἀντιδράσεων καθαρῶς λαϊκῶν, συνεχῶν πλὴν ἀφανῶν, νὰ ἐπιπλεύσῃ καὶ ν' ἀναλάβῃ μετὰ αἰῶνας μακροῦς νέον ἱστορικὸν ρόλον· ἡ ἀλήθεια εἶνε, ὅτι ἡ μάζα αὕτη καὶ ἐκ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ διατήρησε μέγα μέρος ἐθίμων καὶ παραδόσεων—ἐν καὶ ποτὲ δὲν ἔλαβε τὸν καιρὸν νὰ ἐκπεργασθῆ εἰς μορφὰς καλλιτεχνικὰς νέας τὸ παλαιὸν ὀλικόν—καὶ ἐπὶ ἄλλης, ἰδίως, δάσεως διηλλάγῃ μὲ τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ὅπως αὐτοδυνάμως ἐπίσης μὲ τὰ ἴδια αὐτῆς λαϊκὰ μέσα ἐνεπλάκῃ μὲ τοὺς Σλάβους βραδύτερον εἰς ἓνα ἀγῶνα ἐπαμφοτερίζοντα ἕως οὗτου ὅχι πρὸ μακροῦ χρόνου ἐφθασε ν' ἀναλάβῃ στάσιν ἐπιθετικὴν κατ' αὐτῶν καὶ ἐπὶ ἄλλων ἐπιπέδων ἀλλὰ καὶ ἐπὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ γλωσσικοῦ, ἐφ' ὅσον ἡ δημοτικὴ μας γλῶσσα, τῆς Στερεᾶς καὶ τοῦ Ἠωριᾶ, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον διαχύνεται πρὸς βορρᾶν. Μὲ μιᾶν λέξιν δυνημέθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπέβλεπεν ἐδῶ κατὰ ἓνα τρόπον ὅπως λαϊκόν, ζωϊκόν, ἀπλοῦν, φυτικόν ὅπως θὰ προσέθετον. Ἐπειτα ἡ σταθερὰ καὶ ἐξόχως ἐξανθρωπιστικὴ ἐπιτηρὴ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος τῆς Ἑλληνικῆς χώρας, ἀκριδῶς ἐκτιμωμένη, δίδει ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων ἀσφαλῆ κλειδα διὰ τὴν εὐρύτεραν μελέτην τοῦ ζητήματος τῆς ἐξελλξεως καὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ νέου αὐτοῦ λαοῦ, ὅστις, παρ' ὅλας τὰς ἐπαλλήλους ἀναστατώσεις ποῦ διεσάλευσαν πάντοτε τὴν μόλις ἐγγιζομένην κάθε φοράν ἰσορροπίαν του, παρουσίασε ἀδιακόπως τὸ φαινόμενον τῆς ἐπίμονης ἐπανόδου εἰς τοὺς ἀντικειμενικούς, τοὺς ἱστορικούς ἐπιβεβαιωμένους, ἑλληνικούς τύπους (ἀτομικούς καὶ κοινωνικούς, πολιτικούς, οἰκονομικούς καὶ διανοητικούς) μὲ ὅλα τὰ πλεονεκτήματα καὶ τὰ μειονεκτήματα αὐτῶν. Ἀκόμη ἡ μελέτη τῶν ὄρων τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ἐπὶ Βυζαντινῶν διαλευκαίνει πλείστα ὅσα σημεῖα τῆς ψυχολογικῆς καὶ κοινωνικῆς του συνθέσεως· εἶτι δὲ μᾶλλον ἡ μελέτη τῶν ὄρων τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἣτις ἀπεκατέστησεν ἐξωτερικῶς μὲν εὐρέα ἀπροσμάχητα ἐπὶ μακρὸν ὄρια—ἐντὸς τῶν ὁποίων ὁ λαὸς ἐκινήθη σχετικῶς ἀνετα—ἐσωτερικῶς δὲ ἓνα εἶδος παγίας δουλείας ἀλλὰ καὶ ἐνδοελληνικῆς εἰρήνης—ἐντὸς τῆς ὁποίας ὁ λαὸς οὗτος ὑπὸ ὄρισμένας τινὰς ἀπόψεις ἐκανεῦρεν ἑαυτὸν καὶ γονίμως συνάμα ἐδοκίμασε τὸν ἀτιμωτικὸν χαλινὸν τῆς ξένης κυριαρχίας ὑπὸ μορφὴν ὁμοιότην συχνά—ἡ μελέτη τῶν ὄρων τούτων τῆς ζωῆς του ἀνοίγει ἐπίσης σαφεστάτας ἀπόψεις ἐπὶ τοῦ ζητήματος τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ νέου ἔθνους, ὅπερ ἔλαβεν ἤδη ἓνα μέτρον καὶ τῆς ἀλληλεγγύης τῆς ἀναγκαίας λόγῳ τῆς ἀμειώτου ξενικῆς πίεσεως, ἐξ οὗ

ἀρνητικῶς ἐτονώθη ἢ συνείδησις τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, καὶ τῆς ἰδίᾳ αὐτοῦ ψυχικῆς ἐσωτερικότητος, ἐξ οὗ ἀνεδείχθη μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸ ὑπέροχον αἰσθητικὸν προῖδόν τῆς δημοτικῆς μας ποιήσεως. Ἄλλο ἔδαφος μελέτης εἶνε οἱ ὄροι ἐν οἷς διεμορφώθη ἢ παράδοσις τῆς κλεφτουριάς, ὁ ἀρματολισμὸς καὶ ὁ κοινοτισμὸς. Τέλος ἕνα νέον γεγονός ἐχον βαθυτάτην σημασίαν εἶνε τὸ ὅτι κατὰ τὰς περιόδους αὐτάς, λόγῳ τῆς βιαιᾶς πίεσεως, πυκναὶ ὀμάδες λαοῦ καὶ δὴ ἐκ τοῦ ἐπαρκῶς πολιτισμένου ἠναγκάσθησαν νὰ ἀποσυρθοῦν μονίμως ἐκ τῶν πόλεων καὶ τῶν παραλίων πρὸς τὰς ὄρεινὰς καὶ δυσπροσίτους περιοχὰς τῆς χώρας — περιοχὰς πυκνωθείσας τότε σχετικῶς περισσότερον ἢ ἄλλοτε — πράγμα ποῦ βιολογικῶς ἐπηρέασε τὸν σχηματισμὸν τοῦ νέου λαοῦ, ἐπιδράσαν ὡς εἶδος ἐκκαθαριστικῆς καὶ ἀνανεωτικῆς ἐπιλογῆς. Μὲ μίαν λέξιν ἔχομεν ἐδῶ μίαν ὄχι μηχανικὴν ἀλλὰ ὄργανικὴν ζωικὴν συνέχειαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὅπως δὲ τοῦναντίον συνέβη μὲ τοὺς ἐπὶ τῆς Ἀσίας Ἑλληνας, οἵτινες, καίτοι ὑποστάντες ἀπείρους ἀλλοιώσεις ἐπὶ τοῦ πρακτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, διετήρησαν κατὰ τρόπον συνειδητὸν ἀδιάκοπον τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου μὲ μίαν ἀδάματον συνείδησιν ἣτις ὀπῆρξεν πλήρης αὐτοεπιγνώσεως ἐπὶ τοῦ οὐσιώδους τούτου σημείου. Εἶνε δὲ χαρακτηριστικόν, ὅτι ἐπέτυχαν τοῦτο καὶ δι' ἄλλων μὲν πολλῶν δεδαίως μέσων ἀλλὰ πρὸ παντὸς διὰ τοῦ ἀττικισμοῦ, ὅστις, καὶ ὅταν, μετὰ τὴν δευτέραν ἀλωσιν τοῦ 1453, ὑπέστη πλήγμα σχεδὸν θανάσιμον ἐν Βυζαντίῳ, οὐδόλως ἀνετράπη, ἀλλὰ, προσωρινῶς καταφυγὼν εἰς Εὐρώπην, ὅπου καὶ ἄφησε ζωτικώτατα σπέρματα, ἐπανήλθεν ἐντὸς ὀλίγου καὶ ἐγκαθιδρύθη ἐκ νέου εἰς Φανάριον καὶ ἀλλαχοῦ τῶν Βαλκανίων καὶ τῆς Ἀνατολῆς ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου ἀπεκατέστησε πράγματι τὴν συνέχειαν τοῦ ἔργου του, ὅπερ ὀπῆρξεν πάντοτε ἕνα εἶδος μνημονικῆς μορφικῆς ἀναγωγῆς τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἀνατροφῆς αὐτοῦ πρὸς τὰς πηγὰς τῆς ἐνδόξου κλασικῆς ἀρχαιότητος.

Ἰδοῦ ποῖα ὀπῆρξεν ἐν περιλήψει ἡ ἐξέλιξις τῶν ἐπὶ τῆς Ἀσίας Ἑλλήνων: ἐν πρώτοις ὁ ἀναγνώστης δεόν νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν μνήμην του τὰ ὅσα ἐξεθέσαμεν ὀμιλοῦντες περὶ τοῦ μεταλεξανδρινοῦ ἀποικισμοῦ εἰς τὴν Ἀνατολήν· ἐξηγήσαμεν ἐκεῖ ὅτι οἱ Ἑλληνας ἐκαίνοι, οἵτινες ἀπέτυχαν ἐθνικῶς ἐν Ἀσίᾳ, ἐπεδλήθησαν ἐν τούτοις ὑπὸ τὸν τύπον οἰκονομικῆς, ἐμπορικῆς καὶ πολιτικῆς ἐπὶ μακρὸν διεισδύσεως, ὡς μία τάξις οὕτως εἰπεῖν ἀστική καὶ ἀρχουσα, ὡς μία χωριστὴ πανίσχυρος caste· ἐξηγήσαμεν ἀκόμη διατί οὗτοι, ἔμποροι ὄντες καὶ βιομήχανοι καὶ ἠναγκασμένοι νὰ ὑπηρετήσωσι τὰς ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου αὐτοῦ ἀνάγκας καὶ ἐξεῖς τοῦ ὄγκου τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, ἀπέβαλαν εἰς τὸ τέλος τὰς

καθαρὰς ἑλληνικὰς συνθηλαίας ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ· ἐξηγήσαμεν πῶς περιεβλήθησαν τὸ ἀσιατικὸν ἔνδυμα καὶ πῶς ὑπέκυψαν ἐν τῇ πρακτικῇ ζωῇ· ὑπέκυψαν ἀκόμη ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, ἐπὶ τοῦ ὁποῦο ἡ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ ἡ ὅλη σχετικὴ τυπικὴ λειτουργικὴ, καλλιεργηθεῖσαι τὸ πρῶτον ἐν μέσῳ τῶν ἀσιατικῶν λαῶν, ἐδημιούργησαν ἰδίους τύπους καὶ ρυθμούς καὶ τὴν καθόλου Χριστιανικὴν τέχνην (ἀρχιτεκτονικὴ, γλυπτικὴ, δικοσομητικὴ, ξυλογλυπτικὴ, χρυσοχοικὴ...) ἣτις ἀπέβη ἐν Βυζαντίῳ ὕστερον μίαν τέχνην καθαρῶς λαϊκὴν (') καὶ ἐπεβλήθη δι' αὐτοῦ, ὡς τοιαύτη, μετὰ τῆς θρησκείας εἰς μεγίστην ἀκτινα γύρω καὶ ἐπὶ μακρὸν σχεδὸν ἕως σήμερον κατεκράτησεν ἐπὶ τῶν ἐκχριστιανισθέντων σλαβικῶν καὶ ἄλλων λαῶν. Ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ δὲ ἐπιπέδου εἰ μεταλεξανδρινοὶ Ἀσιάται Ἕλληνας οὐδέποτε ὑπέκυψαν· διετήρησαν ἀντιθέτως ζωηρὰν τὴν συνείδησιν τῆς ὑπεροχῆς ταύτης καὶ ἀδιάκοπον τὴν παράδοσιν ὡς καὶ τὰ μετὰ δι' ὧν πρακτικῶς ἐτρέφετο αὕτη· ὁ δὲ ἀττικισμὸς ὑπῆρξεν προφανῶς ἡ κυρία ἔκφρασις τῆς ὑπεροχῆς τῶν Ἑλλήνων αὐτῶν ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου.

Τοιαῦτα περίπου ὁπῆρξαν τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐπὶ μακρὸν βασιλικῶς ἀρξάντος ἐν Ἀνατολῇ μεταλεξανδρινοῦ Ἑλληνισμοῦ, τοῦ συγκεντρωθέντος κατὰ μικρὸν ἔπειτα εἰς τὸ Βυζάντιον, ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ὁποῦο ὑπήχθησαν ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ὅλαι ἐκεῖναι αἱ χῶραι ἀπὸ τῆς Κυρηναϊκῆς μέχρι τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Καυκάσου, ὅπου οἱ μεταλεξανδρινοὶ Ἕλληνας εἶχαν ἰδρύσει τὰ μεγάλα αὐτῶν ἀστικά, ἐμπορικὰ καὶ πνευματικὰ κέντρα. Ἦδη ἐγκαίρως τὰ κέντρα αὐτὰ προσέβλεψαν τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Βυζαντινῆς ἀόλης. Εἶνε δὲ γνωστὸν, ὅτι, ὅταν ὁ Τουσιτιανὸς ἐξέπεμπεν τοὺς στρατηγούς αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἰταλίαν διὰ νὰ τὴν ἐπαναφέρῃ ὑπὸ τὸ σκῆπτρον αὐτοῦ, ἡ μεγαλόνομος Θεοδώρα ἐπέμεινε πλησίον αὐτοῦ, ὅτι ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ Συρία εἶχαν πολὺ μεγαλητέραν ἀξίαν διὰ τὴν Μοναρχίαν. Αὐτῶν δὲ ἀκριβῶς τῶν ἐπαρχιῶν ὁ Ἑλληνισμὸς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἐπεκράτησεν ἐν Βυζαντίῳ καὶ ἐπέθηκεν ἀνεξάλειπτον ἐπ' αὐτοῦ τὴν ἀστικὴν, ἐμπορικὴν καὶ πολιτικὴν αὐτοῦ σφραγίδα. Δι' αὐτοῦ δὲ ἐπίσης τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐγκαθιδρόθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ ἀττικισμὸς, ὡς ἡ κυρία ἔκφρασις αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου.

Τὰ δὲ πράγματα ἔχουν κατ' ἀλήθειαν ὡς ἐξῆς: Ἡ ἑλληνικὴ ἀρ-

(1) Ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ τέχνη ὑπῆρξεν λαϊκὴ, κατὰ παράδοσιν καθαρὰ τέχνη, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι σχεδὸν οὐδὲ τῶν μεγίστων ἐκ τῶν καλαιπότερων αὐτῆς καλλιτεχνῶν διεσώθη ἀνάμνησις ἀτομικῆ.

χουσα αὐτῇ τάξις ἐν Βυζαντίῳ δὲν ἠδύνατο, ὡς ἐκ τῆς προελεύσεως αὐτῆς ἀκόμη δὲ καὶ ὡς ἐκ τῶν γενικωτέρων ἱστορικῶν συνθηκῶν τῆς ἐποχῆς, νὰ λάβῃ ἀντίληψιν περὶ τῆς μάζης τοῦ λαοῦ, καθ' ὃν τρόπον συμβαίνει εἰς ἡμᾶς τοῦτο σήμερον, οὐδ' εἶχε τὴν εὐχέρειαν νὰ διακρίνῃ ἐντὸς τοῦ λαοῦ τούτου τὰς κατ' ἰδίαν φυλάς καὶ τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα ἐν τῇ τρομερᾷ ἐκείνῃ χωάνῃ, ὅπου μυρία συνεφύροντο φυλαὶ καὶ γλώσσαι· δὲν ἔβλεπε παρὰ πληθυσμοὺς ὀποτελεῖς καὶ χεῖρας ἐργατικᾶς, ἃς διέθετε ἐν τῷ πολέμῳ καὶ τῇ εἰρήνῃ κατὰ τὰς ἀνάγκας τῆς Αὐτοκρατορίας, τῆς θρησκείας, συχνὰ δὲ κατὰ τὰς τάσεις καὶ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀττικιστικῆς πνευματικῆς τῆς παραδόσεως καὶ φιλοδοξίας. Εἰργάσθη πρὸς τοὺς σκοποὺς αὐτοὺς δι' ὄλων τῶν μέσων καὶ δι' ὄλων τῶν λαῶν ἐντοπίων καὶ μισθοφόρων, πρὸ τῆς παρεῖχε τὸ περιβάλλον. Τὸ μόνον πρὸς ἧτο δυνατὸν νὰ σταθῇ ἀπέναντί τῆς καὶ τὸ ὅποῖον ἔλαβε πάντοτε ὀπ' ὄψιν τῆς, ἦτο ὁ πιθανὸς σχηματισμὸς ἐντὸς τῆς μίας ἢ τῆς ἄλλης ἐκ τῶν ὀποτελῶν φυλῶν ἀρχούσης τάξεως ἀντιπάλου. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου οἱ Βυζαντινοὶ Ἕλληνας ἔλαβον ἔλα τὰ μέτρα τῶν ἀπέδειξε δὲ ἐπὶ τῆς κατευθύνσεως αὐτῆς καὶ ὁ ἀττικισμὸς τὴν θετικὴν δημιουργικὴν αὐτοῦ δρᾶσιν· διότι καὶ δι' ἄλλων μέσων καὶ διὰ ἀττικισμοῦ πρὸ παντὸς οἱ Ἕλληνας τοῦ Βυζαντίου προσεῖλκυσαν ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς τάξεως αὐτῶν καὶ ἀρωμοίωσαν (ἀπὸ τοῦ προσώπου τοῦ Αὐτοκράτορος ἕως τὸν ἐλάχιστον ἀστὸν, ἔμπορον ἢ λογιώτατον) ἐξ ὄλων τῶν ὀποτελῶν φυλῶν πάντα ἐκεῖνα τὰ κοινωνικὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια ἔδεικνυον, ὅτι εἶχαν τὴν οικονομικὴν καὶ πνευματικὴν θύναμιν διὰ ν' ἀνέλθουν. Ἐξ ἄλλου ἐφρόντισαν νὰ κλαδεύσουν καὶ νὰ ἐκκαθαρίσουν ἐκ τῶν στοιχείων αὐτῶν ἔλασσα, ἀντὶ νὰ εἰσέλθουν ἐντὸς τῆς τάξεώς τῶν, ἐπεδίωξαν νὰ ἰβρῦσουν νέας ἐστίας πολιτικῆς ἢ πνευματικῆς θυνάμεως ἐντὸς τῶν ἐρίων τῆς χώρας. Οὕτω δὲ συνέβαιεν, κατὰ ὄλων φυσικῶν παρ' αὐτοῖς τρόπον, ὥστε, ἐνῷ οὐδὲν μέτρον παρέλειψεν ὅπερ θὰ συνετέλει εἰς τὴν ὀμοιογένειαν τῆς ἀρχούσης ἰδίας αὐτῶν ἐν τῇ χώρᾳ τάξεως (τῶν φεουδαρχῶν γαιοκτημόνων, διοικητικῶν ὀπαλλήλων, λογίων, ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων, στρατιωτικῶν ἡγετῶν) καὶ πολλὰ ἐκ ξένων φυλῶν ἀρωμοίωσαν ἐν αὐτῇ στοιχεῖα, ἔχασαν ἐξ ἄλλου γλωσσικῶς κατ' ἀρχὰς καὶ ἐθνικῶς ἔπειτα (ὅταν τὰ σλαβικὰ ἔθνη ἀπεσχίσθησαν καὶ ἔλαβον ἰδίαν πρωτοβουλίαν) μεγάλα τμήματα ἐκ τοῦ ὀμοφύλου λαοῦ, ἐπειδὴ, ὡς ἐρρήθη, οὐδόλως ἦσαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον εἰς θέσιν νὰ κάμουν μεταξὺ τῶν ὀποτελῶν λαῶν σαφῆ τὴν διακρίσιν τῶν φυλῶν καὶ ἰδίως τῶν τοπικῶν λαϊκῶν ἰδιωμάτων τῆς λαλιᾶς καὶ οὐδόλως ἦτο συνεπῶς πιθανὸν νὰ ἔλθῃ εἰς τὸν νοῦν αὐτῶν ἢ σκέψις νὰ κάμουν χωριστὴν πολιτικὴν καὶ ν' ἀναζητήσουν ἔξω δι' αὐτοὺς στηρίγματα ἐπὶ τῇ διάσει τῶν διακρίσεων

αὐτῶν. Ἐάν λ.χ. οἱ ἀργαζόμενοι εἰς τὰ χτήματα τῶν Μινῶν ἢ τῶν γαιοκτημένων πληθυσμοί, μεθ' ὧν συχνὰ ἀνemiχθήσαν ξενόγλωσσοι, ἔμεναν ἐν πολιτικῇ καὶ θρησκευτικῇ νομιμότητι, οὐδόλως τοὺς ἔθιγαν οὐδ' ἠδύναντο νὰ λάβουν ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἐκ τῶν ἐν ἀδικαίεπτῳ ἐμπλοκῇ γλωσσικῶν ἰδιωμάτων τῶν πληθυσμῶν τῆς ὑπαίθρου οὐδὲ νὰ καλλιεργήσουν καὶ ὑποδοθηθῶσιν τοπικῶς τὰ ἐν κινδύνῳ εὐρισκόμενα ἑλληνικὰ λαϊκὰ ἰδιώματα, ἅτινα πάντα συλλήβδην, μετὰ τῶν καθ' αὐτὸ ξενικῶν, ἀπεκάλουν βαρβαρικά· οὐδὲν ἄλλο ἠδύναντο νὰ κάμουν ἢ νὰ ὑποδοθηθῶσιν τοὺς πληθυσμούς, ὅπως ἀτικίσουν· ἀλλ' εἶνε φανερόν, ὅτι ἐκ τῶν ἑκατομμυρίων χωρικῶν οἰκογενειῶν ἐλάχισται εἶχαν τὰ μέσα νὰ δώσουν εἰς τὰ τέκνα τῶν τὸν καιρὸν νὰ καλλιεργηθοῦν καὶ νὰ σπουδάσουν τόσον ὥστε νὰ δυνηθοῦν νὰ ἀτικίσουν. Καὶ τοιοῦτοτρόπως ὀλόκληροι ὄγκοι πληθυσμῶν ἀνηκόντων γλωσσικῶς εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἑλληνικὸν ἰδιῶμα ἀφῆνοντο ἐπὶ ἑνὸς ἐπιπέδου τὸ ὅποῖον ἦτο ἀδιάφορον εἰς τοὺς βυζαντινοὺς.

Καὶ ὅτι μὲν οἱ ἀτικίζοντες Βυζαντινοὶ Ἕλληνας τῆς ἀρχοῦσης τάξεως δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἀντιληφθοῦν εἰς τὰς λεπτομερείας τῶν τὰς γλωσσικῶν διαφορᾶς, πολλὸ δ' ὀλιγώτερον νὰ στηρίξουν πρὸς τὸ ἴδιον ἑαυτῶν συμφέρον πολιτικὴν ἐπ' αὐτῶν, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι αὐτὴν ταύτην τὴν Τσακωνικὴν, εὐθέως ἐκ τοῦ ἀρχαίου λακωνικοῦ ἰδιώματος προερχομένην διάλεκτον, ἀπεκάλουν βάρβαρον, οὐδόλως διακρίνοντες αὐτὴν ἀπὸ τῶν ξενογλώσσων ἐντὸς ἰδιωμάτων. Ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι, ἀκόμη κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα, ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινάτος (1140—1220) αὐτὴν ταύτην τὴν λαλιὰν τῶν κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀπεκάλει βαρβαρικὴν, θρηγῶν διότι δὲν εὔρεν ἐκεῖ διαλεγόμενον τὸν Πλάτωνα καὶ διότι οἱ τότε Ἀθηναῖοι δὲν ἐννοοῦσαν παντάπασιν τὴν ἴδιαν αὐτοῦ ἀτικίζουσαν γλῶσσαν: «Ἄλλ' ἔψευσμαι, λέγει, τῶν ἐλπίδων καὶ τῆς προσδοκίας ἐκπέπτωκα. Ἐναγχος γάρ, τὰ εἰσιτήρια ὁμῖν προσφθεγξάμενος σχέδια τινὰ καὶ ἀπέριττα πάνυ τι καὶ ἀφιλότιμα ὁμως ἔδοξα μὴ συνετὰ λέγειν ἢ ἄλλως ὁμόγλωσσα, ἀλλ' ὡς ἐπὶ διαλέκτου περσικῆς ἢ σκυθικῆς.»⁽¹⁾ Γενικὰ συνέβαινε εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ὅτι καὶ εἰς τὸν εἰσοβλόντα πρὸς τὴν Ἄγκυραν στρατὸν μας, ὅστις ἐξ ἀγνοίας μεταχειρίσθη μὲ ἴσον μέτρον ὡς βαρβάρους Τούρκους ὅλους τοὺς ἀφαντάστως ἀναμίχτους ἐκ πάσης ράτσας καὶ γλώσσης χωρικοὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

(1) Ἴδε τοῦ κ. Κ. Ἀμάντου ἀνακοινώσεις εἰς τὴν «Ἑλληνικὴν Ἀνθρωπολογικὴν Ἐταιρείαν» ἐν τῇ συνεδρίῳ 22ας Φεβρουαρίου 1926.

Ὅτι ὁμως ἐξ ἄλλου οἱ Βυζαντινοὶ Ἕλληνες ἤξευραν νὰ κάμουν τὴν δουλιὰ τους ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰδικῆς τῶν πολιτικῆς γραμμῆς ἐνεργείας καὶ οὐ ἐκλάδευαν καὶ ἐκκαθάριζαν καθαρὰ τὸ ἔδαφος ἀπὸ ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ εἶχαν καὶ παρουσίαζαν τὴν πιθανότητα, ὅτι θὰ λάβουν τὴν δύναμιν νὰ δημιουργήσουν πράγματα κατὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν Ἀρχῆς, τοῦτο καὶ φυσικὸν εἶναι καὶ μεταξὺ πολλῶν ἄλλων ἀποδείξεων καὶ ἐκ τῆς ἐξῆς ἐμφαίνεται, ἐκ τοῦ ὅτι δηλαδὴ ὁ Βουλγαροκτόνος π. χ. ἀφοῦ συνέτριψεν ἐν σκληρῷ πολέμῳ τὴν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων «τοὺς ἀναπολειφθέντας ὡς λέγει ὁ Γρηγορᾶς (†1360) ἐξορίστους πεποιήκεν ἐν τῇ περὰ τὴν Οἰστρον κάτω Μοισία...» Οἱ ἀναπολειφθέντες αὐτοὶ φυσικὰ δὲν ἤμπορεῖ νὰ ἦσαν μόνον τὰ δικαωθέντα τμήματα τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν φρουρῶν, ἀλλὰ ὅλο ἐκεῖνο τὸ μέρος τοῦ κληθυσμοῦ, τὸ ὅποιον ἦτο, πιθανῶς, ἐγκατεστημένον ἐν τῇ χώρᾳ καὶ διὰ τὸ ὅποιον ὁ π ἤ ρ χ α ν ἐ ν δ ε ἰ ξ ε ι ς, ὅτι καθ' οἰονδήποτε τρόπον ἔλαβεν ἀνάμιξιν κατὰ τοῦ Αὐτοκράτορος, κατὰ τῆς Ἀρχῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ γενικῶς κατὰ τῆς κρατοῦσης ἐν τῇ χώρᾳ τάξεως πραγμάτων ἀπὸ οἰκονομικῆς, πνευματικῆς, θρησκευτικῆς, πολιτικῆς καὶ πάσης ἄλλης ἀπόψεως. Εἶνε δὲ φυσικόν, ὅτι δὲν παρέμειναν ἐν αὐτῇ παρὰ μόνον ὅσοι, διαβιοῦντες τυχαῶν ἐν τῇ ὑπαίθρῳ ἐν βαθείᾳ συγγενικῇ ἐξ ἐπιγαμιῶν λ. χ. ἡ οἰκονομικῇ ἐμπλοκῇ μετὰ τῶν πιστῶν τῷ Βασιλεῖ ἐντοπίων, ἐκαλύφθησαν ὑπὸ τῶν τελευταίων τούτων.

*
* *

Ὑποθέτω, ὅτι εἰς τὴν ἀναγνώστην μου τυγχάνει ἤδη ἀρκοῦντος εὐκολον, κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, διὰ νὰ φθάσῃ μόνος του εἰς τὰ ἐπιθυμητὰ συμπεράσματα ἐπὶ τῶν λόγων, δι' οὓς οἱ Βυζαντινοὶ Ἕλληνες, οἵτινες ἐθαυματούργησαν αὐτόχρονον ἐπὶ πλείστων ἐπιπέδων δράσεως καὶ ἐγένοντο οἱ θαθεῖς μύσται τῶν μεγάλων μεσαιωνικῶν ζυμώσεων καὶ ἔθεσαν τὴν σφραγίδα αὐτῶν καθ' ἑλλην τὴν γραμμὴν ἐπὶ πατρῶν τῶν ζωντανῶν ἐκδηλώσεων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, ἀπέτυχαν (1) ἐν τούτοις, εἰς ὅ,τι ἐξηρτάτο ἀπὸ αὐτοῦς, ἀπέναντι τῶν Σλά-

(1) Λέγω, ὅτι ἀπέτυχαν, διότι κρίνω ὅχι ἀπὸ στενῆς ἀπόψεως ἐν παραβολῇ πρὸς ὅ,τι ἄλλοι ἀνθρώποι ἐπέτυχαν ἢ θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχουν ὑπὸ συνθήκας ὡς αἱ ὑφ' ἃς οἱ Ἕλληνες ἐκυβέρνησαν εἰς στιγμὴν κρίσεως τὸν κόσμον ὀλόκληρον—διότι τότε βεβαίως ὁ χαρακτηρισμὸς περὶ ἀποτυχίας θὰ ἦτο ἄμφω ἀδικός—ἀλλὰ διότι κρίνω ἀπὸ ἀπόψεως γενικῆς καὶ διότι εὐλόγως, ὡς νομίζω, φέρομαι πρὸς τὴν σκέψιν τοῦ ὅπως θὰ ἦτο ἀνωτέρα σήμερον ἡ θέσις καὶ ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ ὅλων ὁμοῦ τῶν ἄλλων τόσον ταλαιπωρηθέντων καὶ καθυστερησάντων ἀπὸ τὴν ἀναγέννησιν αὐτῶν ἐθνῶν τῆς ἐγγύς

δων ἐπὶ τοῦ ἐθνογραφικοῦ καὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἐπιπέδου· ἐπὶ τῶν λόγων δι' οὗς ἀπεδείχθησαν ἱκανότατοι μὲν εἰς τὸ νὰ ἀνθέξουν εἰς ἀπείρους ἐπιδρομάς, εἰς τὸ νὰ δαμίσουν, νὰ κυβερνήσουσι καὶ νὰ ἐκπολιτίσουσι

Ἀντιολῆς, ἐὰν οἱ Βυζαντινοὶ ἤθελον δυνηθῆ νὰ ἐπιτελέσουν καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ θαῦμα, νὰ ἀναχωνεύσουν δηλαδὴ γλωσσικῶς καὶ ἐθνικῶς τοὺς λαοὺς αὐτῆς εἰς ἓνα νέον ὄργανισμὸν κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῶν ὑψηλῶν τῶν ζωοποιῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων, ἔστω καὶ ἂν αὐταὶ ὑπεχώρουν κατὰ τι ὑπὸ τὴν πίεσιν μιᾶς τόσοῦν βαθεΐας ἀναμίξεως στοιχείων ποικίλων ἀνά τὴν χώραν.

Οἱ Ἕλληνες εἶχαν γενικῶς τόσα· εὐκαιρίας καὶ ἰσχυρισμοὺς ἀποτυχίας ἐπὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἐπ' ἐβου εἰς τὰς ἐξῆς περιστάσεις: Ἐπὶ Περικλέους, ὅστις μεταίω· εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἀπεπειράθη καὶ ἐνώση τοῦ πανέλληνος εἰς Κράτος εὐρύτερον· ἐπὶ Φιλίππου· ἐπὶ τῆς κοινῆς μεταλεξανδρινῆς καθ' ὅλην τὴν βυζαντινὴν περίοδον ἀπὸ τοῦ βου αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς· κατὰ τὴν μετὰ τὴν πρώτην ἄλωσιν περίοδον, ἂν ἔν ἐκ τῶν ἀντιπαθόντων εἰς τοὺς Φράγκους νέον ἑλληνικῶν κρατιδίων ἐφθανε νὰ ἐπιβληθῆ τελικῶς μὲ ἀναγεννημένας δυνάμεις· καὶ τέλος καθ' ὅλην τὴν διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας, ὅποτε, ἐνῶ ἀπ' ἐνὸς εἶχε σχεδὸν ἐκμηδενισθῆ καὶ ἡ παραμικρὰ πολιτικὴ ἢ οἰαδήποτε ἄλλη ὀργανωμένη ἀντίδρασις ἐ· μέρος τῶν ὑποδουλωθέντων Σλαβικῶν ἐθνῶν τῆς Βαλκανικῆς, ἀπεδείχθη ἐξ ἄλλου ἐκ νέου ἡ ἐλαττωματικότης τοῦ γλωσσικοῦ καὶ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος τῶν διατηρησάντων πλείστα ὅσα μέσα ἐνεργείας, διὰ τῆς Πύλης καὶ τοῦ Πατριαρχείου, Ἕλληνων· ἀπεδείχθη πράγματι ἐκ νέου ὅτι ἡ σχολικὴ παιδεία τῶν Ἕλληνων δὲν ἦτο τίποτε περισσώτερον ἀπὸ ἓνα σύστημα ὑπηρετικῶν αὐτῶν ὡς τάξεως ἀρχῆς· καὶ ὅτι ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης καὶ ἐαυτὴν συνετήρησε καὶ νέα ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων φυλῶν τῆς χώρας προσεπόρισεν αὐτῇ στοιχεῖα ἀπὸ ὅσα ἔσχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀνέλθουν καὶ συνίμα δὲν τῆς ἀντετάχθησαν, ὅτι δὲ ἐξ ἄλλου ἡ παιδεία αὐτὴ δὲν ἦτο ἡ προωρισμένη ν' ἀπορροφήσῃ μεγάλα τμήματα προσκολλῶσα αὐτὰ εἰς τὸ ἔθνος ἐκ τῆς ὀγκώδους λαϊκῆς μάζης τῶν ἀλλογλώσσων ὑποτελῶν κληθυσμῶν. Ἀντιθέτως μάλιστα, ἐξ αἰτίας τοῦ συστήματος καθῶς καὶ τῶν ἄλλων γενικωτέρων οὐ· ἐξέθεσα ἀλλαχοῦ λόγων, ἀπαλώσθησαν γλωσσικῶς μέγιστα τμήματα γηγενῶν κολλαχῶ τῆς χώρας τμημάτων τοῦ ἔθνους, λαλούντων ἐξησθενημένην τινα ἐκ τῶν πολλῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων.

Σημειωτέον ἐνταῦθα, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ, ὅτι ὁ Κρουμπάγερ, ὁμιλῶν εἰς τὸ μνησθὲν βιβλίον του εἰδικῶς περὶ τῆς ζωντιανῆς γλώσσης, τῆς νεωτέρας Δημοτικῆς ἡμῶν, λέγει τὰ ἐξῆς: Ἔτσι ἡ ἱστορία τῆς γραφτικῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἀπὸ τὴν ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴ ὡς σήμερον φαίνεται σὰν ἓνας ἀγῶνας μεταξὺ τῶν ἀξιῶσεων τῆς παραδόσεως καὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς ἐποχῆς τοῦ προχωρεῖ· μεταξὺ τῆς νεκρῆς σχολικῆς γραμματικῆς καὶ τῆς εὐκνησίας τῆς ζωῆς. Στὴν πολὺχρωμὴ εἰκόνα τοῦ ἀγῶνα αὐτοῦ, διακρίνομε καθαρὰ τρεῖς φάσεις: τρεῖς φορὰς ἡ πρῆξις τῆς ἐξέλιξης τῆς γραφτικῆς γλώσσας κότερη ἀπὸ ἀντίθετα φωνητικοπλαστικὰ ρεύματα· στὴν ἀρχαιότητα, ἀπὸ τὸν ἀττικισμὸ (πρώτος αἰῶνας π. Χ.—τρίτος αἰῶνας μ. Χ.)· στὸ μεσαῖον ἀπὸ τὴν οὐμανιστικὴ ἀναγέννηση τῶν καιρῶ τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων (11ος—15ος αἰῶνας)· στὴ νεώτερη ἐποχὴ τέλος ἀπὸ τὴ νίκη τῆς ἀρχαιστικῆς κατευθύνσεως στὴ διαμόρφωσι τῆς νεοελληνικῆς γραφτικῆς γλώσσας (19ος αἰῶνας). Φανερὸν εἶνε πού ἐγκτεται ἡ μονομέρεια τῆς σχέσεως τοῦ Κρουμπάγερ· ἡ σμμερικτῆ, κάτω

μίαν δλόκληρον πλειάδα ἔθνων, ἀδεξιότατοι δὲ εἰς τὸ νὰ διαφθρῶσιν, νὰ συμπήξουν καὶ νὰ ὀργανώσουν μίαν ὁμοιογενή συμπαγῆ αὐτάρκτη σύνθετον καὶ ἰσχυρὰν μάζαν λαοῦ, ἕνα χωριστὸν ἔθνος ἐκ τῶν ομάδων, ἃς ἐκληρονόμησαν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς μεταλεξανδρινούς Ἑλληνας, καὶ ἐκ τῶν σπλάχνων αὐτῶν. Ὑποθέτω, ὅτι θὰ εἶνε ἔτι εὐκολώτερον εἰς τὸν ἀναγνώστην μου καὶ νὰ διαισθανθῇ, πέραν πάσης λογικῆς ἀναλύσεως, τὴν θαθεῖαν, ὡς πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τὸ μέλλον, σημασίαν τῶν παρατηρήσεων, ἃς ἐκ τοῦ πελάγους τῶν ἀντιφατικῶν δεδομένων τῆς ἱστορίας συνεκέντρωσα ὑπὸ σταθερὰς βασικᾶς ἀρχᾶς εἰς τοὺς προηγηθέντας παραγράφους μου· ἔχω δέ, ἀκριβῶς ἐκ τούτου τοῦ λόγου, δι' ἐλπίδος, ὅτι ὅσον βαθύτερον ἀπὸ ἀπόψεως ἔθνικῆς μελετήσῃ τις τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν τόσοον καὶ περισσότερο καὶ θὰ πεισθῇ περὶ τῆς εὐστοχίας τῶν εἰρημένων βασικῶν ἀρχῶν, καὶ γονιμώτερα ἐξ αὐτῆς θὰ συγκομίσῃ διὰ τὸ μέλλον διδάγματα.

Τὸ ἐπ' ἔμοι, κλείων τὴν μακρὰν αὐτὴν ἀνάλυσιν, θὰ περιορισθῶ μόνον εἰς τὸ νὰ ἐξάρω ὑποδειγματικῶς ἐδῶ κα' ἐκεῖ ἐκ νέου καίριά τινα σημεῖα, ἐξ ἐκείνων, ἅτινα χαρακτηρίζουν τὴν κατάστασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὸ ἀναμεταξὺ εὐρύτατον διάστημα τῶν αἰῶνων ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐντεῦθεν.

Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀποτελεῖ μίαν θαθεῖαν γραμμὴν διαχωρισμοῦ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν, ἣτις οὕτω διαστέλλεται εἰς δύο ἐπίπεδα δράσεως. Εἰς τὸ πρῶτον, ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ Αἰγαίον βλέπομεν διασπόμενα, ἀν καὶ ἀσυνειδήτως πολλακίς, ἕνα κύριον χαρακτήρα, τὴν θαθμαίαν θηλαδῆ ἐξέλιξιν πρὸς τὸν σχηματισμὸν τοῦ ἔθνους ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ ὡς ἰσχυρᾶς μάζης λαοῦ συμπεγούς

ἀπὸ τὰ μάτια μας, γλωσσικὴ κίνησις, ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ ἐξέλιξις ὤφειλε κάποτε νὰ φέρῃ ὄχι εἰς τὴν σχολαστικὴν ἐπιβολὴν τῶν ἀκρων τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἐκ τῶν ἀντιθέτων τύπων, ἀλλὰ εἰς τὴν ζωντανὴν συνάντησιν τῶν ρευμάτων, ἀρχαϊστικοῦ καὶ δημοτικοῦ, συνάντησιν ἐξ ἧς, παρὰ τὴν μοιραίαν πολυτυπίαν, ἡ γλῶσσα ἀναγεννᾶται καὶ ἀνθίξει· ἡ ἀρχαϊστικὴ ἑλληνικὴ παράδοσις, ἣτις ὑπὸ διαφόρους μορφὰς ὑπῆρξεν ἡ ἰσχυροτέρα καὶ ἡ πλέον ἐπιμόνος πάσης ἄλλης ἐν τῷ κόσμῳ, δὲν ἦτο δυνατόν μὲ κανένα τρόπον νὰ ἐξουδετερωθῇ ἢ ἐξέλιξις ἐξ ἄλλου τῆς γλώσσης πρὸς τὴν ἐνότητα καὶ τὴν προσέγγισιν γραπτῆς καὶ ὁμιλουμένης δὲν θὰ ἐπρεπε ποτὲ νὰ ἀναμείνεται ὡς γεγονός μεμονωμένον, ἀλλ' ὡς δευτερογενὲς τοιοῦτον, ὅπερ ἐμελλε μοιραίως νὰ παρακολουθῆσῃ μίαν βαθυτέραν ἐκρηκτικὴν ἀναταραχὴν τῶν ζωτικῶν τοῦ ἔθνους δυνάμεων. Ἡ σχολαστικὴ ἐπιβολὴ ἐνὸς τύπου ἐκ τῶν ζωντανῶν θῆροξε πάντοτε οὐτοπία· ἐξ ἄλλου, ἐπ' ὅσον ἡ λογία παράδοσις ἔμνε σταθερὰ καὶ ἀνένδοτος διὰ λόγους ἱστορικούς, ἡ ἐξέλιξις θὰ ἤρχετο κάποτε διὰ τῆς μέλειος αὐτῆς εἴτε μετὰ τῆς τοπικῆς δημοτικῆς Μοριᾶ καὶ Ρούμελης, ὡς καὶ συνέβη, διὰν αὐτὰ τὰ μέρη ἔλαβαν γενικὴν πρωτοβουλίαν, εἴτε καὶ μετὰ τοῦ Κρητικοῦ ἢ τοῦ Κυπριακοῦ π. χ. ιδιώματος ἐὰν ἡ πρωτοβουλία ἤρχετο ἐκεῖθεν.

καὶ αὐτάρκους οἰκονομικῶς· βλέπομεν ἀκόμη, ὅτι αἱ κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο ἐκπεμφθεῖσαι ἀποικίαι προήλθον διὰ φλεδοτομήσεως ἐκ τοῦ περισσύματος αὐτοῦ, εἰς τρόπον ὥστε καὶ αἱ ἄλλαι πᾶσαι καὶ ἐκείναι τῆς Σικελίας καὶ τῆς Μεγάλης κληθείσης Ἑλλάδος καὶ αἱ ἴσαι διετήρησαν τὴν οἰκονομικὴν τῶν ἐνόθητα καὶ ὀργάνωσιν ὡς καὶ τὰς παραδόσεις αὐτῶν καὶ τὰς μητροπόλεις αὐτῶν δὲν ἐξήντηλσαν. Τὸ δὲ γεγονός, ὅτι, κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο ἔλαβε χώραν ἢ διαμόρφωσις τοῦ ἔθνους, εἶνε, σημειωτέον, ὁ κύριος λόγος δι' ὃν, παρ' ὄλην τὴν χρονικὴν ἀπόστασιν, ἀνευρίσκομεν εἰς αὐτὸ τὰς μεγαλυτέρας ἀναλογίας αἰσθητοῦ ἢ ἡδύναντο νὰ παραδειγματίσουν ἡμᾶς εὐρισκομένους ἀπὸ τοῦ 1821 ἐντὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος ὑπὸ παραλλήλους ἔθρους ἐθνικοῦ ἀνασχηματισμοῦ. (')

1) Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα αὐτὸ παραπέμπω τὸν ἀναγνώστην μου σὲ μιὰ μελέτη μου εἰδικὴ δημοσιευμένη στὸ μηνιαῖο περιοδικὸν «Ἀναγέννησις» τεύχος 3ον, Νοέμβριος 1926, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ φυσιογνωμία τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ ἡ θέση του στὴν κοσμητικὴ ἀναγέννησις». Ἀποσπῶ ἀπὸ τῆς μελέτης μου αὐτῆς τὰς ἐξῆς παρατηρήσεις: «Μέσα στὸ χρονικὸν κύκλον τοῦ ἀρχαίου κόσμου μπορεῖ κανεὶς εὐκόλως νὰ παρατηρήσῃ τὸ αἰώνιον κοινωνικὸ πρόβλημα σ' ὅλες τὰς μεταπτώσεις του, μελετώντας το ἀπάνω στὴν παλιὰ ἐκείνη κοινωνία ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμὴν, ποῦ ἄρχισε νὰ διαμορφώνεται ἕως τὴν ὑψηλὴν ἀνθιστὴν της καὶ ἕως τὸν ὕστερον τελικὸν ξεπεσμόν της. Στὴν ἐξέλιξιν π. χ. τῶν ἀρχαίων πολιτειῶν μποροῦμε νὰ μελετήσωμε μὲ τὸν πιὸ πρότυπον τρόπον τὰς οἰκονομικὰς, κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς κρίσεις, συνάμα δὲ καὶ τὰ ἀντίστοιχα νομοθετικὰ καὶ ὀργανωτικὰ μέτρα, ποῦ ἀπηχοῦν τὰς βαθύτερας ἀλλαγὰς, τὸ πῶς δηλαδὴ ἐκείνη ἡ κοινωνία κέρρασε ἀπὸ τὴν προγεωργικὴν στὴ γεωργικὴν τῆς περιόδου, ἔπειτα στὴ ναυτικὴν, στὴν ἔμπορικὴν καὶ στὴν ἀποικιστικὴν. Ἐπίσης θὰ δοῦμε πῶς παρουσιάσθησαν ἐκεῖ τὰ προβλήματα τῆς πᾶλης τῶν τάξεων καὶ πῶς ἀντιμετωπίστηκαν, πῶς σχηματίστηκαν τὰ μικρὰ ἐκείνα Κράτη καὶ πῶς, ἀπὸ ποιῶν ἀνάγκης καὶ μὲ ποιά ἰδιαιτέρως διαμορφώθησαν τὰ πολιτεύματά τους καὶ πῶς αὐτὰ πέρασαν ἀπὸ τοὺς τύπους τοὺς πιὸ ἐλιγαρχικοὺς ἕως τοὺς πιὸ δημοκρατικούς. Κι' ἔπειτα ὅν προσέξωμε τὴ σημερινὴν κοινωνικὴν κίνησιν μέσα στὶς χωρικές κοινότητές μας κι' ἀκόμα καὶ στὶς περισσώτερας μισογεωργικὰς ἐπαρχιακὰς κομποπόλεις μας, ὅπως π. χ. εἶνε τὰ Μέγαρα, ἡ Ἐπανομὴ, ἡ Ἀμφισσα, ἡ Λειβαδιά, τὸ Κιλκίς, ἡ Φλώρινα, καθὼς καὶ σὲ ὅλες τὰς κοινότητες τῆς Τουρκοκρατίας, θὰ δοῦμε κι' ἐδῶ νὰ ξαναπαρουσιάζονται τὰ ἴδια παλιὰ ἐκεῖνα προβλήματα καὶ θὰ βροῦμε πολὺ εὐκόλως μὰ ὀλοζώντανι παρὰλληλὴ γραμμὴ ἐξέλιξης ἀνάμεσα στὶς νεώτερες κοινότητες καὶ στὶς ἀρχαίας πολιτείας καὶ θάχομε ἔτσι μπρὸς μας ἓνα πλατύτατον καὶ μοναδικὸν πρακτικὸν ἐπίπεδον γιὰ σύγκρισιν καὶ παραδειγματισμόν. Καὶ τὴ βυζαντινὴν περίοδον πρέπει νὰ τὴν προσέξωμε μὲ μερὴν δέξιτητα, μὰ ἀπὸ πλευρὰς ὀλοτέλας διαφορετικὰς, ποῦ εἶνε πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὸ θέμα μας. Σημεῖωνω μόνον, πῶς τὸ βυζαντινὸν καθεστῶς, ὅπου ἡ μέση ἐλεύθερη χωρικὴ τάξις εἶχε ἐξαφανισθῆ—σὸν κατὰ παράμειον μὲ τὴν ἀκρότατην κεφαλαιοκρατικὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀστισμοῦ, ὅταν οἱ μικροαστοὶ καταπίνονται στὴ θάλασσαν τῶν προλεταρίων—δὲν ἔμοιαζε καθόλου οὔτε μὲ τὸ ἀρχαῖον, ποῦ ἀνθισσε ὁ κλασσικὸς πολιτισμὸς, οὔτε καὶ μὲ τὴ σημερινὴν τάξιν τῶν πραγμάτων, ποῦ ἐπικρατεῖ στὴν Ἑλλάδα».

Κατὰ ὅλους διάφορον γραμμὴν ἐξελιχθη ὁ Ἑλληνισμὸς εἰς τὸ δεύτερον, τὸ τῆς μεταλεξανδρινῆς δράσεώς του στάδιον, ἔπερ κυρίως χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἓνα εὐρύτατον κοσμοπολιτισμὸν ὑπερεθνικόν, ὀφείλοντα τὴν γέννησίν του κυρίως εἰς τὸ διάφορον σύστημα ἀποικισμοῦ, ἔπερ καὶ τὰς μητροπόλεις ἐξησθένησε καὶ τοὺς ἀποίκους δὲν ὑπεβυθίσθησαν ὅπως ἀποκατασταθῶσι συμπαγῶς, ἀπὸ οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀπόψεως, καὶ ἔθνικῶς εἰς τὰς νέας τότε ὅπου ἐξηπλώθησαν χώρας. Καὶ αὐτὸς εἶνε πάλιν ὁ κύριος λόγος, δι' ὃν δέον πολὺ καὶ τὰς παραδόσεις, ἃς ἐκλήρονομήσαμεν ἐκ τοῦ δευτέρου αὐτοῦ Ἑλληνισμοῦ νὰ ἐλέγχωμεν καὶ εἰς τὴν μεταφορὰν τῶν οἰκείων αὐτῶ μεθόδων ἐνεργείας ἐντὸς τοῦ σημερινοῦ κύκλου τῆς ζωῆς μας νὰ προσέχωμεν.

Ὁ Ἑλληνισμὸς, καὶ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἔθνικῆς αὐτοῦ ριζοβολίσεως ἐν Ἀσίᾳ, εὗρεν ἀκόμη ἐκεῖ ἓνα ἀνοικτὸν εὐρύτατον ὀρίζοντα καὶ ἡ κοσμοπολιτικὴ ὑπερεθνικὴ δράσις του ὑπῆρξεν ὅλους φυσιολογικῆ. Τὸ ὅτι κατὰ τὴν δράσιν του ταύτην διετήρησε τὴν Ἀττικὴν παράδοσιν, ὡς τὴν κυρίαν ἐκφρασίαν τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ὑπεροχῆς, εἶνε καὶ τοῦτο ἐπίσης εὐνόητον· ἐφ' ὅσον ἡ πραγματικὴ ἐλευθερία ἐξέλειπε καὶ διεσπῶντο αἱ μάζαι δι' ὧν αὐτὴ ἐξῆ καὶ ἐπάλλετο καὶ ὁ παλαιὸς ὄργανισμὸς τοῦτο ἔθνος ἀποσυντίθετο, ἐπὶ τοσοῦτον ἡ παλαιὰ καὶ ὠραία αὐτῆ πραγματικότης μεταβάλλετο εἰς ἀνάμνησιν καὶ εἰς ἰδανικόν, ἔπερ κατέστη διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀριστοκρατικώτερον καὶ ἔπερ εὗρεν εἰς τὸν ἀττικισμὸν τὸ ἀπτότερον, τὸ πλέον σταθερὸν μορφικῶς σύμβολον αὐτοῦ. Τὸ ὅτι ἐξ ἄλλου κατὰ τὴν δράσιν του ταύτην συνεμορφώθη ἐπὶ τοῦ πρακτικοῦ ἐπιπέδου μὲ τὰς ἑξεις τοῦ περιβάλλοντος, ἐκ τοῦ ὁποίου ἦνται τὰς οἰκονομικὰς του δυνάμεις, καὶ τοῦτο ἐπίσης ἦτο φυσικόν καὶ ὁ λεγόμενος ἐξασιανισμὸς του εἶνε κατὰ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν καὶ μόνον αὐτὴν δευτέρας εὐνόητος, καθὼς καὶ τὸ ὅτι υἱοθέτησε καὶ ἐκαλλιέργησε τὰ ἐντόπια μοτίβα ἐν ὅλη ἐκείνῃ τῇ τεχνικῇ, ἧτις ἀπέρρευσε ἐκ τοῦ χριστιανισμοῦ, θρησκευτικῆς ἧτις ἐπὶ μακρὸν εἶχεν ἓνα χαρακτῆρα καθαρῶς λαϊκόν.

Προφανῶς πρόκειται ἰδῶ γιὰ μὰ οὐσιώδη τροπὴν καὶ χρήζουσαν διὰ τοῦτο βεβαίως διασφαγήσεως· καὶ τὸ νὰ εἴπῃ μὲν τις, ὅτι πρόκειται δῆθεν περὶ παθητικοῦ ἀπλῶς ἐξασιανισμοῦ τῶν ἀποίκων ἐκείνων Ἑλλήνων οἵτινες ἐδέσποσαν τῆς Ἀνατολῆς, θὰ ἦτο καὶ τόσον γαλοσον, ὥστε νὰ μὴ χρειάζεταιτι καὶ ἄνασκευήν. (1) Πράγματι δὲ ἔχομεν ἐνώπιόν μας

(1) Γενικῶς ἡ ἀσιατικὴ δράσις τῶν Ἑλλήνων δὲν χρειάζεταιτι μαμμίαν ὑποστήριξιν, διότι ὑπῆρξεν κολοσσικαίας καὶ περιφανοῦς σημασίας. Τὸ σημαντικὸν δι' ἡμᾶς εἶναι ὅτι, λόγῳ τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ τῆς, ἀνέδειξε μεθόδους καὶ παραδό-

μίαν ἔλως νέαν μορφήν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐντὸς σταδίου ἀπέιρως εὐρυχώρου, ὅπου ἐδόθη εἰς αὐτὸν ἡ εὐκαιρία νὰ ἀναδείξῃ ἑλως τὰς ὀδηγητικὰς βασιλικὰς δυνάμεις αὐτοῦ, δι' ὧν εὐφύκησε τὴν Ἀσίαν μὲ τὸ ὑλικὸν βεβαίως ὅπερ τῷ παρεῖχεν αὐτῇ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὀποίων ἀνεσχηματίσθη κατὰ μικρὸν ἀφ' ὅτου ἀπεκόπη ἐκ τῶν ἐθνικῶν αὐτοῦ ἐστιῶν, εἰς ἰ. διὰ τὰξιν ἀρχουσαν (caste) ὥστε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ρώμῃ νὰ ἐπιβληθῇ καὶ εἰ μᾶλλον νὰ κυριαρχήσῃ ἐντὸς τοῦ κατόπιν σχηματισθέντος ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ Κράτους, οὕτως πᾶσας τὰς ἡνίας ἔλαβεν ἐντὸς ὀλίγου ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὰς χεῖρας του. Ὑπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς κρίνομεν περιττὸν ὄχι νὰ ὑπερασπίσωμεν τὸν ἀσιατικὸν Ἑλληνισμὸν ἀλλ' οὐδὲ καὶ νὰ ἐξάρωμεν ὅσον θὰ ἤξιζε τὴν ὀφθαλμοφανῶς τεραστίαν δυναμικότητά του· τονίζομεν μόνον ἔκλεινο πὸ εἶνε εἰς τὴν κριτικὴν μας χρήσιμον, τὴν διαφορευτικὴν δηλαδὴ αὐτῆς τῆς δυναμικότητος καὶ τὸ νέον ὑπερεθνικὸν ἐπίπεδον ἐφ' οὗ ἔδρασε τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ ἔθνους, ἀποκοπὴν ἐκ τῶν συμπαγῶν ὅσαι ὑπαλειφθήσαν ἐν Εὐρώπῃ ὁμοφύλων ἐργατικῶν καὶ λαϊκῶν μαζῶν αὐτοῦ, αἰτινες ἐξελιχθήσαν καὶ ἐπέπλευσαν δι' ἑλως διαφόρου ἀντιδράσεως, ἐντελῶς ζωϊκῆς, φυτικῆς ὡς ἐστημαίωσα, καὶ ἀνεπιγνώστου, καὶ διὰ τοῦτο ἴσαι—ἴσαι ἐξ ἴσου ἀν μὴ, ἐθνικῶς, καὶ πλέον σημαντικῆς παρ' ὅλον ὅτι δὲν φαντάζει ἐκ πρώτης ὄψεως τόσον περιφανῆς. Τονίζομεν ἐκ νέου μόνον τὴν διαφορὰν αὐτὴν, ὡς τὸ βαθύτερον σημεῖον τῆς μελέτης μας, διαφορὰν ἣτις ἐγένετο ἡ ἀρχὴ ἀληθινῆς διχοτομήσεως τῆς δράσεως τοῦ ἔθνους, ὅπερ (μετὰ τὰς ματαλας ἀποπειρας τῶν Παλαιολόγων ἐν Πελοποννήσῳ, ὅπου ὁ Βησσαρίων ἐπρότεινε τὴν ἐπὶ νέας βάσεως ἀναδιοργάνωσιν καὶ τὸν τίτλον τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων) δὲν ἐπανεῦρεν τὴν ἐνότητά του παρὰ μόνον ἐν ταῖς νεωτέραις Ἀθήναις, ὅπου οἱ δύο τεράστιοι βραχίονες τοῦ ἔθνους—ἀφ' ἑνὸς ὁ ἀριστοκρατικὸς μεταλεξανδρινὸς βυζαντινὸς κατόπιν καὶ φανερωτικὸς, ὁ ἀττικίζων, ὁ εὐγραμμος, ὁ δεξιὸς εἰς τὴν πολιτικὴν, εἰς τὴν πλαστικότητα καὶ τὴν εὐστροφίαν καὶ ὁ βαρὺς ἐξ ἄλλου λαϊκὸς θωρικὸς βραχίον τῶν σιωπηλῶν γεωργῶν καὶ ναυτῶν καὶ τῶν ἀγραμμάτων κτηνοτρόφων καὶ καπετανείων—μόλις βραδύτατα συντητήθησαν, ὡς δύο ρεύματα, τὰ ἐπεία πραγματικῶς ἀκόμη δὲν ἀνείχθησαν τελείως πρὸς ἄλληλα. (1) Τονίζομεν ὅτι τὰ ἐν-

σεις, ὧν ἡ ἐπιρροή ζῆ ἀκόμη ἐν μέσῳ ἡμῶν μάλιστα δὲ εἰς τινα σημεῖα ἐπὶ βλάβῃ τοῦ ἐθνικοῦ μας ἀνασχηματισμοῦ, ὡς ὑπεράγαν φεουδαλικὴ καὶ ἀριστοκρατικὴ.

(1) Ἡ τελευταία, μετὰ τὸ 1922, κατόπιν τῆς ἀποτυχούσης προσπαθείας πρὸς διατήρησιν τῆς μικρασιατικῆς ἑλληνικῆς ζώνης, συγκέντρωσις ὅλου τοῦ λαοῦ ἐντὸς ἐδάφους συνεχοῦς ἀποτελεῖ τὸν πλέον πρόσφατον σταθμὸν τῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς τὴν ἐνότητα. Ἐνδεεῖς πλήρους ἀποκαταστάσεως τῆς ἐνότητος ταύτης θὰ

απομείναντα ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Ἑλλάδι καὶ ταῖς νήσοις συμπαγῇ λαϊκὰ τμήματα διετήρησαν αὐτοδυνάμως τὴν ἐνότητά τῶν παραδόσεων αὐτῶν ἀπέναντι τοῦ τοῦ χριστιανικοῦ ρεύματος ὡς καὶ τοῦ τῶν ἐπιδρομῶν εἰς βχθμόν πολὺ ἐντονώτερον ἀπὸ ἑ,τι ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται καὶ ἔτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἀκόμη τὰ τμήματα ταῦτα ἀνέλαβον διὰ τε τῶν ὀμιλῶν καὶ διὰ τῆς δημοτικῆς μας γλώσσης ἀγῶνα ἐπιθετικῆς ἐπιστροφῆς ἐντὸς τῶν ἰδίων αὐτῶν προγονικῶν ἐταφῶν κατὰ τῶν σλαβικῶν ἐπιπηρῶν. Τονίζομεν ἀκόμη, ὡς πρὸς τὰ τμήματα αὐτά, ἔτι ἡ γλωσσικὴ ὁπ' αὐτῶν ἀφομοίωσις τῶν Σλάβων τῆς Πελοποννήσου καὶ Στερεᾶς οὐτελεῖται εἰς ἕξιας αὐτῶν καθαρῶς λαϊκὰς ἀντιδράσεις καὶ ὄχι εἰς ὑποδοθητικὴν τινα πίεσιν ἐξασκηθεῖσαν διὰ τῆς γλωσσικῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, πράγμα, ὅπερ. ὑποστηριχθὲν ὑπὸ τοῦ Φαλμεράγερ, λίαν βασιμῶς ἀνέτρεψεν ὁ Παππαρηγόπουλος ἐν τῷ τρίτῳ καὶ τετάρτῳ τόμῳ τῆς ἱστορίας του ἀποδείξας, ἔτι «ἡ γλῶσσα ἦν ἐλάλου ἐν τῇ 14ῃ ἑκατονταετηρίδι οἱ κάτοικοι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς οὐδένα ἔρερον ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα». (1) Τονίζομεν ἐκ παραλλήλου, ὡς πρὸς τοὺς ἀσιάτας Ἑλληνας, ἔτι διετήρησαν καὶ οὗτοι ἄβραυστον τὸ νῆμα τῆς ἔθνικῆς αὐτῶν παραδόσεως καὶ τὴν μεγάλην κληρονομίαν των, ἀλλὰ κατὰ τρόπον ἄλλον, ὅστις ἕξιαζεν εἰς αὐτοὺς ὡς ἐκ τῶν ὄρων ἐν οἷς ἔδρασαν, δι' αὐτοῦ δηλαδὴ ἀκριβῶς ἐκείνου τοῦ παλαιοῦ ἀττικισμοῦ, ἔστι, ἐνῶν καταλογισθῆ ὡς μία σχολαστικότης των, ὑπῆρξε πράγματι τὸ σταθιμώτερον σύμβολον τῆς ἔθνικῆς των διακρίσεως καὶ ἐνότητος· οἱ Βυζαντινοὶ εἰδικῶς Ἑλληνας, παρὰ τὴν μεγαλοῦργον δόξαν των, δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ νὰ διησθάνοντο ὡς τι κενόν, ὑπὸ τοὺς πόδας των, τὴν ἔθνικὴν ἐξασθένεισιν, τὸ δὲ πράγμα αὐτὸ ἐξηγεῖ πλήρως τὴν ὄλιαν φυσικὴν καὶ ὀφειλομένην, ἐξ ἀνωτέρων ἱστορικῶν λόγων, ἀνένδοτον ἐπιμονὴν των εἰς τὸν ἀττικισμόν, εἰς ὃν ἐπανείρχοντο, παρ' ἕλκεν τὸ κεπιῶδες τῆς προσπαθείας, μὲ ὀλοένα ἀνανεουμένας δυνάμεις. Τὸ ἐνστικτικὸν τῆς ἱστορίας εἶνε ἀλάνθαστον καὶ ἡ τροχιά ἦν τοῦτο ἀκολουθεῖ προσδιορίζεται ἐπὶ τὴν πίεσιν βρῶν μοιραίων, ἅτινα οὐδεὶς θὰ ἠδύνατο νὰ ρίψῃ εἰς ἄλλην κατεύθυνσιν. Ὁ δὲ ἀττικισμὸς τῶν Βυζαντινῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξεν ἱστορικῶς ἀναγκαῖος ὄχι μόνον διότι ὑπῆρξεν ἡ μόνη πρακτικὴ μέθοδος διασώσεως τῆς ἀρχαίας σοφίας ἕως ἔτου αὐτῆ παρεδόθη εἰς χεῖρας τῆς Ἀνα-

εἶνε ἡ ἐπερχομένη κατάλυσις τῆς διγλωσσίας καὶ ἡ τελεία ταύτισις τῆς λογικῆς γλωσσικῆς πρὸς τὴν δημοτικὴν παράδοσιν, ἡ πλήρης μίξις τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων ρευμάτων, ἅτινα ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὴν παλαιὰν μεταλεξηνδρινὴν διάστασιν τῆς λαϊκῆς καὶ οἰκονομικῆς ἐνότητος τοῦ ἔθνους.

(1) Ἱστορία Κ. Παππαρηγόπουλου (Ε' τ. σ, 13—14.—)

γεννήσεως ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ ἀλλὰ καὶ διότι ἐχρησίμωσεν ὡς μοναχικὸς, συνειδητὸς πολιτὸς ἀστὴρ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνισμοῦ καθ' ὅλον τὸν μεσάϊωνα.

Ἀπὸ τὴν ἐστίαν, ποῦ ἐδημοῦργησαν οἱ μεταλεξανδρινοὶ Ἕλληνες μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Εὐφράτου, προήλθον δύο, ἀν ἀφήσωμεν τὸν χριστιανισμόν, ρεύματα πολιτισμοῦ, τὸ ἀραβικὸν καὶ τὸ βυζαντινόν· καὶ τὰ δύο δὲ φέρουν ἐπίσης τὸν κοσμοπολιτικὸν χαρακτήρα ὡς κύριον γνώρισμα καὶ τὸν ἀριστοκρατικὸν ἀττικὸν κλασικισμόν, ὅστις δέξεται δὲν ἦτο πάντοτε ξηρῶς γραμματικὸς, ὡς κυρίαν αὐτῶν πνευματικὴν ἔκφρασιν. Οἱ Ἀραβες ἐξώρμησαν ἐκ τῶν χωρῶν ἐκείνων κατὰ τὸν 8ον αἰῶνα καὶ περιέλαβαν τὴν Εὐρώπην ἐντὸς δύο μεγάλων βραχιόνων, διὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀφ' ἑνὸς - διὰ τῆς Ἀφρικῆς καὶ Ἰσπανίας ἐξ ἄλλου. Λαμπροὶ δὲ μαθηταὶ γενόμενοι τῶν μεταλεξανδρινῶν ἐπὶ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς κρατησάντων Ἑλλήνων, ἔδρυσαν πανταχοῦ Σχολὰς καὶ καθιδρύματα πνευματικά (Βασσῶρα, Βαγδάτη, Κόρδοου, Γρενάδα, Σεβίλλη, Μούρτσια) καὶ διέδωσαν πανταχοῦ τὰς παραδόσεις τῆς κλασικῆς Ἑλληνικῆς σοφίας καὶ ἰδίως τὸν Ἀριστοτέλη, οὗτινος ἡ Εὐρώπη πρῶτον δι' αὐτῶν ἔλαβε γνῶσιν. Πρὸ παντὸς δι' αὐτῶν διεδόθησαν τότε τὰ ἀρχαῖα βιβλία, ἀπὸ τῆς ἰδικῆς τῶν δὲ πράγματι ἐποχῆς χρονολογεῖται ἡ βασιλεία τοῦ Ἀριστοτέλους καθ' ὅλους τοὺς μέσους αἰῶνας (1). Καὶ ταῦτα μὲν διὰ τοὺς Ἀραβας (2).

Ἐπὶ δὲ μᾶλλον οἱ Βυζαντινοὶ Ἕλληνες ἐιετήρησαν καὶ τὸν κοσμοπολιτικὸν γενικὰ, καὶ εἰδικώτερον τόν, κατὰ τὸν σημερινόν τρόπον τοῦ λέγειν, ἀστικόν, διὰ τότε δὲ τὸν ὀδηγητικόν, ἀρχικόν καὶ βασιλικόν χαρακτήρα τῶν μεταλεξανδρινῶν, καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν προμετωπίδα αὐτῶν τὸν ἀττικισμόν, ὅστις ὡς ἀριστα ἐξυπηρετεῖ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ συμφέροντα τῆς ἰδίας αὐτῶν τάξεως. Διὰ τοῦτο δὲ ἀκριδῶς οἱ Βυζαντινοὶ Ἕλληνες ζηλοτύπως μὲν ἐκρατοῦντο ἀπὸ τὰς παλαιὰς τῶν παραδόσεις, ἔλως δὲ ἐξ ἄλλου ἀμβλείς ἀπεδείχθησαν ὡς πρὸς τὰς πραγματικὰς ἀνάγκας τῶν ὑποταλῶν λαϊκῶν καὶ ἐργατικῶν στρωμάτων ἐν τῇ χώρᾳ. Ἡ Ἑλληνικὴ αὕτη ἡγάτις τάξις, καθὼς εἶχε προκύψῃ δι' ἀποκοπῆς καὶ ἀποσπασίως τῆς ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸν ὄγκον τῶν λαϊκῶν ἐργατικῶν τάξεων, οὕτω καὶ ἐξειλίχθη χωριστά, ὡς μὴ εὐρισκομένη οὐδὲ δυναμένη νὰ εὐρίσκηται εἰς ὀργανικὴν συνέχειαν μὲ τὰ

(1) Αἰμιλίου Φυγκέ, σύντομος ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας σ. 69—70.

(2) Εἶνε χαρακτηριστικόν, ὅτι, ὅπως οἱ Βυζαντινοὶ οὕτω καὶ οἱ Ἀραβες δὲν ἀνεπτύχθησαν κυρίως εἰπεῖν ἔθνικῶς, ἀλλὰ μᾶλλον κοσμοπολιτικῶς ὡς κατακτηταί, ἔμποροι καὶ διανοούμενοι.

λαϊκὰ στρώματα, τὰ τε ἑλληνικὰ καὶ τὰ ἀλλόφυλα, τῆς Αὐτοκρατορίας, οὕτω δ' ἀκόμη καὶ ἐνισχύθη καὶ ἀνενεώθη ἀπὸ πλήθος στοιχείων ἡμετέρων τε καὶ ξένων, ἅτινα ὄχι φυσιολογικὰ ἀλλὰ δι' ἄλματος εἰσήγοντο εἰς τοὺς ἀνωτέρους ἀριστοκρατικούς κύκλους αὐτῆς. Ὁμοίωζε πράγματι μὲ τεραστίαν πάνσοφον καὶ πολυμήχανον κεφαλὴν, ἥτις, ὅμως, λόγῳ τῆς φοβερᾶς ἀνομοιογενείας τοῦ ὑπολοίπου ὄγκου τῶν λαϊκῶν στρωμάτων ἠναγκάζετο νὰ χρησιμοποιῆ εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτῆς πάσης προσιούσης ὄργανα καὶ μέσα καὶ νὰ στηρίζεται ἐξ ἐπιπέδου εἰς αὐτὰ, διατηρούσα μεταξὺ αὐτῶν μίαν ἰσορροπίαν, ἥτις τὴν ἀπέδειξεν ἀπαράμιλλον εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς διοικήσεως τῶν λαῶν. Οὐδόλως δ' ἐξ ἄλλου ἐπέτυχεν εἰς τὸ νὰ προσελκύσῃ πρὸς ἑαυτὴν καὶ ν' ἀφομοιώσῃ μὲγάλα λαϊκὰ τμήματα, ὥστε καὶ ἀσφαλέστερα νὰ στηρίζεται ἐπ' αὐτῶν, ἂν τὰ ὀργάνωνε ὁμοιογενῶς καὶ ἐθνικῶς. Ἡ εἰδικότης τῆς ἦτο εἰς τὸ ν' ἀφομοιώνῃ τὰ στοιχεία ὅσα ἀνέβαιναν κοινωνικῶς. Ἀντιστρόφως ὀλόγυρα εἰς τὰς σλαβικὰς βάσεις καὶ ἐν γένει εἰς τὰς κατωτέρας ἐργατικὰς τάξεις τῆς ὑπαίθρου, εἴτινες εἰς τὰς δυσκόλους μάλιστα στιγμὰς εὐρέθησαν ἀποκεκλισμένοι εἰς τὸ σκότος ἀπὸ παντὸς δικαιώματος ἐπὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἐποχῆς, συνεισφερόντο καὶ ἰσοπεδοῦντο ἀφομοιούμενοι πάντες ὅσοι ἐγλυστροῦσαν ἀπὸ τὸ μέσον ἐπίπεδον τῆς οἰκονομικῆς εὐεξίας, ἐπὶ τοῦ ὄποιου, μετὰ τῆς ἀρχούσης τάξεως, εὐρίσκειτο καὶ ἡ Ἐκκλησία (1) μετὰ τῶν Μοναστηρίων, οἱ ἔμποροι, οἱ βιομήχανοι, οἱ τραπεζίται, οἱ στρατιωτικοί, οἱ ὑπάλληλοι κλπ. Καὶ ὅτι μὲν τὸ Βυζάντιον ἐστηρίχθη, κατὰ τρόπον θετικόν, μόνον εἰς τὰ τελευταία ταῦτα στοιχεία ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι τότε μόνον ἔπαυσε πράγματι, ὅταν εἶχε ἤδη ἀρχίσει νὰ σαρκώνεται καὶ νὰ κουφαλιάζῃ μέσα εἰς αὐτὸ τὸ σῶμα του, ὅταν θηλαζή ἤρχισεν νὰ παραδίδῃ τὰς ζωτικὰς αὐτοῦ λειτουργίας εἰς τοὺς ξένους καὶ νὰ κάμῃ ἐμπορικὰς παραχωρήσεις ἐντὸς τῶν λιμένων του. Ἡ δὲ ἀριστοκρατικὴ αὐτὴ ὀργάνωσις τῆς Κοινωνίας, τοῦ Κράτους καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ διαρρυθμισθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἀσιασθῶν Ἑλλήνων, ὄχι μόνον ἤρκεσεν εἰς τὴν μακροχρόνιον συντήρησιν τῆς ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ προσεπόρισεν ἑαυτῇ καὶ ἕνα ἄλλο ὄλως ἰδιάζον ὑψηλὸν κῆρος, ὅπερ διετηρήθη ἀμείωτον ἐπὶ ὄλων τῶν γύρω λαῶν ἀκόμη καὶ εἰς τὰς ἐποχὰς τῆς ἐξασθενήσεως τῆς Μοναρχίας ἕτι δὲ περαιτέρω καὶ μετὰ τὴν πτώσιν αὐτῆς. Ἀκόμη καὶ οἱ πλέον ἰσχυροὶ γενόμενοι χιγεμόνες τῶν γειτόνων Βουλγάρων τόσον πολὺ ἐνεγνώριζον ὑπεράνω τῶν τῶ με-

(1) Εἶνε ἐνδιαφέρον νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι ἡ Ἐκκλησία καὶ τὰ Μοναστήρια διὰ τὰς ἐπιπέδου οἰκονομικὰς εἶχαν ἀνάγκην μιᾶς κατ' αὐτὸ δουλικῆς λαϊκῆς τῆξεως ὀργανωμένης ἐπὶ ἐπιπέδου κατωτέρου καὶ χωριστῆς ἀπὸ τῶν ἰδίων αὐτῶν πολιτισμῶν.

γαλειον και τὸ ἀριστοκρατικὸν ἱστορικὸν κῶρος τῶν Βυζαντινῶν, ὥστε και εἰς τὰς εὐτυχεστέρας αὐτῶν στιγμὰς οὐδὲν ἄλλο ἐπόθησαν τόσον πολὺ οὐδ' ἠόχθησαν ὅσον τὸ νὰ ἐπιτύχουν ἐκ μέρους αὐτῶν ἀντὶ πάσης θυσίας τὴν εὐμενῆ ἀναγνώρισιν τῆς ἐξουσίας αὐτῶν διὰ τρόπου ἐπιστήμου.

Τρία εἶναι τὰ κύρια δυναμικὰ στοιχεῖα τοῦ Βυζαντίου, ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ, τὸ σκῆπτρον τοῦ ἡγεμόνος και ἡ ἀρχοντικὴ ἐκείνη παράδοξις τῶν Ἀσιατῶν Ἑλλήνων.

Εἶναι γεγονός, ὅτι ἐπὶ τῆς ψυχολογικῆς βάσεως τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθημάτος οἱ Βυζαντινοὶ ἀνεχώνευσαν τοὺς ὑπ' αὐτοὺς λαοὺς εἰς μίαν πραγματικὴν ἐνιαίαν λαϊκὴν μίξαν· εἶδῶ εἶνε τὸ στάδιον, ὅπου ἡ δράσις τῶν ἐπροχώρησε πρὸ βαθιὰ και πρὸ ἀποφασιστικὰ παρὰ ὅπουδῆποτε ἄλλοι (').

Ἡ Μοναρχία ἐπίσης, διὰ μέσου σειρᾶς ἀτελευτήτων και τραγικῶν συχνὰ περιπετειῶν, ἐξετέλεσεν εὐστόχως τὸν προορισμὸν τῆς ἡγηθεῖσα διηγεκῶν και νικηφόρων πολέμων εἰς ὅλα τὰ σύνορα, χάρις ἰδίως εἰς τὰς ἐξόχους θρησκευτικὰς και στρατιωτικὰς ἀρετὰς πλείστον ἡγεμόνων τῆς.

Ἄλλ' οἱ Ἀσιαταὶ Ἕλληνες εἶνε πρὸ παντὸς ἐκείνο τὸ στοιχεῖον, ὅπου, διὰ τῆς ἐγκαίρου διαλλαγῆς του πρὸς τὰς ἐπὶ τοῦ πρακτικοῦ ἐπιπέδου ἀξιώσεις τοῦ χριστιανικοῦ ὄχλου, διὰ τῆς πολυμηχάνου βεθέως ἀριστοκρατικῆς ὀργανώσεως τῆς πολιτικῆς και τῆς διπλωματίας τοῦ Βυζαντίου και διὰ τῆς ἀδιαπτώτου ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου συντηρήσεως τῶν ἀτικῶν παραδόσεων, ἔστω και ὑπὸ μορφὴν συχνὰ ἀγαν σχολαστικὴν (²) κατώρθωσε νὰ φέρῃ εἰς πέρας διὰ μέσου τοῦ

(1) Πραγματικῶς ἡ κυρία ὁμαδικὴ ἐκδήλωσις ἐν Βυζαντίῳ εἶνε τὸ ἐνιαίον θρησκευτικὸν αἰσθημα τοῦ λαοῦ και ἡ ἐκκλησιαστικὴ του τέχνη, ἥτις ὑπῆρξε κατὰ κυριότητα λαϊκὴ.

(2) Εἰς τὸ ἰδρυθὲν ἐπὶ Θεοδοσίῳ Β' τῷ 425 Πανεπιστήμιον ἐν Κωνυπόλει, διωρίσθησαν 18 καθγηταὶ (8 ῥήτορες και 10 γραμματικοὶ) τῆς Λατινικῆς, 16 (5 ῥήτορες και 10 γραμματικοὶ) τῆς Ἑλληνικῆς, εἰς τῆς φιλοσοφίας και δύο τῆς Νομικῆς. Βλέπομεν ὑπεραφθονίαν τῶν γραμματικῶν.

Σημειωτέον ἐπὶ πῆλον και τὸ ἐξῆς. Ὅτι ἡ ἰθύνουσα τάξις ἐν Κωνυπόλει ἀποτελεῖτο ἀπὸ τὰ ἐξῆς στοιχεῖα: πολιτικοί, λόγιοι και γραφειοκράται· ἀστοὶ ἔμποροι και τραπέζιται· στρατιωτικοί· φαιουδάρχαι· ἐκκλησιαστικοὶ κτελοθχαι. Εἰς ὅσας περιστάσεις ἡ ἰσχὺς τῶν στρατιωτικῶν ἐξωγήθη, τότε οἱ πολιτικοὶ και οἱ λόγιοι ἐπερνοῦσαν ἡμέρας ὄχι εὐχαρίστους. Ὁ Πτωχοπρόδρομος ψάλλει τὰ δεινὰ των, διότι τότε θὰ προτιμεῖσεν ὁ κάθε λόγιος νὰ ἐγίνετο χρυσορράπτῃς νὰ κάμῃ κλασπῶτὰ και νὰ ζῆ καλά, διότι τότε θὰνοίγη τὸ ἐρμάριόν του και θὰ εὗρισκεν ὅτι γέμισ.

Ἐπιμὴν τριὸν κληθνυτικὴν και ὀνομαγευριάν...
 και παλαμιδοκόματα και τσίρους και σκομβρία...
 ἐνδὲ τῶρα τὸ ἀνοίγει και βλέπει τοὺς πάτους ὅλους ἄδειους
 και βλέπει χαρτωσάκκουλα γεμάτα ἀπὸ χαρτία...
 ...

πολυπλάγκτου μεσαίωνα μίαν ἐξόχως ἱστορικὴν ἀποστολὴν, διασώσαν καὶ τὴν Μοναρχίαν καὶ τὰ βιβλία τῆς ἀρχαίας σοφίας καὶ τὴν συνειδητὴν ἐνότητα τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῶν Ἑλλήνων. Πράγματι αὐτοὶ εἰ ἀტიκιστὰ Ἀσιαῖται Ἕλληνες εἶναι τῆ δύναμις καὶ εὐρίσκειται πίσω ἀπὸ ὄλας τὰς μεγάλας ἱστορικὰς πράξεις τοῦ Βυζαντίου, ἀπὸ τὴν προκήρυξιν τοῦ σχίσματος τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς (ἐπὶ τοῦ ἀτικιστοῦ Φωτίου, 1054) ἕως τὴν ἀξιοπρεπεστάτην καὶ αἱματηρὰν ἀμυναν, ἣν ἀντέταξεν ὁ Κωνσ. Παλαιολόγος ὑπὲρ τῆς κρωτεουσότης (1453) ἀκόμη καὶ ὅταν πλέον καμμία δὲν ὑπελείπετο ἔλπις σωτηρίας.

Οἱ Ἀσιαῖται Ἕλληνες τοῦ Βυζαντίου, τάξις ἀριστοκρατικῆ, ἠδυνήθησαν ἐπὶ πλέον νὰ προσαναπνύξουν καὶ ὄλας τὰς ἄλλας ἰδιαιτέρας δεξιότητας, ἀκόμη καὶ ἐκείνας αἰτίνας ὁπῆρξαν ἀκρῶς ἀντιελληνικαί, αἰτίνας ὅμως κατέστησαν ἀπαραίτητοι διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ἐξουσίας αὐτῶν, διὰ τὴν διάδοσιν τῆς θρησκείας καὶ διὰ τὴν ἐπιβολὴν τῆς Μοναρχίας. Εἰς τὴν αἰσθητικὴν μόρφωσιν καὶ εἰς τὴν στενὴν πολιτικὴν ἀντιληψιν τῶν κλασικῶν Ἑλλήνων προσέθεσαν τὴν εὐχέρειαν τοῦ ν' ἀρκοῦνται μέσα εἰς ἀμόρφους ὄγκους καὶ τὴν ἰκανότητα τῶν κλασικῶν πολιτικῶν συλλήψεων· εἰς τὴν ἐριστικὴν δευνότητα τῶν ἐπὶ τῶν λεπτομερειῶν συνεδύασαν τὴν ἔξιν τοῦ νὰ κειταρχοῦνται κάτω ἀπὸ γενικοὺς κανόνας (Νομοθεσίαι Ἰουστινιανοῦ, διοικητικὴ καὶ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις κληρονομηθεῖσα ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους) συνεδύασαν τὴν γνῶσιν τοῦ συγκεκριμένου μὲ τὴν διαίσθησιν τοῦ ἀκείρου, τὰς κλαστικὰς μὲ τὰς διακοσμητικὰς τέχνας, τὴν δωρικὴν κολλῶνα μὲ τὸν ἰπτάμενον τροβλλον· εἰς τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν ὀρθολογικὴν διανοητικὴν προσηρμοσαν τὴν φαντασίαν, τὴν ἐλαστικότητα, τὴν ἀφθαστον πανουργίαν, τὴν βραθείαν θρησκευτικὴν ('·)· εἰς τὸ ἰσόρροπον προσωπικὸν καὶ πολιτικὸν τοπικὸν φρόνημα τὸν τυχοδιωκτικόν, τὸ κοσμοπολιτικὸν πνεῦμα καὶ τὴν ἀπύθμενον φιλοδοξίαν.

Πᾶσαι αὗται αἱ ἀντικρουόμεναι ἰδιότητες συνέπεσαν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ μεταλεξανδρινοῦ καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅστις ἐπέδωξε καὶ ἐπέτυχεν νὰ ἐπιβληθῆ καὶ νὰ διοικήσῃ τὸν κόσμον

(1) Εἶνε γεγονός, ὅτι οἱ Ἕλληνες συνεκρίμην ἐν αὐτοῖς ἐξ Ἀνατολῆς καὶ πλέον χαρακτηριστικὰ ἄσιατα ἢ στοιχεῖα. Ὑπενθυμίζω τὴν αἴρεσιν τῶν «ἡουαστῶν», (ἴσος αἰῶν) οἵτινες (ἴδε Παπαρηγόπουλον Ε'. τ. σ. 260—261) «προσῆχοντο ἐπαρείδοντας τὸν πάγονα ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ προσηλθόντες τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τοῦ ὀφθαλοῦ ἀπὸ τῶν ὄψεων ἐκ τοῦ ὀφθαλοῦ τούτου ἐβλεπον ἐξαστράκτον τὸ θεῖον φῶς· ἐνεῦθεν δὲ καὶ εὐχέας καὶ ὀφθαλοψύχους αὐτοὺς ἐκάλουν, ὅτι ἐν τῷ ὀφθαλμῷ ἐνιδρύνοντας τὴν ἔδραν τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων». Γενικῶς ὁ σθηλιτισμὸς, αἱ μοναχικαὶ τάσεις καὶ ὁ πληθωρικὸς μυστικισμὸς εἶνε ἀσιατικῆς προελεύσεως καὶ ὀη κατωτέρως.

δχι διὰ τῆς δυνάμεως ὀργανωμένου καὶ συμπαγούς λαοῦ, ἀλλ' ὡς ἀνωτέρα χωριστὴ τάξις καὶ διὰ τῆς πνευματικῆς του ὑπεροχῆς. Ἐξ αὐτοῦ ἕως τούτου τοῦ γεγονότος ἀποδεικνύεται καὶ τὸ ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς εὗτος ἀριστα ὦν παρεσκευασμένος διὰ τὸν ἀνωτέρω σκοπὸν, δὲν ἦτο ἕως συνάμα καὶ ὁ ἐρμόδιος διὰ νὰ συσπειρώτῃ περὶ ἑαυτὸν ἕστω καὶ τὰ ὁμοφυλά του λαϊκὰ στοιχεῖα, νὰ συζυμωθῇ μαζὺ τῶν κατερχόμενος πρὸς αὐτὰ καὶ νὰ συμπήξῃ μίαν βιώσιμον ἐθνικὴν ἐστίαν· ἐκ τοῦ αὐτοῦ γεγονότος ἀποδεικνύεται καὶ τὸ διατὶ ἡ πνευματικὴ αὐτοῦ ἔκφρασις, ὁ ἔτικισμὸς, θεωρούμενος ὡς ὄργανον ἐπηροῆς πρὸς τὰς μάζας, ἦτο μὲν χρησιμώτατος εἰς ὅ,τι ἐκεῖνος ὡς κυρίερχος τάξις ἐπέδωκε, δηλαδὴ εἰς τὴν ἀφομοίωσιν τῶν ἀνερχομένων κοινωνικῶς στοιχείων καὶ εἰς τὴν μαγγανείαν, ὡς καὶ ἡ θρησκεία ἄλλως συνετέλει εἰς τοῦτο, καὶ τὴν καθυποταγὴν τῶν ὑπολείπων λαϊκῶν στρωμάτων, δὲν ἦτο ἕως ποσῶς ὁ ἐνδεδειγμένος ὡς σύστημα ἀγωγῆς καὶ μορφώσεως ὁμοφύλου συμπαγούς καὶ ὁμοιογενούς ἰσοτίμου λαοῦ. Ἐξηγεῖται ἀκόμη ἐκ τούτου καὶ διατὶ οἱ Βυζαντινοὶ Ἕλληνες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ φανεῶν χρήσιμοι, ἀπὸ καθαρῶς γλωσσικῆς καὶ ἐθνικῆς ἀπόψεως, εἰς ὅσα εἶχαν μείνει συμπαγῆ ἡ ἀνασυνετέθησαν ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Ἑλλάδι λαϊκὰ τμήματα τοῦ ἔθνους, δταν ταῦτα ἐνεπλάκησαν πρὸς τοὺς Σλάβους εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν.

Ὁ μεταλεξανδρινὸς Ἑλληνισμὸς καὶ ὁ βυζαντινὸς τοιοῦτος ἔμεγαλοῦργησεν ἐπὶ τῆς τροχιάς, εἰς ἣν ἐξ ἀρχῆς εἶχαν ὠθήσει αὐτὸν ἡ ἱστορικὴ φορὰ τῶν πραγμάτων. Ἴδου ἕως ὅποια ἦτον εἰς τὰ νῶτα αὐτοῦ καὶ ἐντὸς αὐτῶν τῶν ἠπειρωτικῶν ἐστιῶν τοῦ ἔθνους ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως, τῆς ἐθνικῆς οικονομικῆς καὶ γλωσσικῆς, ἐφ' ἧς ἐξετάζομεν ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ μας τὸ ζήτημα: ἀραιώσεις τοῦ γηγενούς παλαιοῦ ὁμοφύλου στοιχείου καὶ ἐγκατάλειψις αὐτοῦ εἰς τὰς ἰδίας τύχας ἐν τῇ ὑπαιθρῷ· ἐπάνοδος εἰς τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα· κατάπτωσις τῆς ἀγροτικῆς τάξεως τῆς ὑπαιθρου εἰς θέσιν δουλικὴν καὶ ἀνάμιξις τῆς μὲ ξένα στοιχεῖα, εἰνῆ οἱ τε φεουδάρχαι καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐγκαθίδρουον ἐκεῖ ὑπὸ τύπον δουλοπαροικῶν· ἔλλειψις εἰσαδήποτε γεωργοοικονομικῆς πολιτικῆς· ἔλλειψις οἰουδήποτε ἐπιωφελοῦς τῷ λαῷ συστήματος ὀργανώσεως τῆς ἐργασίας καὶ τῆς παραγωγῆς· οὐδεμία ἀντιληψις περὶ τῆς κεντρικῆς καὶ πρωταεούσης σημασίας ἣν ἔχει διὰ τὸν ἐθνικὸν ὀργανισμὸν ἡ ἐργατικὴ ἐν τε ταῖς πόλεσι καὶ μάλιστα τῇ ὑπαιθρῷ μέσῃ ἰδίως καὶ προλεταρικῇ τάξις τοῦ λαοῦ· ἔλλειψις γλωσσικοῦ ὀργάνου ἀπλοῦ καὶ καταλλήλου πρὸς μετάδοσιν τῶν φώτων τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὰς λαϊκὰς τάξεις καὶ ἀνύψωσιν αὐτῶν εἰς ἀνώτερον ἐπίπεδον.

«Οἱ Ἕλληνες λέγει ὁ Κρουμπάχερ εἰς τὸ ἴδιον τοῦ ἀνέφερα βιβλίον

του σ. 16) δὲν εἶχαν τὴν τυφλὴ λαϊκὴ δύναμι καὶ τὴν πολιτικὴ ἰκανότητα, μὲ τὰ ὅποια οἱ Ρωμαῖοι ἐπέτυχαν τὴν ἀφοραίωση τῶν ξένων φυλῶν». Ἀλλὰ νομίζω, ὅτι μὲ κανένα σαφέστερον τρόπον δὲν θὰ μπορούσα νὰ τονίσω τελικῶς τοὺς λόγους, δι' οὓς οἱ Ἕλληγες δὲν εἶχαν τὴν ἰκανότητα αὐτὴν παρὰ ἐν καταχωρήσω ἐδῶ τὴν ἐξῆς παράγραφον τοῦ Μόμσεν, ἐκ τοῦ βιβλίου ποῦ ἀνέφερα ἤδη : (T. A' σ. 230): Toute la politique de la guerre et de la conquête romaine reposait, au reste, comme la constitution elle-même, sur la base de la propriété; comme, seul, le propriétaire avait une situation dans l'État, le but des guerres de l'État était d'augmenter le nombre des propriétaires. La communauté vaincue était obligée de se fondre entièrement dans la population agricole de Rome, ou, si on ne voulait pas la réduire à cette extrémité, elle devait non pas payer une contribution de guerre ou un tribut fixe, mais céder une portion (généralement un tiers) de son domaine, qui était, ensuite, régulièrement occupé par des fermes romaines. Beaucoup de peuples ont vaincu et conquis comme les Romains; mais aucun n'a égalé les Romains dans cette manière de s'approprier le sol conquis en y répandant la sueur de son front, et en assurant par le sillon de la charrue ce qu'il avait gagné par la lance. Ce qui est conquis par la guerre peut être repris par la guerre; mais il n'en est pas ainsi des conquêtes faites par la charrue. Les Romains ont perdu beaucoup de batailles; mais ils n'ont presque jamais cédé un pouce de terrain romain, en faisant la paix; ils durent ce résultat à la ténacité avec laquelle les fermiers s'attachaient à leurs champs et à leurs demeures. La force de l'homme et de l'Etat tient à sa domination sur le sol. La grandeur de Rome fut édiflée sur la propriété la plus étendue et la plus directe du sol par les habitants et sur l'unité compacte d'un corps si solidement établi.»

Δύναται τις ἀντιστρόφως νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς εἰς τινὰς περιόδους τῆς σταδιοδρομίας του ἔλαβε ἓνα οἰκονομικὸν σχηματισμὸν παρουσιάζοντα μεγάλας ὁπὸ ὁρισμένης ἀπόφαις ἀναλογίας πρὸς τὸν σύγχρονόν μας τῆς βλαχικῆς ράτσας, ἣν εὗρομεν ἐν Μακεδονίᾳ ἔμα τῆ καταλύσει τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας ἀποτελουμένην ἐν τοῖς μονίμοις αὐτῆς κέντροις ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ πλήθους πτωχοτάτων φυτοζωούντων ἀνθρώπων ἐξ Ἑλλοῦ δὲ ἐκ πλουσιωτέτων κτηνοτρόφων καὶ ἑτι μᾶλλον ἐμπόρων καὶ ἐπιχειρηματιῶν διακλαδωμένων εἰς ὅλα τὰ Βαλκάνια, στερουμένην ὁγλαδῆ τῆς μέσης ἐκείνης ἐργατικῆς ἰδίως γεωργικῆς τάξεως, ἣτις ἀ-

ποτελεί το θεμέλιον τῶν ἁρμονικῶν κοινωνικῶν συγκροτημάτων καὶ τὴν πραγματικὴν δύναμιν τῶν Κρατῶν.

Νομίζω, ὅτι αἱ ἀνωτέρω κρίσεις τοῦ Μόμου κλείουν κατὰ τὸν μάλ-
λον χαρακτηριστικὸν τρόπον τὸ γενικὸν τοῦτο μέρος τῆς μελέτης μου.
Μόνον δ' ἐλάχιστά τινα θὰ ἔπρεπε νὰ προσθήσω ὡς πρὸς τὰ ἡπειρωτικὰ
ἔκκενα τμήματα τοῦ Ἑλ. λαοῦ, ἅτινα καλυφθέντα ἐπὶ αἰῶνας εἰς τὴν
ἀφάνειαν, ἀνέκυψαν, ἅμα τῇ ἐξασθενήσει τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνι-
σμοῦ, ὡς νέος παράγων ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ ἀνέπτυξαν δράσιν, ἥτις μέλλει
μάλιστα ἐφεξῆς νὰ συνεχισθῇ ἐντονωτέρα καὶ ὑπὸ τύπον διὰ πρώτην
φορὰν ἴσως τόσον καθαρῶς ἐθνικόν, ἰδίως ἀφ' οὗτο δλόγυρα εἰς αὐτὰ
συνεσπειρώθησαν ἐν τῇ κεντρικῇ Ἑλλάδι ὅλοι οἱ Ἑλληνες μετὰ τὴν
μικρασιατικὴν καταστροφὴν.

Τὰ τμήματα αὐτὰ ἀποτελοῦντο ἀπὸ λαὸν γεωργικὸν καὶ κτηνοτρο-
φικόν, ὅστις, διακλαδωθείς βραδύτερον πρὸς τὸ ναυτικὸν καὶ τὸ ἐμπόριον,
τείνει σήμερον νὰ λάβῃ ἐπίσης εὐρείαν βιομηχανικὴν ἀνάπτυξιν καὶ ὅ-
στις διὰ ἐργασίας σοδαρᾶς καὶ θυσίων αἱματηρῶν ἐδημιούργησε μίαν
νέαν ἐλευθέραν ἐθνικὴν ἐστίν. Ὁ ἐργατικὸς οὗτος λαός, παντοῦ οἶπου
ἐνεφανίσθη ὡς συμπαγῆς ἐργατικὴ μάζα, ἀπερρόφησε ὅλα τὰ ἐπιπρο-
σθεύοντα ξένα στοιχεία, Σλάβους, Βλάχους, Φράγκους, Ἀλβανούς.

Ἐάν ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὄρους καταβληθῇ προσπάθεια διὰ τὴν ἰσχυ-
ρὰν ὀργάνωσιν τῆς ἀγροτικῆς, τῆς ναυτικῆς καὶ τῆς βιομηχανικῆς κοι-
νότητος τοῦ ἐργαζομένου λαοῦ, ἀποτελοῦντος βᾶσιν διὰ κάθε ἀνωτέραν
ἐκδήλωσιν, τότε ἡ δύναμις τοῦ λαοῦ αὐτοῦ θὰ αὐξηθῇ ἐπὶ μᾶλλον καὶ
μᾶλλον καὶ ἡ ἐθνικὴ του ἐξέλιξις θὰ λάβῃ διαστάσεις ὁμείας τῶν ὁμοίων
οὐδέποτε ἐγνώρισεν. Ἀρκεὶ νὰ ἀνυληφθῇ, ὅτι ὁ πρῶτος ὄρος τοῦ καλυ-
τέρου ἐθνικοῦ καὶ ἑμαθικοῦ μέλλοντος δὲν εἶναι τὸ νὰ δημιουργήσῃ
ἕκαστος δι' ἑαυτὸν ἕνα ἀνετον τρόπον διεισδύσεως μονομερῶς ἐμπορικῆς
ἢ ἄλλης τινὸς εἰς βᾶρος λαῶν ἔξω τῶν ὁρίων κειμένων, ἀλλὰ τὸ νὰ δια-
θέσῃ ἐπιμόνως τὰς ἐργατικὰς του δυνάμεις ἐναλόγως ἐπὶ ὅλων τῶν βαθμί-
δων ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης ἕως τῆς κατωτάτης ἐν τῷ οὐδὲ ἀφ' οὐοῦ τοῦ
καὶ νὰ ἐκπολιτίσῃ ἀπὸ ἀπόψεως μεθόδων ἐκμεταλλεύσεως τὴν κυρίως
Ἑλλάδα, ὡς πραγματικὴν καὶ κυρίαν αὐτοῦ βᾶσιν, ἥτις οὐραὶ νὰ δια-
τηρηθῇ εἰς τὸ μέλλον ἐν καταστάσει διηνεκοῦς ἐργασίας καὶ ἀνθη-
ρότητας. (1)

(1) Τὸ ζήτημα τῆς στενότητος τῆς γῆς ὑφίσταται πάντοτε, ἀλλ' ἡ σημερινὴ
ἀνάπτυξις τῶν τεχνικῶν μέσων ἀμβλύνει κατὰ πολὺ τὴν δξυτήτᾳ του· ἡ τεχνικὴ
μόρφωσις καὶ ἐπίδοσις τοῦ λαοῦ, τοῦ τε ἀγροτικοῦ καὶ τοῦ ἀστικοῦ, θὰ δημιουρ-
γήσῃ νέαν εὐρυχωρίαν δι' ἄρκετὰ ἔτη, ἕως οὗ οἱ γενικοὶ πολιτικοὶ ὄροι ἐν
Ἀνατολῇ καταστοῦν εὐνοϊκώτεροι, διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖον τὰ ἔθνος δέον νὰ

Εἶναι δὲ προφανές, ὅτι καὶ ἡ γλῶσσα, αὐτομάτως ζυμουμένη μέσα εἰς μίαν τοιαύτην πλῆθυσαν καὶ εὐεκτεθσαν ἐργατικὴν κυψέλην, ταχέως θέλει εὐρει τὸν δρόμον τῆς πρὸς τὴν ἐνότητά, πρὸς τὴν πραγματικὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ταυτότητα γραφομένης καὶ ὁμιλουμένης.

Ὁ δυαδισμὸς τῆς γλώσσης, ὃν ὁ κ. Χατζηδάκης εὐρίσκει φυσικόν, ὡς καὶ ὁ ἀντιαγροτικὸς χαρακτήρ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μας συστήματος, ἔπερ πνέει ὡς ἄνεμος ἰσχυρὸς παρασύρων τοὺς νέους ἐκ τῆς ὑπαιθρου καὶ ἔπερ ἀποβλέπει εἰς τὰ γράμματα ὡς εἰς μέσον ἀποφυγῆς τῆς κοπιώδους δημοσυργικῆς ἐργασίας, ὅλε αὐτὸ τὸ ρεῦμα τῶν ἰδεῶν ἐρχεται ἀπὸ τὸν μεσαιωνικὸν ἀριστοκρατικὸν Ἑλληνισμόν τοῦ Βυζαντίου, ὅπθ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ὀποιοῦ διήλθον ὡς ὄγκοι ἐκμεταλλεύσιμοι ὅλοι εἰς λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ δὲν εἶναι καθόλου χρήσιμον εἰς ἕν νέον ἔθνος, τὸ ὀποῖον ἀποτελεῖται ὄχι ἀπὸ ἀρχοντας καὶ ὀποτατεῖς, ἀλλ' ἀπὸ λαὸν ὁμοιογενῆ μοιραζόμενον τὰ βάρη τῆς ἐργασίας ὅσον τὸ δυνατόν ἰσομερῶς καὶ κατ' ἴσῃν ἐπίσης ἀναλογίαν μέτεχοντα τῆς διοικήσεως τῶν κοινῶν. Ὁ ἐνιαῖος ἐθνικὸς ὀργανισμὸς ἔχει ἀνάγκην ἐνιαῖου ὀργάνου διὰ τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ καλλιέργειαν καὶ ἀνύψωσιν. Ἐξ ἄλλου εἶναι ἐνδεδειγμένον νὰ προσθέσωμεν ἐδῶ, ὅτι ἐν τῇ νεωτέρῃ Δημοκρατίᾳ, ἡ Παιδεία δὲν ἡμπορεῖ νὰ ἔχη προορισμὸν τὴν ὀποδοτήθῃσιν μιᾶς τάξεως πρὸς ἐπικράτησιν ἐπὶ τῆς ἄλλης. Ἡ ἐπαγγελματικὴ εἰδίκευσις δέον νὰ χωρισθῇ ἢ δὲ παιδεία ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν αἰσθητικὴν μόρφωσιν ἀνδρῶν ἐργατικῶν, ἐλευθέρων δὲ καὶ ἰσοτίμων κατὰ τὰ ἄλλα.

Ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι αἱ ἐνδείξεις εἶναι τῶρα ὅπερ τῆς Δημοτικῆς, ἥτις ἐν τούτοις εἶνε τόσον προσφυῶς ἐστραμμένη πρὸς τὴν ἀρχαίαν, ὥστε ἀπεροὶ τύποι καὶ λέξεις, νεκρὰ ἀκόμη χθές, ἐμπίπτουσαι τῶρα εἰς τὴν κοχλάζουσαν χοάντην τοῦ σημερινοῦ ἀναταραγμοῦ, νὰ ἔχουν πάρει λάμψιν καὶ ζῶην, ἣν οὐδεὶς ἤθελε ποτὲ ἐλπίζει, ἔν τὸ πρᾶγμα δὲν ἤρχετο ὡσὲν μία τόσον φυσικὴ συνέπεια τῆς συγχρόνου μας ἐκμῆς τοῦ ἔθνους.

Εἶνε ἀλήθεια, ὅτι οἱ ὀρθολογισταὶ καὶ οἱ μεταρρυθμιστὰ εἶχαν πάντοτε λογικῶς τὸ δίκαιον μὲ τὸ μέρος των. Ἐπρόκειτο ἔμως περὶ μιᾶς λογικῆς καὶ ἐνδὲ δικαίου ὀλως ἀγόνου. Διότι τὸ γλωσσικὸν μας ζήτημα καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων καὶ ἐξ ἱστορικῶν λόγων ὀπηρξε πάντοτε σχετικόν. Τὰ ὀρθὰ ἐπαχειρήματα τῶν δημοτικιστῶν θὰ λάθουν ζῶην καὶ θετικὴν ἀξίαν μόνον διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ λαοῦ. Ἡ ἐν συνεχεί ἐδάφει καταρριζώσις αὐτοῦ κατὰ μάζας συμπαγεῖς, ἢ ὀργάνω-

ἀκιδοθῇ ὄχι εἰς τὴν καλλιέργειαν κενῶ πατριωτισμοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν οἰκτικὴν ἀναδιοργάνωσιν τῶν δυνάμεων του. Ὅτι χρειάζεται σημερον εἶναι ἡ ἐξέυρεσις εὐθηνῶν κεφαλαίων καὶ ἡ ἀνασύνθεσις τῶν καλαιῶν παραδόσεων.

σις και έντασις τής εργατικής αυτού δυνάμεως και ή εξασφάλισις τής πολιτικής αυτού ελευθερίας θέλουσιν φέρει εις ταχεία λύσιν τοσ γλωσσικού όπέρ τών δημοτικιστών. Άντιθέτως ή επί ολουδήποτε έκ τών σημείων αυτών εξασθένησις θέλει δώσει νέαν τόνωσιν και νέαν πρακτικήν αξίαν εις τήν συντηρητικήν λογίαν παράδοσιν.

Αι αξιώσεις τής λαϊκής γλώσσης ένεφανίσθησαν έν Κρήτη, Κύπρω, Ίονιοις νήσοις, Πελοποννήσῳ και Στερεῃ, άκόμη δέ καλαιότερον π. χ. εις τά σκωπτικά άσματα δια τόν Αυτοκράτορα Μαυρικιον (6ος αιών), δια τόν Φωκάν (7ος αιών), δια τόν Άλέξιον Κομνηνόν (1081 άπινα έτραγουδούσε ό λαός τοσ Βυζαντίου εις τόν ίππόδρομον. Ό έκ Κερκύρας λόγιος Σοφιανός (1534) έγραψεν, ότι «ή έπιστήμες μαθαίνονται με όποιαδήποτε γλώσσα, πόσῳ μάλλον ή ιδική μας, ή κοινή λέγω, όπόῳχει τέτοιαν εύταξίαν και άρμονίαν. . . .», περί αυτού δέ ό Παλαμύς λέγει, ότι έπρωτοξύπνησε με αυτόν ή γλωσσική μας συνείδησις. Άκόμη δέ βραδύτερον ό Δαμωδός (1752) έγραψεν «έγώ επιθυμώνας να όφελήσω κάθε λογής άνθρωπον από τό γένος μας, έσύνθεσα τό βιβλίον τής ρητορικής τέχνης εις τήν κοινήν γλώσσαν». Αι αξιώσεις αυτές τής λαϊκής γλώσσης όμως δέν έπεδλήθησαν παρά μόνον τώρα, δια τής δυνάμεως και τής θυσίας ένός τμήματος τοσ λαοσ, όπερ κατέκτησε τήν έμπιστοσύνην τοσ έθνους και ήγήθη αυτόο δι' έργων και όπερ είναι ό φορεύς τής νέας δημοτικής μας γλώσσης.

Έν τούτοις ύπάρχει μία περίοδος από τών πρώτων αιώνων τής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι τής άνδρώσεως τοσ νεότερου Έλληνισμού, καθ' ήν τά ίδια άκριβώς αυτά ήπειρωτικά αυτού τμήματα ένεπλάκησαν γλωσσικώς και έθνονοραφικώς με λαούς ξένους έντέσ αυτών τών Μακεδονικών έσσιων των. Τής έμπλοκής αυτής έν ή ειρέθησαν άπομεμονομένα τών Βυζαντινών Έλλήνων μη δυνηθέντων, ως έκ τής ιστορικής των προελεύσεως και τής θέσεως αυτών έν τῷ Κράτει, να τά προστατεύσωσι, τυπικόν ζωντανόν προίόν εις ή σημερινή μακεδονοσλαβική άγροτική κοινότης, εις ήν άκριβώς αναφέρεται και τό δεύτερον ειδικόν μέρος τής παρούσης μελέτης.(1)

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

(1) Η άρχική βλέψις μου ήτο να σκηνώσω όλο τό όλικό των παρατηρήσεσν μου σε μία ένιαία σύνθεσι· δυστυχώς τοῦτο παρουσίασε τεχνικώς άνυπεροβλήτους δυσκολίας, έπειδή τό αναγγελλόμενον δεύτερο μέρος αποτελεί ένα όλοσ διόλου ειδικό θέμα, που έπιβάλλει άκόμη και διαφορετικό σύστημα έπεξεργασίας. Έπροτίμησα δια τούτο να προτάξω χωριστά τάς γενικάς ιδέας, τάς όποιας άλλως έφρόντισα και να έξάρω, ίσως μάλιστα και επί βλάβη τοσ ύφους, με έπιμονήν συχνά κάπως πλεονάζουσιν, έπειδή άκριβώς έκρινα ότι εις τίς ήμάς έξ ίσου έπανάγκη τό να σαφηνίσωμεν τελείως τάς βασικάς κατευθυνούσας τής κοινωνικοοικονομικής και έθνικής μας πολιτικής. Είς έξ άλλου περιτόν να προσθέσω ότι ή εργασία μου άπευθύνεται ως θύδισμα ιστορικόν προς τοῦς Έλληνας και όχι ως πατριωτική προπαγάνδα προς τοῦς ξένους· ή άστοχία τής έσωτερικής μας πολιτικής μάς έβλαψε πάντοτε περισσότερο από πιθανήν στενότητα τής έξωτερικής μας φήμης και τής σχετικής προπαγάνδας.